ખંભાતનો ખૂની.

લખનાર

એક અભ્યાસક.

અનુપમ નોવેલ.

પ્રકાશક,

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુટે બુકસેલર.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ બીજી પ્રત ૧૨૦૦.

:(૦):

અમદાવાદ.

"ધી જોલી પ્રીન્ટીંગ વર્કસ"—ખાડિયા.

સંવત. ૧૯૬૦. ઈ૦ સ૦ ૧૯૦૩.

ખંભાતનો ખૂની,

લખનાર,

એક અભ્યાસક.

પ્રકાશક,

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર ત્રણ દરવાજા–અમદાવાદ.

આવૃત્તિ બીજી પ્રત ૧૨૦૦.

———:(૦):———

અમદાવાદ.

ધી " જૉલી પ્રીન્ટીંગ વર્કસ "—ખાડિયા.

સંવત. ૧૯૬૦. ઈ૦ સ૦ ૧૯૦૩.

પ્રસ્તાવના.

આવૃત્તિ બીજી.

સુજ્ઞ વાંચક વૃંદ,

આ વાર્તાની નકલ ઘણા થોડા વખતમાં ખપી ગઇ હતી ને તેની બીજી આવૃત્તિ કઢાવવાને વારંવાર જન સમુદાય તરફથી માગણીઓ થતી હતી પણ અવકાશના અભાવને લીધે તે તરફ ધ્યાન અપાતું નહોતું. આખરે અમદાવાદના પ્રખ્યાત બુકસેલર અને પબ્લીશર રાજેશ્રી મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે તરફથી તે કામ માથે લઇ છપાવી તૈયાર કરવાની માગણી થવાથી આ પુસ્તક વાંચક વૃન્દના હસ્તકમળમાં મુકી શકાય છે. લોકોની વૃત્તિને અનુસારે પ્રજાની માનસીક અને નૈતિક કેળવણીમાં જ્ઞાન ને ગમત સાથે કીયાં પુસ્તકો વૃદ્ધી કરી શકે છે તે જાણી તદનુસાર પુસ્તકો પ્રકાશવાને જે સજ્જન મદદ કરેછે તેને ધન્યવાદ આપતાં લેખીની ને વીરામાવ છે.

તા. ૭ ડીસેમ્બર. ૧૯૦૩.
અમદાવાદ.

લી૦
અભ્યાસક

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રાસ્તાવિક સૂચન.

મ્હારામાં ન્હાનપણમાં એક મ્હોટો દોષ હતો, અને તે એ હતો કે, મ્હને વાતો સાંભળવી ઘણીજ ગમતી. ભાટ, ચારણ અને ભવૈયા તથા ગામડિયા ખેડુતો અને અફીણની ઝુમમાં ડોલતા વૃદ્ધ પટેલિયાઓનો સહવાસ શહેરોમાં રહેનાર માણસોને ઘણો જવલ્લે થાય છે. ગામડાની એક ખુબી એ છે કે, કુદરતની સ્વાભાવિક નિર્મળતા ત્યાં વધારે જોવામાં આવે છે; ઝાડબીડ, ખેતરો, ડુંગરા, ન્હાનાં મ્હોટાં જંગલો, અને વિવિધ પ્રકારનાં વન્ય પશુ પક્ષિઓનો મેળાપ ત્યાં વધારે થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ સરળ હૃદયોવાળાં મનુષ્યો પણ ત્યાંજ વધારે જોવામાં આવે છે. એટલું કબુલ કરવું પડશે કે બુદ્ધિશાળી અને વિદ્વાન સાક્ષર પંડિતો અથવા કવિ લેખકો ત્યાં મળી આવતા નથી; પરંતુ કવિતાને જન્ન આપતી નૈસર્ગિક બાલકતાવાળી કુદરતજ ત્યાં કાવ્યમય છે. કવિના કોમળ સ્વરની ત્યાં કુદરતી કવિકોકિલજ ગાનસુધા રેલાવે છે. અને ગામડામાં પણ શહેરની પેઠેજ એક ઓર પ્રકારની મહત્તા–સુનવીનતા રહેલી છે તેથી ગામડામાંજ ઉછરેલા બાલક તરીકે મ્હારા મનનું વલણ કદાચ સામળ શૈલીની જનકથાઓ–જેમના રસની ખુબીની કિમ્મત અહિં શહેરોમાં થઇ શકે તેમ છે જ નહિં. ત્હેમની તરફ થાય તો તે દોષ માફ કરવા જેવો જ જણાયા વિના રહેશે નહિ. અમારે ત્યાં એક આકુન્જી (ફારશીના શિક્ષકો આકુન્જી કહેવાતા તે) ઘણીવાર આવતા; ગરીબ છતાં ત્હેમના હૃદયભાવની ઉદારતા અને મુસલમાન છતાં મ્હારા પ્રત્યેની ત્હેમની પ્રેમાળતાનું વર્ણન અહિં કરવા વિચાર પણ નથી તેમ મ્હારાથી બની શકે એમ પણ નથી. ત્હેમની સાથેજ હમેશાં હું ફરવા જતો; અને પછી અને સાથેજ ચોરામાં જતા. ગામડાંમાંના ચોરા શહેરોની કલબો તથા લાયબ્રેરીઓનું કામ સારે છે. એટલું તો ખરૂં કે આપણા ‘ અતિસુધરેલ ’ યુવકોને ત્યાં બેસવું કદાચ પસંદ ન પડે; પણ ત્હેવી ‘ અતિસુધરેલતા ’નું હજી મને દર્શન પણ થયેલું ન્હોતું. હુક્કા, ચલમો અને કસુંબાની રમઝટમાં વાતોની પણ ખરેખરી ખુબી આવતી. નવા પરદેશીઓ પણ ત્યાંજ આવી નવી ખબરો આપતા; ઉપર કહેલા ભાટ ચારણો પણ પોતાનાં બુદ્ધિદ્વાર ત્યાંજ ઉઘાડતા; ભવૈયા તથા મીર લોકો ત્યાંજ કમાઇ કરતા; વૃદ્ધ પટલિયાઓનાં

હૃદયો પણ ત્યાંજ ખુલ્લાં થતાં; ટુંકામાં અહિં આ લોકોના સહવાસનો પ્રયાસ એક બીજાને દુઃખી દુનિયા જાણે ભૂલાવી દેવાનોજ હોયની એમ લાગતું. મારી બાલ્યાવસ્થાની સ્મૃતિઓ મને ત્યાંજ પાછી ખેંચી જાય છે.

અહિં જે નાના પ્રકારની વાતોની રેલછેલ ચાલ્યા કરતી હેનું વર્ણન કરવા જગો પણ નથી તેમ અવકાશ પણ નથી; પરન્તુ એક વાત—ખંભાતના નવાબીદોરની વાત હજી સ્મરણમાંથી ખસતી નથી। કારણ એમ બન્યું કે, એક ફેરના મુસાફર-ભાટે આ ચોરામાં મુકામ કરેલો હતો. સ્હાંજે જ્યારે ટહેલ ટપ્પા ચાલી રહ્યા હતા, તે વખત હેણે એક વાર્તા શરૂ કરી તે બીજી રાતે પુરી થઇ હતી. એમાં તો કાંઈ નવાઇ જેવું ન્હોતું કારણ અમારે ત્યાં સાત સાત આઠ આઠ દિવસ સુધી પણ વખતે વાતો ચાલ્યેજતી. પરન્તુ હેણે એમ કહ્યું કે "આ વાત એવીછે કે તે ખંભાતના ખોવાયલા ઇતિહાસમાં એક નવીન પ્રકરણ ઉમેરે એમ છે. અમદાવાદના સુલતાનોના જેટલોજ દોર ખંભાતના નવાબોનો પણ એક વખત આખા હિન્દુસ્થાનમાં ચાલતો; જે વખતની વાત છે તે વખત ખંભાતની પૂરેપૂરી ચડતી કળાનો હોવા છતાં, તે કોઇપણ ઇતિહાસમાં અથવા ભાટ રાજા (તેઓમાંના કેટલાક પોતાને રાજા માને છે તથા કહેછે) ના ગ્રંથમાં જોવામાં આવતો નથી. મ્હારા બાપાને એવી વાતોનો બહુજ શોખ હતો અને એમાં એમણે હજારો રુપિયા ગુમાવ્યા હતા; તે ગમે હેવું જુનું ચોથારિયું જુવે કે હેનું મ્હોંમાગ્યું મૂલ આપી વેચાતું લઇ લેતા. ઘણાં તો નકામાં જ નીકળતાં, પણ કોકકોકમાંથી ઘણી સારી વાતો જડી આવતી. આ વાત પણ હેમાંનીજ છે. એ હરશિંગ નામના ચારણે સંવત્ ૧૮૮૦ ની સાલમાં કે એટલામાં લખેલી હતી એમ જણાતું હતું; કારણ કે સાલ અડધી ફાટી ગયેલી હતી ત્યાં બીજા કોઇએ કાગળીયો ચહોડી અક્ષર લખેલા હતા. એ વાતનાં પાનામાં એણે કાંઇનુ કાંઇ લખેલું હતું પણ હાલ તે મને યાદ રહ્યું નથી. પણ તે હેણે ઘણું કરીને કોઇ મુસલમાનના લખાણ ઉપરથી લીધેલી જણાતી હતી:"— આમ હેણે કહ્યું તે શબ્દો તો મારા છે પરન્તુ હું હાલ પણ—આટલાં બધાં વર્ષ ગયાં છતાં પણ ખાત્રીથી કહી શકુંછું કે હેમનો અર્થ તો ઉપર પ્રમાણે જ હતો. એ મને સાંભરે છે હેનું કારણ ઇતિહાસ પાછળ જ મચ્યા રહેવાની ગાંડાઇ એ મારો મોટો બીજો દોષ હતો. અને ઇતિહાસની વાતો ઝટ ભૂલું એમ નહોતું જેણે વાત શરૂ કરી તે દિવસ આકુનજીને વર્ષાસન મળતું તેને લેવા

વા થોડેક દૂર એક બીજું ગામ હતું; જ્યાં તેઓ ત્રણ દહાડે એકવાર જ-તા, ત્યાં જવાનું થયું હતું. બીજે દિવસે તેઓ આવ્યા અને મેં તેમને આગલે દિવસ બનેલી વાત કહી ત્હેમણે પણ ફારશી અરબ્બીનો ઘણોજ સારો અભ્યાસ કરેલો હતો તેથી મુસલમાન ઇતિહાસનું નામ સાંભળી ત્હે-ના ઉપર મોહ લાગ્યો. બીજે દિવસે વાત પુરી થઇ, તે માટને મળ્યા, પરંતુ તે વાત સિવાય બીજી કાંઇ, વધારે ઇતિહાસિક શોધને લગતી, વ-સ્તુ હાથ આવી નહિ.

કેટલાંક વર્ષો વીતી ગયા બાદ આકુન્જી અને હું જુદા પડ્યા છતાં કોઇ કોઇવારે પત્રવ્યવહારથી પણ મળ્યા વિના રહેતા નહિ એક દિવસ ત્હેમનો એક કાગળ મને મળ્યો, જે ઉપરથી જણાયું કે એ પણ પેલી ભાટે કહે-લી વાત ભુલી ગયા નહોતા; ત્હેમણે લખ્યું હતું કે ''પેલી તે દિવસ ખં-ભાતના નવાબ વિષેની ભાટે કહેલી વાત ખરી છે!—બનેલી છે! મને હ-મણાંજ એક મીયાં સાહેબની પાસેથી એક કિતાબ ભેટ મળી છે, તેમાંનો અને તે દિવસની વાતનો ઘણો ખરો ભાગ મળતો આવે છે; વિશેષ હવે પછી આપણે મળીશું ત્યારે,''—વગેરે. આ વાત મારા મનમાં તો રમીજ રહેલી હતી પરન્તુ એ મને સાંભરવાનું પણ મૂળ કારણ તો હું જ હતો. હું એમની સાથે આ વિષે ઘણીવાર વાતો કરતો અને ફારશી ગ્રંથકારો—ઇ-તિહાસ લેખકોના ગ્રંથો તપાસવાનું તેમને કહેતો થોડાજ વખતમાં પેલાગા-મડામાં પાછા અમે મળ્યા; હું રજાના દિવસોમાંજ ત્યાં જતો હોવાથી તથા ઘરમાં ઘણો ખરો વખત એકલા બેશી રહેવાનું નહિ ગમવાથી તેમને ત્યાંજ મારો મુકામ હમેશાં બપોરે થતો. આ ગ્રંથ બહુજ સુન્દર ફારશી હરફમાં લખાયલો હતો અને ઘણોજ જૂનો હોય એમ લાગતો હતો. આ-કુન્જીના એક મોલવી મિત્રે તેને ઓછામાં ઓછો સો વર્ષ ઉપર અને તે-મના ભત્રીજા મુનશી—એ આશરે દોઢસોથી પુણાબસો વર્ષ સુધીમા લખાયલો માન્યો હતો તે ઇતિહાસ અને કથાના મિશ્રણરૂપ હતો; અને કવિતામાં લ-ખાયલો હતો હવે કવિતા—પછી તે ગમે તે ભાષામાં હોય તોપણ—સાંભળવી સમજવી તથા વાંચવી, અને તે પાસે હોય તે બીજા કશામાં પણ લક્ષ ન લગાડવું, એ મારામાં ત્રીજો મોટો દોષ હતો; આવી રસીલી વાત અને વળી બેતોમાં એટલે તો પછી પુછવુંજ શું?—એમાંની ઘણીખરી કવિતાઓતો મે મોઢે પણ કરી નાંખી હતી આખરે રજા પુરી થઇ અને અમે જૂદા પડયા; હું મારા અભ્યાસ વ્યવસાયમાં પડ્યો, અને એ એમના સરસ્વતી

સેવનમાં !

આમ વળી કેટલાંક વર્ષો ચાલ્યાં ગયાં. એટલામાં મેથ્યુ ગ્રેગરી લુઇ (Mattew Gregory Lewis) કૃત 'બ્રેવો ઑફ વ્હેનિસ' (Bravo of Venice) ની નવલકથાનું પુસ્તક આકસ્મિક રીતે મારા હાથમાં આવ્યું. વાંચતાં તરતજ મને અમારી પેલી ભાટની વાતનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. આકુનજી પાસેજ હતા તેમને તે વિષે કહેતાં તેમણે મને પેલી ફારસી વાતનો તર્જુમો કરી તેના ઉપરથીજ લુઇવાળી વાત ઉત્પન્ન થયેલી છે એમ દુનિયાંને બતાવવાનું જણાવ્યું એમાં વિશેષ ખુબી એ થયેલી હતી કે લુઇએ 'બ્રેવો ઑફ વ્હેનિસ'ની વાતનું જર્મન ઉપરથી ભાષાન્તર કર્યાનું લખેલું છે. એ વાત ત્હેની જીવનકથા લખનાર ખોટી માને છે, પરન્તુ તે ખરીએ હોય ! જો ફારશીમાંથી અરબ્બી ભાષામાં તરજુમો થઇ અરબસ્તાનમાં જઇ ત્યાંથી ઇટાલી (કારણ ઘણાં અરબ્બી પુસ્તકોના ઇટાલિઅનમાં ઉતારા થયેલા છે) માં અને ત્યાંથી જર્મનોમાં ગઇ હોય તો તે પણ સંભવિત વસ્તુઓ ખરી હોય તેટલા પ્રમાણમાં—આમ બનતું પણ કાંઇ છેકજ અસંભવિત નથી એમ આકુન્જીના ભત્રીજા મુનશી—કહેતા હતા. લુઇએ આ વાત આ ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતમાંજ લખેલીછે; તેમ આકુન્જીની પાસેની જુની ફારશી કિતાબપણ બહુમાં બહુ બસ્સો વર્ષ કરતા વધારે જુની કિતાબ ઉપરથી નકલ પણ હોય; કારણ વાર્તા લખનાર કવિનું નામ તથા નકલ કરનારનું નામ બને હશે તો તે ફાટી ગયેલાં હતાં. સાલ પણ જણાતી ન્હોતી. અને જે કાંઇ સાલ વિષે નક્કી કર્યું હતું તે હરફો તથા કાગળ જોઇનેજ કરેલું હતું. કદાચ ઇંગ્રેજી નવલ કથા લખનારના મગજમાં કોઇ અદ્ભુત રીતે આ વાતનો ખ્યાલ ઉતરી ગયો હોય અથવા તે બને જુદીજ રીતે પણબની હોય ! આ વા વિચારકરતાં મગજ પણ કામ કરતું નથી, માટે તે હાલ મુલતવી રાખવાનુંજ યોગ્ય ધાર્યું મારો વિચાર હવે ફારશી શીખવાનો થયો. પરન્તુ મારામાં ચોથો અતિ મોટો દોષ આળસ છે; નિત્યનિત્ય નવીન વિચાર થતા અને ઉડી જતા ! મહેનત કરીને ફળ લેવાની જિજ્ઞાસાઓ ઉત્પન્ન થઇ તે બિચારી સત્વર પવનની પાંખ ઉપર અદૃશ્ય થઇ જતી ! વિચારની ક્ષિતિજ—આશાની દૃષ્ટિમર્યાદા વધ્યેજ જતી હતી, પરન્તુ હું તો ત્યાંનો ત્યાંજ હતો ! આથી જોકે નિત્ય નિત્ય આકુન્જી તથા મુનશી સાહેબ જયારે મળે ત્યારે કહે કહે કરતા તોપણ તે સર્વ નિષ્ફળજ જતું કોઇ કોઇ વખત ઉત્સાહથી પચીસ

ભ્યાસ ચેતો અને ગઝલો મ્હોંયે કરી જતો; પણ વ્યાકરણ સાથેનું મારૂં વેર તો અસાધારણજ હતું ! અને તેથી હજી પણ રખડયા કરૂં છું.

આમને આમ દિવસો ચાલ્યા ગયા. હાલ આકુન્જી જે મને ,પોતાની કેટલીક ફારશી કિતાબો ભેટ દાખલ આપવાના હતા (પરંતુ જે આળસમાં ને આળસમાં હું લેવા ગયો ન્હોતો), તેમને અન્તકાલે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્વીકારી લીધા ! છેલ્લો જ્યારે હું તેમને મળ્યો હતો ત્યારે તેમણે તે તથા બીજી ત્રણ ચાર ઇતિહાસની કિતાબો મ્હારે સારૂ કહાડી મુકી હતી. આળસમાં લઈ આવવાનું રહી ગયું; અને પછીથી અમે દૈવ દુનિયોગથી એક બીજાને મળીજ શકયા નહિ. તે ગ્રંથો મ્હને આપવાને તેમણે મુનશીને સોંપ્યા હતા, જેમનું મકાન થોડા વખત ઉપર અકસ્માતથી બળી ગયું જેમાં અગ્નિએ તેમની બીજી મુલ્યવાન કિતાબો સાથે આનો પણ ભાગ લીધો હતો ! આવી આ વિચિત્ર કથાની ઉપકથા છે ! જે મહાત્માની સાથે સહવાસમાંજ મ્હેં મ્હારી બાલ્યાવસ્થા ગાળેલી હતી તેમના સ્મરણાર્થેજ આ કામ ઉપાડેલું છે. ફારશી કિતાબ નાશ પામ્યાથી ઇંગ્રેજી ઉપરથીજ અનુકરણ કરવું પડયું છે. ઘણાંખરાં નામજ મ્હને સાંભરતાં હતાં તે એનાં એ રહેવા દીધાં છે, બાકીનાં કલ્પિત છે, કોઇ કોઇ ભાગમાં ખંભાતના તે વખતના નવાબીદોરમાં, પેલી કિતાબમાંથી સાંભરેલા વધારી દીધેલા છે; અને વખતે જો કે ક્વચિતજ ઇંગ્રેજી ગ્રંથકારની દૃષ્ટિથી બ્હાર જવું પડયું છે; પણ પરંતુ તે સર્વ ક્ષમાયોગ્ય ધારી પ્હેલેથીજ માફી માગી લઊં છું ઘણે ઠેકાણે સંસ્કૃત અને ફારશી શબ્દોનો નિરંકુશ ઉપયોગ કરેલો છે, તે જો કે અયોગ્ય હશે તો પણ ભાષાસાહિત્યના શબ્દકોષની વિવૃદ્ધિને અર્થેજ છે. એમ માની વાચકો ક્ષમા કરશે એમ ધારૂં છું ઘણીજ ઉતાવળની આ ચોપડી છપાયાને લીધે છાપતાં ઘણા દોષો રહી ગયેલા છે તેને માટે પણ આ લેખક ક્ષમા માગવા શિવાય બીજુ કાંઇજ લખી શકતો નથી.

અમદાવાદ.
તા. ૧–૪–૯૮. } એક અભ્યાસક.

અનુક્રમણિકા

વિભાગ પહેલો—અબ્દુલ અને લુટારા.

પ્રકરણ ૧ લું. ... ... ખંભાત.

,, ૨ જુ. ... ... લુટારા.

,, ૩ જુ. ... ... બળની પરીક્ષા.

,, ૪ થું. ... ... ખંજર.

,, ૫ મું. ... ... એકાંત.

,, ૬ ઠું. ... ... ગુલબદન, નવાબની મનોહર ભત્રીજી.

,, ૭ મું. ... ... ખુનીની દિલદાર.

,, ૮ મું. ... ... છુપુકાવતરૂ.

,, ૯ મુ. ... ... રમજાનનું રહેઠાણ.

વિભાગ બીજો—અબ્દુલ અને ફાઝિલ.

પ્રકરણ ૧ લું. ... ... જન્મતિથી,

,, ૨ જું. ... ...અહમદનગરી અમીર.

,, ૩ જું. ... ... વધારે ગરબડ.

,, ૪ થું. ... ... ગુલાબ.

,, ૫ મું. ... ... ખુની.

,, ૬ ઠું. ... ... ખંભાતના બે મોટામાં મોટા માણસો.

વિભાગ ત્રીજો—અબ્દુલ અને ગુલબદન.

પ્રકરણ ૧ લું. ... ... આશક માશુક.

,, ૨ જું. ... ... એક ભયંકર વચન.

,, ૩ જું. ... ... મધ્યરાતનું મંડળ.

,, ૪ થું. ... ... છેલો દિવસ.

,, ૫ મું. ... ... પાંચ વાગે છે.

,, ૬ ઠું. ... ... ભૂત.

,, ૭ મું. ... ... છેવટ.

ખંભાતનો ખૂની.

વિભાગ પેહેલો અબદુલ અને લૂંટારા.

સ્હાંજ પડી ગઇ હતી,—ચન્દ્ર કિરણોથી કાંઇક પ્રકાશિત થયેલાં ન્હાની ન્હાની વાદળિયોનાં ટોળે ટોળાંઓએ ક્ષિતિજ ઢાંકી દીધી હતા; અને ત્હેમના પારદર્શક પિધાનમાંથી, મ્હાન્ રત્નાકર સાગરની શાખારુપ ખંભાતના અખાતના નિર્મળ રમ્ય તરંગો ઉપર પોતાની સંપૂર્ણ કાન્તિમાં સુન્દર પૂર્ણ ચન્દ્ર, શાન્ત ભવ્યતાથી ડોલતી હતી. આસપાસ સઘળું શાન્ત હતું. રજનિઅનિલની લલિત લહરીઓના સ્પર્શથી પાણીનાં ન્હાનાં મ્હોટાં મોજાં મૃદુ મૃદુ ગાન ગાતાં હતાં, અને કોઇ કોઇ વાર દૂરના સુસવાટા કરતો શીતળ સમીર બંદરના ઘાટ ઉપર નિસાસા નાંખી અદૃશ્ય થતો હતો. ખંભાતના ભવ્ય મોટા મહેલો તથા ન્હાની ન્હાની—ભાગી તુટી ઝુંપડીઓમાં થઇને પવનની મીઠી લ્હેરો એક સરખા આનન્દથી રમતી હતી.

---

* પ્રિય વાંચનાર ! અર્વાચીન ખંભાતને પ્રાચીન સ્તંભતીર્થ અથવા (આ વાર્તામાં આવેલા) મધ્યકાલીન ખંભાત બંદરની સાથે સરખાવવાની તસ્દી લેતાજ નહિ ! એ દિવસતો ગયા તે ગયાજ ! તેનું અત્યારે તો ત્હમને સ્વપ્ન આવવું પણ મુસ્કેલ પડશે. જે બંદરમાં દર વર્ષે હજારો નૌકાઓ પ્રવેશ કરતી, જ્યાંથી અસંખ્ય મણ માલ વિદેશ ચ્હડતો, અને જે પૃથ્વીની સઘળી વિશિષ્ટ વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન હતું, ત્હેને હાલ ‘ બંદર ’ કહેવાપણું પણ ભાગ્યેજ રહેલું છે ! જે રાજ્યનો દોર પશ્ચિમ હિન્દુસ્થાનના કિનારાના મ્હોટા ભાગ ઉપર હતો, અને જેનાં નૌકાસૈન્યો આખા અરબ્બી સમુદ્રનું રક્ષણ કરતાં, તે હાલ સમુદ્ર ઉપર પોતાનું એકાદ નાનકડું વહાણ પણ ભાગ્યેજ ફેરવે છે ! રહ્યું છે માત્ર પોતાની મ્હોટાઇના વખતમાં તેણે અખાતને આપેલું નામ, જે અખાતનો ઉપયોગ પણ હાલ નામનોજ થાય છે ! વળી પૂર્વકાળનો કાંઇક ઇતિહાસ અને કોઇ કોઇ દંતકથાઓ પણ રહી ગએલી છે, જે હાલ વખતો વખત આપણને આનન્દ આપે છે; પણ ખંભાત મધ્યકાલીન ખંભાત—અરબ્બી સમુદ્રની રાણી ખંભાત નગરીની ખોટ તો હમ્મેશને માટે રહીજ ગયેલી છે !

મધ્યરાત્રિ થઇ;—અને હજી પણ એક શોકાર્ત્ત, એકાન્ત પરદેશી ખંભાતના કિનારા ઉપર બેશી રહ્યો હતો. વખતે તે શહેરના મજબુત કોટ કિલ્લા અને વિશાળ બુરજો જોયા કરતો. અને વખતે તે પોતાની શોકમય આંખો વિચાર શૂન્ય દૃષ્ટિથી દરિયા ઉપર નાંખતો. આખરે તે બોલી ઉઠયોઃ--

" દુઃખી તો તું છુંજ, તો હવે કયાં જાઉં? આ ખંભાતમાં તો હું બેઠો છું અને હવે વધારે રખડવામાં શો "લાભ" છે? મ્હારૂં શું થશે! મ્હારા શિવાય બધાં ધસધસાટ ઉંઘે છે. મશરૂની તળાઇમાં નવાબ આરામ લેછે, અને ઘાસની પથારીમાં ભીખારી સુનો છે; પણ મારે માટે આ ભેજવાળી, ઠંડી જમીન શિવાય બીજી એક પણ પથારી નથી. એવો કોઇ માછી પણ નથી કે જેને દિવસે કામ અને રાતે રહેઠાણ ન મળતું હોય, અને હું—અને હું,—અરે! મારી જીંદગીને ફક્ત ચાલાકીથી પોતાનું રમકડું બનાવનાર ભાવિ ખરેખર ભયંકરજ છે."

તે આ સ્થળે બેઠા પછી આશરે ત્રીસમીવાર, પાછો પોતાનાં જરકંથા' જેવાં થઇ ગયેલાં લૂગડાંનાં ગુંઝા ફરીથી તપાસવા લાગ્યો.

" અરે, ખુદા! એક દમડી પણ નથી; અને હું તો ભૂખે મરી જાઉંછું. "

ત્હેણે પોતાની તલવાર ખુલ્લી કરી; ચાંદનીમાં આમ તેમ ફેરવી અને ત્હેને ચળકતી જોઇ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યો.

" ના ના. મારી જૂની અને સાચી સહચરી! આપણે બે તો જુદાં પડવાનાંજ નથી. ભૂખથી મારો જીવ જાય તો ભલે, પણ ત્હને તો મારી પાસેથી ખશેડવાનોજ નથી. ત્હને જ્યારે અમીનાએ મહને ભેટ તરીકે આપી પટામાં મારી કમરે બાંધી, ત્યારે કેવો સોનેરિ સમય-આનન્દન વખત હતો? મેં ત્હને તથા અમીનાને સાથે એકજ વખતે ચુંબન લીધું હતું, એ કેવી દિવ્ય પળ હતી! એ તો આપણને મૂકી દઇને બીજી દુનિયામાં ન્હાશી ગઇ, પણ તું અને હું આ દુનિયામાં તો કદી જુદાં પડવાનાંજ નથી."

ત્હેણે પોતાની આંખમાંથી દળતુ એક આંસુ હાથવતી લોહીનાંખ્યું.

" છીઃ! એ આંસુ નહિ હોય! રાત ઠંડી છે અને પવન સખત છે, તેથી આંખોમાં પાણી આવતું હશે. આંસુ! જુઠ! મારા રોવાના દિવસો તો ક્યારનાએ ગયા છે."

આ પ્રમાણે બોલતે બોલતે, તે હતભાગ્ય (કારણ એની દિલગીરી તથા દેખાવ ઉપરથી જણાતું હતું કે, તે દુઃખીજ હતો) મનુષ્યે પોતાનું માથું જમીન ઉપર પછાડયું, અને પોતાને જન્મ આપનાર પળને ગાળો દેવાને ત્હેણે હોઠ ઉઘાડયા, એવામાં એકદમ પાછો જાગૃતિમા આવી, સ્વસ્થ થયો. ત્હેણે પોતાના ઘુંટણ ઉપર માથું મૂક્યું, અને પોતાના બાપદાદાના કિલ્લામાં જે ગીત ત્હેને અતિ પ્રિય હતું, તે દિલગીર મ્હોંએ ગણગણવા લાગ્યો.

"અરે! હા. ખરી વાંત", તે પોતાના મનમાં બબડયો, "જો હું ભાગ્યપ્રહારથી નમ્ર થાઉં, તો પછી મ્હારૂં નામતો ખરેખર બોળાવાનુંજ."

એવામાં થોડેક દૂર કાંઇ ખખડાટ સંભળાયો. ત્હેણે આસપાસ જોયું. તો પાસેના રસ્તા ઉપર, આછી ચાંદનીમાં, એક ઉંચા કદની મનુષ્યાકૃત ડગલો ઓઢી, આમ તેમ ફરતી દેખાઇ.

"મ્હને ઇશ્વરેચ્છાએજ અહિં આણ્યો છે. હા—હું—હું—ભીખ પણ માગીશ. સુરતમાં એક લુચ્ચા તરીકે ગણાવા કરતાં ખંભાતમાં ભીખ માગવી પણ સારી, ચાંથરે હાલ ભીખારીનું અંતઃકરણ પણ ઉમરાવ હોઇ શકે."

આ શબ્દો તે બોલ્યો, કે તરતજ તે જમીન ઉપરથી ઉભો થયો અને તે પાસેના રસ્તા તરફ ચાલ્યો. ત્હેણે તે રસ્તાના એક છેડામાં પ્રવેશ કર્યો, એવામાં ત્હેણે બીજે છેડેથી કોઇ બીજા માણસને આવતો જોયો; અને આ માણસ આવતો દેખાયો કે, પેલો ડગલો ઓઢીને ફરતો હતો તે માણુસ એકદમ પાસે અંધારામાં સંતાઇ ગયો.

"આનો શું અર્થ હશે?" આપણા ભીખારીએ વિચાર કરવા માંડયો, "પેલો સંતાનાર મોતની, વગર પરવાનાના, કાસદોમાંનો તો એક નહિ હોય? અથવા કોઇ અધીરા વારસની પાસેથી ફી લઇ, આ બેદરકાર, બે ખબર માણુસનો ખજાનો તે વારસને મળે માટે, ત્હેને સ્વધામ પ્હોચાડવા તો આવ્યો નહિ હોય? પણ મ્હારા પ્રમાણિક મિત્ર! એટલી બધી ખાત્રી રાખીશ નહિ: હું ત્હારી પાસેજ છુ."

તે અંધારા ભણી જરા વધારે પાછો હઠયો, અને છાને માને, ધીમે ધીમે તે સંતાયલા માણુસની પાસે આવી પ્હોચ્યો; તે સંતાનાર હજી પોતાની જગાએથી જરાએ ખસ્યો ન્હોતો. તે પ્રવાસી ત્હેમની પાસે થઇને ગયો કે તરતજ તે સંતાયલો મારો ત્હેના તરફ અચાનક કૂદી પડયો અને

પોતાને જમણે હાથે ચળકતું ખંજર ત્હેના ઉપર ઉગામ્યું; પણ તે, તે મારે તેની પ્હેલાં, પેલા ભીખારીએ ત્હેને એકજ મુક્કાથી જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યો.

તે નવો આવનારે એકદમ પાછળ જોયું; તે ખુની ઉતાવળથી ઉઠી ન્હાશી ગયો; તે ભીખારીએ મ્હોં મલકાવ્યું.

" શું છે ?" તે પ્રવાસીએ પૂછ્યું, " આ બધું શું છે ? "

" અરે, સરકાર! જરા ગમ્મત; પણ એથી આપની જીંદગી બચી ગઇ."

" શું ? મ્હારી જીંદગી ! કેવી રીતે ?"

" પેલો પ્રમાણિક ગૃહસ્થ, જે હમણાંજ પલાયન કરી ગયો, તે ત્હમારી પાછળ બિલાડીની પેઠે છુપાતો છુપાતો આવ્યો, અને ત્હમને મારવાને ખંજર ઉપાડયું એવામાં મ્હેં એને જોયો. મ્હેં ત્હમારી જીંદગી બચાવી છે અને તે નોકરી એકાદ ન્હાના સિક્કાની કિંમતની હશેજ સાહેબ ! મ્હને કાંક પૈસા આપવાની કૃપા કરો, કારણ હું ભૂખ્યો-તરશ્યો અને ટાઢથી ઠંડો થઇ અકડાઇ ગયેલો છું."

ચાલ્યો જા, ઠગ ! હું ત્હને અને ત્હારી લુચ્ચાઇઓને સારી રીતે ઓળખું છું. આ બધી ત્હમારા બે વચ્ચે મહારી થેલી પડાવવાની યુક્તિ મ્હને મારાના હાંથમાંથી બચાવ્યો એમ કહીને મારી પાસેથી પૈસા તથા આભાર કહેડાવવાની યુક્તિ તો બહુ સરસ છે !' ચાલ્યો જા, લુચ્ચા! આવી ત્હારી ઠગાઇઓથી નવાબને ભોળવવો હોય તો ભોળવજે; પીરુમલ્લ પાસે ત્હારૂં કાંઇજ ચાલવાનું નથી, એ ખુબ યાદ રાખજે."

તે ગરીબ ભૂખે મરતો ભીખારી સ્તબ્ધ બનીને ઉભોજ રહ્યો અને આ મ્હેણાં મારતાં પ્રવાસી તરફ જોઇજ રહ્યો.

"ના. સરકાર! મ્હારા જીવના સમ! હું બોલ્યો એમાં કાંઇ જૂઠું નથી. બધુંજ સાચું છે. મ્હારા ઉપર દયા કરો, નહિ તો હું રાતમાં ભૂખથી મરીજ જઇશ."

ચાલ્યોજા ! એકદમ ચાલ્યો જા ! નહિતો ઇશ્વરના સોગન—,"

તે નિર્દય માણસે કમરબંધમાંથી પિસ્ટલ કહાડી અને પોતાના જીવન રક્ષક સામી તાકી.

"ઓ ખુદા! આવીજ રીતે ખંભાતમાં નોકરીનો બદલો મળે છે ?"

"સીપાઇઓ દૂર નથી, અને હું ખુમ પાડું એટલીજ વાર છે—"

" ખરેખરે ત્યારે શું ત્હમે મ્હને લૂટારો ધારોછો. "

" મ્હારી શિખામણ માની ગૂપચૂપ ચાલ્યા જવામાંજ ત્હને લાભછે."

" સાંભળો, સાહેબ ! મ્હારા ધારવા પ્રમાણે પીરૂમલ્લ ત્હમારૂં નામ છે; અને હું ખંભાતમાં, મ્હેં જોયેલા ઠગોમાંના બીજા ઠગ તરીકે તે લખી રાખીશ."

તે ક્ષણેક બોલતો બંધ રહ્યો; અને પછી તે ભયંકર અવાજમાં બોલી ઉઠયો, " જ્યારે તું, પીરૂમલ્લ ! હવે પછી અબ્દુલનું નામ સાંભળે ત્યારે ધ્રુજજે !"

અબ્દુલ પાછો ફર્યો અને ક્રૂરહૃદયિ ખંભાતનિવાસીથી દૂર ગયો.

પ્રકરણ ૨ જું.

લૂટારા.

હવે તે નિર્ભાગી માણસ ખંભાતના રસ્તાઓમાં ગાંડા જેવો દોડવા મંડયો. તે ભ્રાંતિની મશ્કરી કરતા તથા વખતે હસવા અને વખતે ગાળો દેવા લાગ્યો. વખતે એકદમ ઉભો રહી કોઈ મ્હોટું અને અદ્‌ભૂત સાહસ કરવાનો વિચાર કરતો દેખાતો; અને વખતે તે કામ પૂરૂં કરવાને ઉતાવળથી જતો હોયની એમ એકાએક આગળ દોડતો પણ માલુમ પડતો.

રાજમહેલના એક થાંભલા પાસે બેસી, ત્હેણે પોતાનાં દુઃખોનું પુનઃ સ્મરણ કરવા માંડયું: ત્હેની આમતેમ ફરતી આંખો આરામ શોધતી જણાતી હતી, પરન્તુ તેતો દુર્લભજ થઇ પડયો હતો.

" નસીબ ! " તે આખરે ખરેખરો નિરાશ થઇ બોલી ઉઠયો. "ભાવિએ મ્હને, દુનિયાંને આશ્ચર્ય પમાડે, એવાં અદ્‌ભૂત સાહસો અથવા સ્તબ્ધ કરી ધ્રુજાવે એવાં ઘોર પાપો કરવાનેજ નિર્માણ કરેલો છે. આશ્ચર્ય પમાડવું, એ મ્હારા નસીબમાંજ છે. પરંતુ કદી મધ્યમ સ્થિતિમાં રહી શકેજ નહિ; પરન્તુ સાધારણ મનુષ્ય તરીકે વર્ત્તી શકેજ નહિ. નસીબે તો મ્હને અહિં આણ્યો નહિ હોય ? કોઇના સ્વપ્નામાંયે હશે કે, સુરતના મ્હોટામાં મ્હોટા ઉમરાવનો પુત્ર ભીખ માગવાને ખંભાતની દયાનો આશ્રય લેશે ? હું—હું જે અદ્‌ભૂતમાં અદ્‌ભૂત કામો કરવાને શારીરબળ તથા માનસિકશકિતથી યોગ્ય છું એમ મ્હને લાગેછે, તેજ હું આ અસત્કારશીલ શહેરના રસ્તાઓમાં આજ ચીંથરેહાલ ભટકુંછું અને ભૂખમરાના પંજામાંથી જીંદગી કેમ બચાવવી ત્હેને માટે વૃથા પ્રયાસથી સાધનો શોધ્યા કરૂંછું. જે મનુષ્યોનું મ્હારી શ્રીમન્તાઇ પોષણ

કરતી, જેઓ મ્હારે ઘેર સાઇપ્રસના + ઉત્તમોત્તમ દ્રાક્ષરસમાંથી પોતાની તૃષા છીપાવતા, અને જે દુનિયામાં ઉત્પન્ન થતી સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુઓનું મ્હારી સાથે બેશી ભોજન લેતા, તેજ નરાધમો હવે મ્હને મ્હારી ખરી તંગીની વખતે કાચાપાકા રોટલાનો એક ટુકડો પણ આપતાં જીવ ચંચવાળેછો અરે ખુદા! આ બધું તો એટલું ભયંકર છે કે તે મ્હારાથી સહન કરી શકાવું પણ મુશ્કેલ જ છે. માણસો તો ક્રૂર છેજ—પણ ઇશ્વરે નિર્દય ! "

ત્હેણે બોલતે બોલતે જરા શ્વાસ ખાધો.

"તોપણ હું સર્વ સહન કરીશ—હું મ્હારા ભાવિને તાબે થઇશ હું દુઃખને દરેક રસ્તે જઇશ અને મનુષ્ય દુર્દશાની દરેક સ્થિતી નિહાળીશ. મ્હારૂં નશીબ ગમે ત્હેવું હોય તોપણ હું મ્હારી જાત ઉપર મ્હારી પોતાની સત્તા રાખીશ અને હું મ્હારૂં નામ કદીપણ બોળાશ નહિ; ગમે તે થાઓ તોપણ હું હમ્મેશાં અદ્‌ભૂત કામોજ કરીશ. બસ ! અમીર પરવીઝ જેના ઉપર આખું સુરત શહેર ફિદા ફિદા થઇ જતું ત્હેને ભૂલી જવો; હવે ! હવે હું ભીખારી અબ્દુલજખુ. ભીખારી ! એ નામ જો કે સાંસારિક સ્થિતિની તુલનામાંતો છેલ્લુંજ છે, તોપણ તે ભૂખે મરતાં, જાતિ બ્હાર મુકલાં તથા મનુષ્યપદને પણ અયોગ્ય એવાં પ્રાણિયોમાંતો પ્રથમજ છે."

ત્હેણે પાસે કાંઇક ખખડાટ સાંભળ્યો. અબ્દુલે આસપાસ જોયું. પેલો ચોરો, જેને ત્હેણે જમીન ઉપર પછાડ્યો હતો ત્હેને તથા ત્હેને મળેલા ત્હેના બે સોબતીઓને ત્હેણે જોયા. જેમ તેઓ આગળ વધતા. તેમ તેમ તેઓ ચારે તરફ નજર નાંખતા હીંડતા હતા. તેઓ કોઇને શોધતા હતા.

" મ્હનેજ ખોળેછે, " અબ્દુલ મનમાં બબડ્યો; અને પછી થોડાં પગલાં આગળ ચાલી, ત્હેણે ઓડ દાબીને સીસોટી વગાડી.

તે ચોરો ગુપચુપ ઉભા રહ્યા; માંહોમાંહે મસલત કરી અને કોઇ પણ નિર્ણય ઉપર ન આવ્યા હોય એમ વિચાર કરતા ઉભા.

અબ્દુલે બીજીવાર સીસોટી વગાડી.

+ સાઇપ્રસ એ, ભૂમધ્ય સમુદ્રના લીવ્હાન્ટ નામના ભાગમાં એશિયામાં ઇનોરની દક્ષિણે આવેલો એક બેટ છે, જે હાલ ઇંગ્રેજ સરકારના કબજામાંછે. ત્યાંના ઉત્તમ દ્રાક્ષરસો મધ્યકાળના ઇતિહાસમાં બહુજ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા.

"એતો પેલોજ," ત્હેણે તેઓમાંના એક જણને સ્પષ્ટ રીતે બોલતાં સાંભળ્યો. અને ક્ષણેક પછી તેઓ ધીમે ધીમે ત્હેની પાસે આવ્યા.

અબદુલ પોતાની જગોએ તો ઉભોજ રહ્યો, પણ ત્હેણે પોતાની તરવાર ખુલ્લી કરી.

તે ત્રણે લૂંટારા (જેમણે મ્હોં ન દેખાય એવી રીતે લુગડાં ઓઢેલાં હતાં તે) ત્હેનાથી થોડેક છેટે ઉભા રહ્યા.

"કેમ છે ? અંત્યા ત્હેમનામાંનો એક બોલ્યો, "શું છે ? તલવાર ખુલ્લી રાખીને કેમ ઉભો છે ?"

અબદુલ—"તમારા જેવાને તો દૂર રાખવામાંજ માલ છે; કારણ કે હું તમને ઓળખું છું. તમે એવા પ્રમાણિક ગૃહસ્થો છો કે જેમની આજીવિકા બીજાઓના જીવ લેવા ઉપરજ ચાલે છે."

પ્હેલો લુંટારો—"ત્હેં સીસોટી અમને બોલાવવાને ન્હોતી વગાડી કે"

અબદુલ.—"હા એટલા માટેજ."

એક લુંટારો—"અને અમારૂં શું કામ હતું ?"

અબદુલ—"સાંભળો ! હું એક દુઃખી, ગરીબ, અને ભૂખે મરતો પ્રાણી છું. તમારી લુંટમાંથી મ્હને કાંઇક આપો."

એક લુંટારો—"શું ભીખ ! હા—હા—હા ! મ્હારા જીવના સમ. આ કોઈ બેવકુફ છે. ભીખ ! અમારી પાસેથી ભીખ !—ખરેખર ! તને ખરેખર ભીખ આપીશું અને વળી ખુબ !

અબદુલ—"અથવા મ્હને પચાસ રૂપિયા આપો, અને જ્યાં સુધી હું તે પુરા ન કરી આપું ત્યાંસુધી હું તમારી નોકરી કરવાને બંધાઇશ."

એક લુંટારો—"આહાહા ! હવે મહેરબાની કરીને કહીશ કે તું કોણ છે ?"

અબદુલ—"એક દુઃખી મનુષ્ય. આખા ખંભાતના રાજ્યમાં મ્હારાથી વધારે દુઃખી કોઇ નથી, હાલતો હું આવો છું—પણ હવે પછી !—જુઓ ! મ્હારામાં પણ શકિત છે. આ હાથ ત્રેવડા બખ્તરવાળી છાતી પણ વીંધી શકે તેમ છે; આખો ગાઢ અંધારામાં પણ ધારેલે ઠેકાણે સજ્જડ કટાર મારવામાં મદદ કરી શકે એવી છે."

એક લૂંટારો—"ત્યારે ત્હેં મ્હને હમણાંજ શા માટે પાડી નાંખ્યો હતો"

અબદુલ—"ઇનામની આશાએ; પણ મ્હેં ત્હેની જીંદગી બચાવી હેના બદલામાં તે ઠગે મ્હને એક પાઇ પણ આપી નહિ."

એક લુંટારો—"ન આપી? એતો વળી બહુ સારૂ થયું. સાંભળ, દોસ્ત! તું સાચુંજ કહે છે?"

અબ્દુલ– "નિરાશા કદી જુઠું બોલાવતી નથી.

એક લુંટારો—"પણ ગુલામ! જો તું દ્રોહી નીકળ્યો તો—"

અબ્દુલ—"મ્હારૂં હ્રદય તમારા હાથ પસેજ જશે. અને તે વખતે પણ અત્યારે છે તેવીજ ત્હમારી કટારો તીક્ષ્ણ હશે."

આ ત્રણે ભયંકર સાથીઓએ દૂર જઇ થોડી પળ સુધી માંહો માંહે એક બીજાની સાથે ગોઠવણ કરી, અને પછી પોતાની કટારો જે ત્હેમણે પ્હેલેથીજ ઉઘાડી કરીને હાથમાં રાખી હતી તે મયાન કરી.

"ચાલ, ત્યારે" તેઓમાંના એક જણે કહ્યું, "અમારી સાથે અમારે મકાને ચાલ. કેટલીક બાબતોની રસ્તા ઉપર વાત કરવી એ મૂર્ખાઇ ભરેલું છે."

"ચાલો, હું તમારી પાછળ આવું છું," અબ્દુલે જવાબ દીધો "પણ યાદ રાખજો કે મારી સાથે દુષ્મન તરીકે વર્તો તો પછી હું છું?—દોસ્ત! હમણાં ત્હારાં હાડકાંને જરા જોરથી પછાડયાં માટે માફ કરજે ત્હેના બદલામાં ત્હારો સાચો સાથી થઇશ."

અમે પણ સોગન પૂર્વક કહીએ છીએ કે ત્હને કાંઈ પણ ઇજા નહિ થાય," તે લુંટારાઓ એક અવાજે બોલી ઉઠયા, "ત્હને જે ઇજા કરશે ત્હેને અમે પણ દુષ્મન ગણીશું. ત્હારા જેવા સ્વભાવનો સોબતી ઠીક છે. ચાલ, હવે અમારી સાથે ચાલ અને બે ફિકર રહે!"

તેઓએ હવે આગળ ચાલવા માંડયુ અને અબ્દુલ ત્હેમનામાંના બે જણની વચમાં ચાલ્યો. તે પોતાની આસપાસ શક ભરેલી દ્રષ્ટિથી વારવાર જોતો, પરન્તુ તે લુંટારાઓમાં કપટનાં કાંઇ પણ ચિન્હ ત્હેને જણાયાં નહિ. તેઓ ત્હેને કેટલેક છેટે લઇ ગયા અને આખરે એક ખાડી (નહેર) પાસે આવી પ્હોચ્યા જ્યાં એક હોડકું બાંધી રાખેલું હતું, તે છોડી તેઓ ત્હેમાં બેશી હલેસાં મારતા ખંભાતના એક છેક ખૂણાના ભાગમાં જઇ પ્હોચ્યા. ત્યાં તેઓ ઉતર્યા, વળી પાછી કેટલીક ગલી કુંચીઓ ઓળંગી અને આખરે એક સારા દેખાવના ઘરનું બારણું ઠોકયું. તે એક જુવાન સ્ત્રીએ ઉઘાડયું અને ત્હેમને સર્વને એક સાદા પરન્તુ સગવડવાળા ઓરડામાં લઇ ગઇ. ગભરાયલા અને અડધા ખુશી તથા અડધા ચિંતાગ્રસ્ત થયેલા અબદુલને જોઇને ત્હેણે કેટલીકવાર ત્હેના તરફ આશ્ચર્યદ્રષ્ટિથી નજર કીધી

અને અબદુલ પણ પોતાને કયાં લઇ જવામાં આવ્યો છે એ નહિ જાણુ-વાથી હજી પણ તે લૂંટારાઓના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો એ સહી સલામતી ભરેલું નથી, એમ ધારતો હતો.

—:(૦):—

પ્રકરણ ૩ જું.

બળની પરીક્ષા.

લૂંટારા પુરા બેઠાંજે ન્હોતા એવામાં રમજાન(કારણ તે આ યુવાન સ્ત્રીનું નામ હતું તે–) ને બારણું ઉઘાડવા બોલાવવામાં આવી, અને હવે આ મંડળીમાં બે નવા આવનારા ઉમેરાયા, જેમણે પોતાના અજાણ્યા પરોણાને નખથી તે શિખા સુધી તપાસ્યો.

" હવે ત્યારે, " જેણે અબદુલાને આ ગાનવંતા મંડળીમાં દાખલ કર્યો હતો, તે બોલ્યો, " ચાલ અમને જોવા દે તું કોના જેવો છે."

આમ બોલતે બોલતેજ ત્હેણે એક પ્રકાશિત દીવો ઉંચો કર્યો, અને ત્હેની જ્યોતનું તેજ અબદુલની મુખાકૃતિ ઉપર સંપૂર્ણ રીતે પડ્યું.

" ખુદા પનાહ ! " રમજાન બૂમ પાડી ઉઠી, " એને અહિંથી હાંકી કહાડો ! કેવો કદરૂપો કૂતરો છે ! "

ત્હેણે પોતાનું મ્હોં બીજી બાજુ તરફ ત્વરાથી ફેરવી દીધું, અને પોતાના હાથમાં સંતાડયું. આવા વખાણ સાંભળી અબદુલે એક ભયંકર ચાળો કરી પોતાનો સંતોષ દર્શાવ્યો.

" લુચ્ચા ! " બે લૂંટારાઓમાંના એકે કહ્યું. "કુદરતે પોતેજ ત્હને ખુની તરીકે ઘડયો છે;—માટે ચાલ, સાચું કહે ! આટલા બધા દિવસ સુધી ફાંસીના લાકડાના સંપાટામાંથી શી રીતે છટકી ગયો છે ? તું છે ? વાર કેઇ તુરંગમાં બેડીઓ રહેવા દઇ ન્હાશી આવ્યો છે ? અથવા જા-ઉંછું" એટલું પણ કહેવા રહ્યા શિવાય, દેશ નિકાલની કેઇ જગોએથી ચાલ્યો આવ્યો છે ? "

અબદુલે શાન્તિથી બંને હાથ વાળી અદબ કરી.

"જો હું ત્હમે કહોછો ત્હેવોજ છું," ત્હેણે પોતાના સ્વરથી સાંભળ-નારાઓને થથરાવતાં, દબદબા ભરેલી રીતે કહ્યું, "તો તે વળી વધારે સારૂં. ભવિષ્યમાં હું ગમે ત્હેવો થાઉં, તોપણ ઇશ્વરને મ્હારો વાંક કહાડ-વાનો હક નથી, કારણ કે હું જે અને જેવોછું, તેજ અને તેવોજ ત્હેણે મ્હને બનાવ્યો છે. "

તે પાંચેખૂનીઓ જરા આઘા ગયા, અને મસલત કરી. આ છુપી વાતચીતનો વિષય શો હતો તે સમજાવું તો સ્હેલુંજછે. આ પ્રમાણે ચાલતું હતું તે વખત અબ્દુલ્લ શાન્તિ અને બેદરકારીથી બેશી રહેલો હતો.

થોડી મીનિટ પછી તેઓ પાછા આવ્યા. તેઓમાંનો એક જેનો ચ્હેરો મનોજ કદરૂપો હતો અને જેનું શરીર જોતાંજ ઘણો મજબુત હોય એમ લાગતું હતું તે બીજાઓ કરતાં થોડાં પગલાં આગળ આવ્યો અને ત્હેણે અબ્દુલને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

" સાંભળ ભાઇબંધ ! ખંભાતમાં ફક્ત પાંચજ લુંટારા છે; તેમને તું ત્હારી સમક્ષ જુવે છે. તું છઠો થઇશ ? તને પુરતું કામ મળશે, તેનીતો તારે ખાત્રીજ રાખવી. મ્હારૂં નામ મહમ્મદખાન છે અને હું આ ટોળીનો ઉપરી છું; આ રાતા ગુચ્છાવાળો પહેલવાન ઉભો છે ત્હેનું નામ રત્નમલ છે; પેલો શુરવીર જેની આંખો બિલાડાના જેવી ચળકેછે તે સાલેદીન છે; આજ રાતે ત્હેં જેનાં હાડકાં ખોખરાં કર્યાં તેનું નામ શેરખાં; અને પેલો રમજાનની પાસે જાડા હોઠવાળો શક્ષસ ઉભો છે, તે જ્હોરસિંહ કહેવાય છે. હવે તું અમને બધાને ઓળખેછે—અને તું દમડી વિનાનો ભૂત છે, તેથી અમારી ટોળીમાં તને આવવા દેવાને અમે ખુશી છીએ: પણ અમારે પ્હેલું એતો જાણવુંજ જોઇએ કે તું અમારી સાથે દગો રમતો નથી ? "

અબ્દુલે મ્હોં ગલફાવી, તે જરા કસાણું કરી ખોખરા અવાજથી જવાબ દીધો—" હું ભૂખ મરી જાઉંછું. "

" અથવા, એવો જવાબ દે. તું અમારી સાથે પ્રમાણિકપણાથી ચાલીશ?"

" એ તો આગળ ઉપર એની મેળેજ જણાઇ આવશે. "

" સાંભળ લુચ્ચા ! અમને દગાનો પ્હેલોજ શક આવશે કે તેની સાથે તું તારો જાન ખોઇશ. નવાબના મહેલમાં સંતાયો હોઇશ અને ખંભાતની સઘળી સત્તા તારૂં રક્ષણ કરતી હશે તોપણ—અરે ! નવાબની બાથમાંથી અને સેંકડો તોપોના રક્ષણમાંથી પણ તને પકડી આણી અમે તારો જીવ લઇશું. ગમે તો મસ્જીદમાં જઇને ભરાયો હોઇશ અથવા ગમે તો પીરની કબરમાં ન્હાશીને છુપાયો હોઇશ તોપણ ખરા મધ્યાન્હે પણ અમે ત્હારૂં ખુન કરીશું. આ બાબત બરોબર વિચાર કર ! અને અમે ખુની—લુંટારા છીએ, એ ભુલતો નહિ. "

" ત્હમારે આટલું બધું બાફણુ કરવાની કાંઇજ જરૂર નથી.—પણ

મ્હને પહેલું કાંઇ ખાવાને આપો; પછી ત્હમારી સાથે ત્હમે કહેશો ત્યાં સુધી હું તડાકા મારવાને તૈયાર છું. હાલ તો હું ભૂખ્યો થ ગયું. ધાનનો ખેલો દાણો મ્હોંમાં ગયે ચોવીસ કલાક તો ક્યારનાયે થઇ ગયા છે."

રમજાને બધાનાં ભાણાં પીરસ્યાં: ખોરાક ઉત્તમ અને સ્વાદિષ્ટ હતો અને સર્વ સાહિત્ય ગરમ તથા તાજુંજ હતું. દરેકની પાસે મધુર દ્રાક્ષ-રસથી ચળકતા પ્યાલાઓ મૂકવામાં આવ્યા.

અલ્યા! અહિં હિન્દુ અને મુસલમાન, લ્હેરો તો એકઠાજ બો-મવે છે ને શું?" અબ્દુલ, રણમલ્લ તથા ન્હારસિંહને રમજાને પીર. શેલાં ભાણાં ઉપર બેસતા જોઈ બોલી ઉઠયો.

મહમ્મદે ઉત્તર દીધો, "અમારા મંડળમાં કોઇપણ પ્રકારનો ભેદ અમે રાખતાજ નથી; હિન્દુ અને મુસલમાન બે ભાઇ છે; ખુદાએ એ-મને પણ પેદા નથી કર્યાં? મુલ્લાંઓ અને શાસ્ત્રીઓને સામસામાં માથાં કુટવાં હોય તો ભલે કુટે, પણ અમે તો—"

"ચાલો, હવે શરૂ કરો!" અબ્દુલ બોલી ઉઠયો.

લુંટારાઓનું ભોજન શરૂ થયું.

"જો એને જરાક પણ માણસનો આકાર હોત, તો કાંઇક પણ ક-ટાળા વિના એના સામું જોઇ શકાત," રમજાન પીરસતે પીરસતે બબડી. "એની માનું નક્કી સેતાન સાથેજ લગ્ન થયું હશે કે ત્હેને પેટ આવા ભયંકર ચહેરાવાળો પુત્ર પાકયો. ખરે! એણે કાંઇ મોંએ ઢાંકણું તો નહિ ઢાંકયું હોય?–પણ મેં તો આવું બદસુરત ઢાંકણું પણ જોયું નથી."

અબદુલ્લે એને કાંઇ ગણકારીજ નહી તેણે તો સ્વસ્થ ચિત્તથી આ-રોગવા માંડયું હતું તથા જાણે આવતા છ મહીનાનું સામટું ખાઇ લેતો હોયની એમ દારૂના પ્યાલા ઉડાવતો જમ્યેજ ગયો. તે લુટારા સાનંદાશ્ચ-ર્યથી એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યા અને આવો કિમતી સાથી મળી આવ્યો તેથી એક બીજાને હર્ષની નીશાનીઓ કરવા લાગ્યા.

અબદુલ કોના જેવો હતો, એ જાણવાની વાંચનારની મરજી હોય તો તેમણે એક યુવાન અને મજબુત અવયવ વાળો માણસ ધારી લેવો. જો, ત્હેનો ચહેરો જોઇ ભવભૂતિ * તથા મિલ્ટને વર્ણવેલા ભયાનક દેખા-વોમાં સર્વને કમકમાટી છુટાવે અને શરીરનાં રૂવે રૂવાં ઉભાં કરી દે એવાં ચિત્રોમાં પણ, સર્વથી ભયંકર અને કંટાળો ઉપજાવે એવો તથા સુંદર અવયવોની ખુબસુરતીને પણ ઢાંકી દે એવો નહોત તો દેખાવડો ગણાત

શ્યામ અને તેજસ્વી પરન્તુ લાંબા અને સીધા વાળ ત્હેની ભૂરી ગરદન તથા પીતરંગી ચહેરાની આસપાસ આમ તેમ ઉડતા હતા તહેનું મોં એટલું પહોળું રહેતું કે તેની દાઢો તથા રંગી બેરંગી દાંત તેમાંથી ડોકિયાં કર્યા કરતાં હતાં, અને ત્હેના ચહેરા ઉપર ચામડીનો એક એવા પ્રકારનો ધ્રુજારો નિરંતર થયા કરતો હતો કે તેની મુખાકૃતિ જોનારને તે હમેશાં જાણે દંતિયાં કર્યા કરતો હોયની, એમ લાગતું તની આંખ (કારણ તેને એકજ આંખ હતી તે) તેના માથામાં ઉંડી ઉતરી ગએલી હતી અને તેનો ડોળો જે જરાક પણ દેખાત તે તેની કાળી, વાળથી ભરચક થયેલી ભમર લીધે ઢંકાયલોજ રહેતો. આપણે કોઇ છબીમાં પણ ભાગ્યેજ એકઠાં થયેલાં જોઇએ છીએ એવાં સઘળાં અશિષ્ટ, બેડોળ અને ભયાનક સ્વરૂપોનું વિકરાળ સંમેલન એવી તો વિચિત્ર રીતે ત્હેના ચહેરામાં થએલું હતું કે, તે બુદ્ધિની મોળાગ્રતા (શિથિલતા) દર્શાવતું હતું હૃદયની દૃષ્ટતા, સુચવતુ હતુ અથવા તે બંને સાથેજ રહેલાં છે એમ બતાવતું હતું એ સમજવું જોનારને મુસ્કેલ પડ્યા વિના રહે એમ ન્હોતું.

" હાશ ! હવે મને શાન્તિ વળી ! " અબદુલ એક દારૂથી ભરેલા પ્યાલાને આળસ ખાતાં લાત મારી, ઢોળી નાંખી કહ્યું " બોલો ! હવે મને જે પુછવું હોય તે પુછો મારા વિશે જે પુછશો તે બાબત જવાબ દેવાને નવરો થયો છું" મહમ્મદે કહ્યું, "પહેલી વાત તો એ છે કે હમારે ત્હારા જોરની પરિક્ષા કરવી પડશે કારણકે, આપણા ધંધામાં એની તો પહેલાજ જરૂર છે. તને કુસ્તી કરતાં આવડે છે ? " •

"મને ખબર નથી અજમાશ કરી જુવો !" •

રમજાન ! આવી ખશ; હવે, જો, અબરૂલ ! પેલા હજી શીખાઉ

એ એક સંસ્કૃત મહા કવિ. હતો " માલતી માધવ " નામનું નાટક ભયંકર રસનો અદભુત ચિતાર નજર આગળ ખડો કરે છે.

એ એક ઇંગ્રેજી મહા કવિ હતો તેનું Paradise Lost (સ્વર્ગપાત) નામનું કાવ્ય પણ એવાંજ અલૌકિક અને અદભુત ચિત્રો અનુપમ કારીગરી અને દ્વતીય શકિતથી સમક્ષ તાદશ કરે છે !

બિચારા શેરખાંની પેઠે અમારામાંથી બીજા કોને તું તેટલીજ સ્હેલાઇથી મારી શકે તેમ છે ? "

" બીજા કોને? " અબદુલ બોલી ઉઠયો, " તહમને બધાને, અને વળી બીજા પાંચ છ તહમારા જેવા નામર્દ કમબખ્તો તહમારી સાથે હોય

તો ત્હેમને પણ—" આટલું બોલી તે બેઠો હતો ત્યાંથી કુદકો મારી ઉઠયો, તલવાર દૂર ફેંકી દીધી, અને પોતાની એક આંખ મચમચાવતો ભક્ષની પેઠે હાથ તથા પગ ઉપર ફડાકા બોલાવતો ઉભો રહ્યો.

લુંટારા એક અવાજે ત્હેના મ્હોં સામું જોઇ ખડખડાટ હસી પડયા.

અબદુલે ગુસ્સામાં ગર્જના કરી, " ચાલો હવે ત્યારે કુસ્તી માટે! વાર કેમ કર્યા કરોછો ? "

મહમ્મદે કહ્યું, "મ્હારી શિખામણ માન; મ્હારી એકલાની સાથે જેટલું થાય એટલું કરી જો, અને પછીજ ત્હને ખબર પડશે કે ત્હારે કેવા માણસોની સાથે કુસ્તી કરવાની છે. તું એમ ધારે છે કે અમે દાઢી મૂછ વગરનાં છોકરાં, અથવા નાના નાજુક ગૃહસ્થો છીએ ? "

અબદુલ જવાબમાં માત્ર તિરસ્કારથી હસ્યો. મહમ્મદે પોતાનો મિજાજ ખોયો, અને ત્હેના સોબતીઓ બુમો તથા તાળીઓ પાડવા લાગ્યા.

" ચાલો!" અબદુલે મ્હોટો ઘાંટો કહાડી કહ્યું, " હવે હું ખરેખર લ્હેરમાં છું; બચ્ચાઓ! સંભાળજો. " અને એકદમ ઉભા રહી, ત્હેણે જમ જેવા મહમ્મદને એક બાળકની પેઠે ઉચકી માથા ઉપર ઉપાડીને ફેંકી દીધો; જમણા હાથ ઉપર નાહારસિંહને તથા ડાબા હાથ ઉપર [illegible]રબ્યાંને અકેકી લાતથીજ જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા; સાલેદીનને પગ પકડીને ઓરડાને સામે ખુણે ફગાટી દીધો; અને રણમલ્લને એકજ મુક્કીથી પાસેની પાટ ઉપર બેશુદ્ધ કરીને ચત્તાપાટ ગિરાવી દીધો.

નરમ થએલા લુંટારા બરોબર શુદ્ધિમાં આવે ત્હેને બે ત્રણ મિનિટ થઇ ગઇ; અબદુલ મત્ત પાડાની પેઠે બરાડા પાડવા લાગ્યો; આશ્ચર્ય પામેલી રમજાન આ ભયંકર દેખાવ જોઇ ધ્રુજવા લાગી.

"પેગંબરની કબરના સમ!" આખરે પોતાનાં ટીચાયલા અવયવો પંપાળતો મહમ્મદ બોલી ઉઠયો, "આ ફક્કડતો અમારા પણ માથાનો મળ્યો. રમજાન! સાંભળજે અને એને આંપણા સારામાં સારા ઓરડામાં રાખજે. "

"એણે નક્કી સેતાનની સાથે દોસ્તી કરી હોવી જોઇએ;" સાલેદીન પોતાનું ઉતરી ગએલું કાંડુ પાછું ઠેકાણે બેસાડતાં બબડયો.

કોઇ પણ એની સાથે કુસ્તી કરવાને ફરીથી તૈયાર થએલું જણાયું નહિ. રાત બહુ વધી ગઇ હતી, અથવા ખરૂં કહીએ તો સ્હવારનો પ્રકાશ જરા જરા દરિયા ઉપર કયારનો વિસ્તરવા માંડયો હતો. લુંટારા છુટા પડયા અને સઘળે દરેક પોત પોતાના ઓરડામાં ગયો.

પ્રકરણ ચોથું.

ખંજર.

આ સુરતી રૂસ્તમ* ગમે તેટલો ભયંકર દેખાવનો હતો તોપણ, ત્હેને આ ટોળીના સભાસદ થયાને બહુ દિવસ થયા નહિ એટલામાં તો ત્હેના સોબતીઓ ત્હેને અત્યંત પ્રેમથી ચ્હાવા લાગ્યા. ખુનીના ધંધાને માટે તે સ્વાભાવીક રીતેજ પોતાના મ્હોટા શારીર બળ તથા હાજર જવાબીપણું અને તર્ક બુદ્ધિના સામર્થ્યને લીધે લાયક થયેલો હતો; અને તેથી પણ તેઓ ત્હેને ચ્હાતા અને માન આપતા. અરે, રમજાનને પણ ત્હેના ઉપર કાંઇ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવા માંડી હતી—પણ, ખરેખર ! એ બહુજ બદ સુરત હતો.

અબદુલને જણાવવામાં આવ્યું હતું તે પ્રમાણે, મહમ્મદ આ હાનિકારક ટોળીનો વડો હતો. તે દુષ્ટતાને સુધારાના ઉંચામાં ઉંચા શિખરે ચ્હડાવનારાઓમાંનો એક હતો, કોઇ પણ પ્રકારના ભયને ગણકારે ત્હેવો નહોતો, તથા ચપળ અને કાવતરાખોર, અને મુગલાઇ મહારાજ્યના મુખ્ય દિવાનો કરતાં પણ ઓછી મનોવૃત્તિઓ—અને લાગણીઓવાળો હતો. લુંટ અને ખુનની કિમ્મત, જે ત્હેના સાથીઓ દરરોજ લઈ આવતા, તે હમ્મેશાં ત્હેને સોંપી દેવામાં આવતી હતી; તે દરેક માણસને ત્હેનો ભાગ આપી દેતો અને બીજાને જે ભાગ આપતો, તેના કરતાં પોતાને માટે વધારે મ્હોટો ભાગ રાખતો નહિ. ત્હેણે પરલોકમાં મોકલેલાં માણસોની સંખ્યા એટલીતો મ્હોટી હતી કે ત્હેને પણ ત્હેમની સંખ્યા સ્મૃતિમાં રહી નહોતી; ઘણાનાં નામ તે ભૂલી ગયો હતો; પણ ત્હેનો મ્હોટામાં મ્હોટો આનન્દ નવરાશ—આરામ વખતોમાં, પોતાના શ્રોતાઓને પોતાનો લાક્ષણિક દાખલો જોઇ ત્હેવીજ રીત્યે વર્તવાનું મન થાય એવા પરોપકારી ઇરાદાથી, આવી ખુનરેજી ભરેલી વાતોમાંથી પોતાને જે સાંભરતી તે, કહેવામાં હતો. તેનાં શસ્ત્રો બીજાઓનાં રહેતાં ત્હેનાથી એક જૂદાજ ઓરડામાં રાખતો, અને તે પણ તે ઓરડો ભરાઇ રહે એટલાં હતાં. ત્હેમાં હજારો જાતનાં જૂદાં જૂદાં, મ્યાન વગરનાં તથા મ્યાન વાળાં બે—ત્રણ—અથવા ચાર ધારાં ખંજર જોવામાં આવતાં. ત્યાં બંધુકો, પિસ્તોલો અને બી-

---

* રૂસ્તમ, એ એક ઇરાની પહેલવાન હતો, જેનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કવિ ફીર્દુસીએ પોતાના "શાહનામા" નામના કાવ્યમાં ઘણીજ ઉત્તમ રીત્યે કરેલું છે.

જાં નવી નવી જાતનાં હથિયારો, વિવિધ પ્રકારનાં અને જૂદી જૂદી રીત્યે અસર કરતાં ઝેર, અને બાવા, યાહુદી, ભીખારી, સીપાઇ, સભાસદ, અથવા માછી, જેનો વેશ ધારણ કરવાનો હોય તે ધારણ કરવામાં ઉપયોગનાં દરેક પ્રકારનાં વસ્ત્રો હમ્મેશાં રહેતાં.

એક દિવસ ત્હેણે અબદુલ્લાને પોતાના શસ્ત્રાગારમાં બોલાવ્યો.

"એટલું તું લક્ષપૂર્વક સંભારી રાખજે." મહમ્મદે કહ્યું " કે હું અત્યારથી જોઇ શકું છું તે પ્રમાણે આગળ ઉપર તું સારૂં નામ કહાડીશ. ત્હેં અત્યાર સુધી અમારીજ કમાઇનો રોટલો ખાધો છે; પણ હવે ત્હારે તે આપ મેહેનતથી પેદા કરવો જોઇએ. જો આ સારામાં સારા પોલાદનું ખંજર છે; ત્હેના ઉપયોગનું મૂલ્ય ત્હારે તસુના પ્રમાણથી લેવું જોઇએ. જો તું તે ત્હારા નિયોજકના દુષ્મનના પેટમાં એક તસુ ખોશી દે તો ત્હને એક રુપિયો મળવો જોઇએ; જો બે તસુ ખોશી દે તો દસ રુપિયા; જો ત્રણ તસુ ખોશી દે તો સો રુપિયા; અને જો આખું ખોશી દે તો મ્હોં માગ્યું મૂલ્ય લઇ શકે. આ વળી ત્હેની પાસે કાચની કટાર છે; જેને તે વાગી ત્હેનું તો નક્કી આવીજ બન્યું. જેવો તું ઘા કરે કે તરતજ ત્હેનો છેડો ઘામાં ભાગી નાખવો; અણિ ભાગી જઇ અંદર રહી જવાથી ત્હેના ઉપર માંસ ફરી વળે છે અને ઘા રૂઝાઇ જાય છે, પણ તે અણિ ચિતામાં સુવાડે ત્યાં સુધી તેનોતો જીવ લીધાંજ કરેછે. વળી આ જો પોલું ખંજર? ત્હેની પોલાણમાં એક પ્રકારનું જીવલેણ વિષ છુપાવીને ખંજરની અણિથી ઘા કર્યો હોય ત્હેમાં, એક ગુપ્ત કળને અડતાંજ તે સઘળુ વિષ એકદમ ઉતારી શકાય છે. આ ખંજરો તથા કટાર લે; એ આપવાથી હું ત્હને ઘણોજ મ્હોટો બદલો વાળી શકે અને લાખો ઘણુ વ્યાજ આવી શકે એવી મુડીની બક્ષિસ કરૂંછું એમજ માનજે."

અબદુલે આ વિનાશનાં યંત્રો હાથમાં લીધાં પણ તે લેતાં લેતાં ત્હેનો હાથ સ્હેજ ધ્રુજ્યો.

"આવાં અનુપમ સાધનો ત્હમારી પાસે હોવાને લીધે, નાણાંની કેટલી બધી મ્હોટી અસંખ્ય રકમો ત્હમે પેદા કરી શક્યા હશે?"

"હરામખોર!" મહમ્મદે ભવાં ચ્હડાવી ગુસ્સાથી જવાબ દીધો, "અમારામાં લુટફાટ તો તદ્દન અજાણીજ છે. શું તું અમને સાધારણ લુંટારા ચોર, વાટમાર, ધાડપાડુ અને એવા એવા બીજા હલકી જાતના લુચ્ચાઓની સાથે સરખાવે છે?"

"કદાચ હું ત્હમને લ્હેરગનાથી પણ વધારે ખરાબ કહું એમ તું ધારતો હોઇશ; કારણ કે, જો સાચું પુછેતો, મહમ્મદ ! એ જાતના લુચ્ચાઓ તો ફકતપૈસા અથવા માલ જેવી ફરીથી મેળવી શકાય એવી વસ્તુઓજ લઇ લેવામાં સંતોષ માને છે પણ આપણે બીજાઓ પાસેથી જે રત્ન લઇ લઇએ છીએ, તે મનુષ્યને એકજવાર મળે છે, અને એકવાર ખોવાયું તો ફરીથી મળી શકતું નથી, ત્યારે આપણે ત્હેમના કરતાં પણ હજારો ઘણી વધારે ખરાબ લુંટ કરનારા નહિ ?"

મક્કાની પવિત્ર મસ્જીદના સમ ! અબ્દુલ ! મ્હને લાગે છે કે તું તો અત્યારે બોધ દેવા બેઠો છે."

"સાંભળ મહમ્મદ! કયામતને દિવસ * ચોર વધારે ગુન્હેગાર ગણાશે કે ખુની, તે વિષે તું શું ધારે છે ?"

"હા ! હા ! હા" મહમ્મદ ખડખડાટ હશી પડયો.

"તું એમ ન ધારીશ કે અબદુલ કાંપ ઓછી હિમ્મત અથવા ઓછો નિશ્ચય હોવાને લીધે આમ બોલે છે. ફક્ત એક શબ્દજ બોલ અને પછી જો કે એક ક્ષણમાં ખંભાતની અડધી રાજસભાને ઠાર મારી નાંખુછું કે નહિ; પણ......"

"મૂર્ખા ! સાંભળ, સદ્‌ગુણ અને દુર્ગુણની જુની થઇ ગયેલી છોકરમત વાતો ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાઓથી ખુની ઘણોજ ઉચ્ચ પદે હોવો જોઇએ. સદ્‌ગુણ શું છે ! દુર્ગુણ શું છે ? રાજ્ય, રિવાજ, રીતભાત, અને જ્ઞાનને લીધે પવિત્ર મનાયલા નિયમો. હવે મનુષ્યો જે વસ્તુને એક વખત યોગ્ય પણ કેમ ન ગણી શકે ? જો અહિંની રાજ્યસભાએ માણસોને ખંભાતના રાજ્યતંત્ર વિષે ખુલ્લી રીતે અભિપ્રાય આપતાં અટકાવ્યા નહોત તો આવા મત સ્વતંત્ર રીતે પ્રકાશિત કરવામાં કાંઇજ ખોટું ન ગણાત અને આજ જેને બધા માણસો ગુન્હા તરીકે ધારેછે ત્હેને તેનાં

---

* મુસલમાન તથા ખ્રિસ્તીઓ 'પુનર્જન્મ,માં માનતા નથી અને તેઓ કહે છે કે કેયામતને દિવસે (Day of Judgment) ઇશ્વર સઘળાં મરી ગયેલાં માણસોનો ઇન્સાફ કરશે; અને જેવી જેવી કરણી તે પ્રમાણે ત્હેને ઇનામ અથવા શિક્ષા આપશે. આ મત પ્રમાણે જોતાં આ ક્ષણિક જીવનમાં કરેલાં પાપ અથવા પુણ્યની શિક્ષા અથવા ઇનામ અનંન્ત કાળ સુધી મળવાનું; અને એથી મનુષ્યોને ઘણીજ વધારે સાવચેતી રાખવાની જરૂર રહે છે.

તેજ માણુસો આવતી કાલે સ્વીકાર યોગ્ય અને શ્લાઘ્ય ધારત. તેથી આજ પછી એવા નકામા વ્હેમને તારા મગજમાં પેસવા દેતોજ નહિ. આપણે પણ નવાબ અને તેની રાજસભાના સભાસદોના જેવાજ મનુષ્યો છીએ. અને આપણામાં પણ સારા અને ખોટા વિષેના નિયમો ઘડી કહાડવાની, શું સારૂં કહેવાય અને શું ખોટું કહેવાય તે વિષે નિર્ણય કરવાની, તથા ફલાણાને સદ્‌ગુણ કહેવો અને ફલાણાને દુર્ગુણ કહેવો, એ ઠરાવવાની, તેમના જેટલીજ બુદ્ધિ છે."

અબદુલ હસ્યો,—અને મહમ્મદે વધારે ઉત્સાહથી આગળ બોલવા માંડ્યું.

"કદાચ તું મને કહીશ કે આપણો ધંધો નિંદ્ય છે, પણ ત્યારે 'માન' એ વસ્તુજ શું છે ? તે ફક્ત શબ્દ છે, ખાલી અવાજ માત્ર છે, અને કલ્પનાએ ઉભું કરેલું હવાઇ પૂતળું છે. કોઇ ધોરી રસ્તા ઉપર કોઇ કોઇને પુછ, કે 'માન' શી વસ્તુમાં રહેલું છે?—કંજુસ ત્હને એમજ કહેશે કે 'પૈસા એકઠા કરવામાં–રુપિયાની થેલીઓને થેલીઓના ઢગલાઓનો સંગ્રહ કરવામાં. 'ના ના.' કોઇ એક લંપટ–વિષયી ત્હને જવાબ દેશે, ખરેખરૂં માન તો દરેક સુંદર યૌવનના પ્રિયતમ થવામાં અને દરેક સદ્‌ગુણી સ્ત્રીનો સદ્‌ગુણ તોડાવવામાંજ રહેલું છે.' 'કેટલી મ્હોટી ભૂલ ! શૂરવીર સરદાર વચમાં બોલી ઉઠશે, ' શહેરો જીતવાથી, લશ્કરો નાશ કરવાથી અને આખા પ્રાન્તોના પ્રાન્તો નાશ કરવાથીજ ખરૂં માન મેળવાય છે?' વિદ્વાન્ પોતે પુસ્તકોનાં જેટલાં વધારે પાનાં વાંચ્યાં અથવા લખ્યાં, તેટલું વધારે માન મેળવ્યું સમજેછે; કંસારો ત્હેણે જેટલાં વાસણ ઘડ્યાં અથવા સમાં કર્યાં તેટલું માન મેળવ્યું ધારે છે; તપસ્વિની સ્ત્રી પોતે જેટલાં સત્કાર્ય કર્યાં અથવા કુકર્મો ન કર્યાં એટલું વધારે માન મેળવ્યું ધારે છે; અને નખરાંખોર સ્ત્રી પોતાના આશકોની સંખ્યામાં તથા નવાબ પોતાના રાજ્યના વિસ્તારમાં, પોત પોતાનું માન સમજેછે; આ પ્રમાણે, મારા દોસ્ત ! દરેક મનુષ્ય બીજાઓના ધારવા કરતાં જુદીજ વસ્તુમાં માન છે એમ સમજે છે. આમ છે તો ખુનીએ, પોતાના હુન્નરની સંપૂર્ણતામાં અને દુશ્મનના હૃદયમાં વગર ચૂકે ખંજર ખોશી ઘાલતાં શીખવામાં, માન છે એમ શા માટે ન ધારવું જોઇએ ?"

"મ્હારા જીવના સમ, મહમ્મદ ! ત્હેં ખુનીનો ધંધો સ્વીકાર્યો એ બહુજ ખોટું કર્યું; લોકોએ ખરેખરે એક ઉત્તમ ફિલસુફ ખોયો છે."

"હે, તને એમ લાગે છે ?–ખરી વાત તો આ છે, અબદુલ ! હું એક કાઝીને ઘેર ભણતાં શીખ્યો હતો; મ્હારો બાપ અહમદાવાદનો એક સારા દરજ્જાવાળો મોલવી હતો અને મારી મા જે પોતાની નીતિ અને દયા માટે બહુજ વખાણાતી તે અજમેર કાઝીની છોકરી હતી. તેથી હું અભ્યાસ સારો કરીશ અને તેમાં ઠીક નીકળી આવીશ, એમ બધાંને મારે માટે આશા રહેતી હતી; મારો બાપ જે બહુ ભલો માણસ હતો તેનોતો વળી મને મોલવી બનાવવાનો પણ ઘણોજ આગ્રહ હતો. પણ મેં થોડા વખતના અનુભવથીજ જાણી લીધું કે મારી કજીઆ દલાલના ધંધામાં બહુ હુશીયારી છે. મેં મેં મારી બુદ્ધિએ સુઝાડેલો ધંધો ગ્રહણ કર્યો; પણ હજી મારો અભ્યાસ નકામો ગયો નથી, કારણ કે મારા પોતાના વિચારે ઉત્પન્ન કરેલાં હવાઇ ભૂતથી બ્હીવરાવવા કરતાં વધારે સારી હિકમતો તેજ મને શીખવે છે. મારા મિત્ર ! મારા દાખલા પ્રમાણે ચાલજો તો તેથી નિઃસંશય સુખી થયા વિના રહીશ નહિ."

પ્રકરણ ૨ જું.

એકાન્ત.

અબદુલને ખંભાતમાં આવ્યે આશરે છ અઠવાડિયાં થઇ ગયાં હતાં, અને હજી પણ, જોઇએ તેવી યોગ્ય તક નહિ મળવાથી અથવા વૃત્તિ નહિ હોય તેથી તેણે પોતાનાં ખંજરો મ્યાનમાંજ રહેવા દીધાં હતાં. એમ થવાનું કાંઇક કારણ; તેની હજી શહેરની ગલી કુંચીઓ તથા આડા અવળા છુપા રસ્તાઓ વિષેની અજ્ઞાનતાને લીધે પણ હતું; અને કાંઇક કારણ એ પણ હતું કે, પોતાના ઘાતકી ઇરાદાઓ પાર પાડવાને બીજાની મદદ શોધતો હોય એવો ગ્રાહક હેને હજી મળ્યો ન્હોતો.

આવી કામની તંગી હેને ઘણીજ કંટાળા ભરેલી લાગતી; હેને કામ કરવાનો ઘણોજ ઉત્સાહ હતો. પરન્તુ આળસમાં પડી રહેવું પડતું હતું.

ચિંતાશીલ હૃદયથી તે ખંભાતમાં ભટકતો અને એકેકે પગલે એકેકો નિસાસો નાંખતો. તે જાહેર જગાઓમાં, વીશીઓમાં, બગીચાઓમાં, તથા આનન્દ મેળવી શકાય એવે દરેક સ્થળે જતો. પણ કોઇ જગાએ તે શોધતો તે—શાન્તિ હેને અપ્રાપ્યજ રહેતી.

એક દિવસ ખભાતની પાસેની એક ઘણીજ સુન્દર ટેકરી ઉપર આવેલા એક સાર્વજનિક બાગની પણ પેલી પાસ આથડતો આથડતો ગ-

યો; તે અનુપમ કુંજો અને સુરમ્ય વિલાસભુવનોની પણ પેલી તરફ ગયો અને દરિયા કિનારે બેદરકારીથી જઇને પડ્યો; રૂપેરિ ચાંદનીમાં રમતા સમુદ્ર તરંગો ત્હેના હૃદયને ઘણાજ આનન્દન લાગ્યા

"ચાર વર્ષ ઉપર" તે એક નિસાસો મૂકી બોલવા લાગ્યો, "એક આવી દિવ્ય સન્ધ્યાને વખતે મ્હેં અગીનાના મૃદુ ગાલ ઉપર પ્હેલીજવાર ચુંબન લીધું હતું, અને અગીના મ્હને ચહાતી હતી તે પણ તેના મોંથી તેજ વખતે સાંભળ્યું હતું."

તે બોલતો બંધ થયો, અને તેનાં હૃદય ચક્ષુઓ આગળ ખડા થતાં શોકમય પુનઃસ્મૃતિનાં ચિત્રોમાં તેનું મન આકર્ષાઇ ગયું.

તેની આસપાસ દરેક વસ્તુ કેવી શાન્ત અને સુનકાર ભરેલી હતી! લીલી લીલી ઘાસમાં રમતા બાલઅનિલનો સ્વર પણ સંભળાતો નહોતો; દરિયાનાં મોજાં આજે છેક આખરજ ચુપ થયાં હોયની, એમ શાન્તિમાં, ચુપચુપ રમ્યાં કરતાં હતાં. પણ અબદુલના હૃદયમાં એક મ્હોટું તોફાન જોરથી ફુંકાયા કરતું હતું.

"ચાર વર્ષ ઉપર મ્હને સ્વપ્ને પણ નહિ હતું કે એવો વખત પણ આવશે, જ્યારે મ્હારે ખંભાતમાં એક ખુનીનો પેશો સ્વીકારવો પડશે! અરે, મ્હારા યૌવનના સુખી દિવસોમાં મ્હારા ઉપર સ્મિત કરતાં આનન્દનાં અદ્ભુત સ્વપ્નો, કીર્તિ મેળવવાની યોજનાઓ, અને સુખની આશાઓ, એ સર્વ ક્યાં ઉડી ગયાં? હું હાલ એક ખુની છું: તેના કરતાં ભીખારી થવું પણ વધુ સારું હતું.

"જ્યારે મ્હારા ભલા વૃદ્ધ પિતાજી મ્હારા શરીરની આસપાસ બન્ને હાથ નાંખીને મ્હને છાતી સરસો દબાવી, ચુંબન કરતા અને પ્રિય ગ-ર્વથી "મ્હારા વ્હાલા પુત્ર! તું એક દિવસ પરીઝનું નામ જગપ્રસિદ્ધ અને કીર્તિવન્ત કરવાનેજ સરજાયલો છે, એમ કહેતા ત્યારે ઓ ખુદા! મ્હારૂં લોહી કેટલું ઉછળતું! મ્હેં ભવિષ્યમાં કરવાનાં ઉન્નત કામો વિષે શું શું ધાર્યું ન્હોતું?—શી શી લાગણીઓ રાખી ન્હોતી? તે પિતાજી હાલ બેહસ્તમાં છે, અને તેજ પુત્ર હાલ ખંભાતનો એક ખુની છે! મ્હારા શિક્ષા ગુરૂઓ મ્હને હમ્મેશાં વખાણતા અને મ્હારી બુદ્ધિનો પ્રભાવ જોઇ આશ્ચર્ય પામતા; અને વખતે તો તેઓ પોતાના હર્ષના ઉત્સાહમાં એટલા બધા ખેંચાઇ જતા કે મ્હારો વાંસો ઠોકીને બોલી ઉઠતા કે 'અમીર તું એક દિવસ પરીઝ નામને અમર કરીશ અને તારી સાતે પેઢી ઉદ્ધા-

રીશ હા ! તે મધુરતરંગની સુખી ઘડીઓમાં ભવિષ્ય કેવાં સુન્દર અને પ્રકાશિત સ્વરૂપ ધારણ કરી નજર આગળ ખડું થતું ? જ્યારે કોઇ ઉત્તમ સત્કાસ કરી આનન્દથી વિજયી થઇ ઘેર આવતો અને અમીનાં આ ક્ષુદ્ર શરીરને પોતાના સૌવર્ણ કરસપુટમાં અનુપમ પ્રેમથી સ્વીકારી લેતી ત્યારે કેવી દિવ્ય પળ દશ્યમાન થતી અને જ્યારે તે મ્હને છાતી સરસો ચાંપી કહેતી કે મહાન પરવીઝના ઉપર પ્રેમ કોને આવ્યા વિના રહે ! આ‑રે,...નશીબ ! ખુદા ! ઓ ભુતકાળનાં સ્વપ્નાં ! ત્હમે હવે એકદમ ઉડી જાઓ; ત્હમારી સ્હેજ સ્મૃતિ પણ મ્હને*ગાંડો બનાવી મુકે છે. ”

તે પાછો શાન્ત થયો ! ત્હેણે ગુસ્સાથી પોતાનો ઓઠ કરડવા માંડ્યો, આકાશ તરફ એક હાથ ઉંચો કર્યો, અને બીજા હાથથી કપાળ કુટ્યું.

“એક ખુની......બાયલા અને હરામખોરોનો ગુલામ......દુનિયામાં જોવામાં આવતા લુચ્ચામાં લુચ્ચા બદમાશોનો સોબતી......મહાન પરવીઝની હાલ આ દશા થઇ છે ! છીઃ ! ધિક્કાર છે ત્હેના ઉપર ! અને હજુ પણ નિર્દય ભાવિ મને તેવીને તેવી સ્થિતિમાં બાંધી રાખે છે. ” તે કેટલોક વિચાર કર્યો. પછી એકદમ જમીન ઉપરથી કૂદકો મારી ઉભો થયો અને તેની આંખો કોઈ નવાજ પ્રકારના તેજથી પ્રકાશવા લાગી. તેનો ચહેરો બદલાઇ ગયો હતો; અને તેનો શ્વાસ હાલ ધીમે ચાલતો હતો.

“ હા ! ઇશ્વરના સમ, હા ! અમીર પરવીઝ ગમે તેટલો મોટો હતો, તોપણ તેવું તો હાલ મારાથી થઇ શકાય તેમ નથી. પણ મને ખંભાતના ખુની તરીકે મોટો થતાં, શું આડે આવી શકે તેમ છે ? પવિત્ર સુખી આત્માઓ ! તે આકાશની તરફ બે હાથ જોડી, ઘુંટણીએ પડી, ખરેખર ગંભીર સોગન લેતો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો “ મારા પિતાજીના આત્મા ! મારી અમીનના આત્મા ! હું તમારો થઇ, તમને નાલાશી લાગે એવું કામ કદી પણ કરવાનોજ નથી. હું અહિં. સોગન લઉં છું ત્યાં જો તમારા આત્માઓ આવી શકતા હોય તો, આ હું સોગન લઉં છું તે સાંભળો, કે ખુની કોઇ દીવસ પોતાની ઉત્પત્તિ ધિક્કારાય એવું કદી પણ કરવાનો નથી; અને તમને દુઃખાન્ત અંતકાલ સમયે જે આશાઓએ શાન્તિ પમાડી હતી તે નિષ્ફળ જાય એવું પણ કદી કરવાનો નથી. ! જ્યાં સુધી હું જીવતું છું ત્યાં સુધી તો આ દુષ્ટ ધંધામાં હું એકજ રહીશ અને મ્હારૂં નામ જે મારાં કૃત્યોની કીર્તિવાન થયેલું હશે તેની તરફ ભવિષ્યની

* રાંડે.

પ્રજાઓને પણ માનની દ્રષ્ટિથી જોવાની ફરજ પડશે.'

તેણે પોતાનું માથું જમીનને અડયું ત્યાં સુધી નીચું નમાવ્યું અને આંસુની નદીઓ તેની આંખમાંથી વહીને નીચેના શુષ્ક ભૂમિની તૃષાને તૃપ્ત કરવા લાગી; તેનુંહૃદય મહાન્ વિચારો તથા આશાઓથી ભરાઇ ગયુ: તે એવા એવા વિચિત્ર ઇરાદાઓ અને તરંગોમાં ચાલ્યો ગયો કે આખરે તેનું મગજ પણ ગુચવાઇ ગયેલું જણાયું; અને એકાદ બીજો કલાક જમીન ઉપર બેઠાં બેઠા વિચારો કર્યા પછી તે તેમને પરિપૂર્ણ કરવાના ઇરાદાથી ઉઠી ઉભો થયો.

" હું મનુષ્ય જાતિની સામે પાંચ દુષ્ટ ગળાં કાતરૂઓની સાથે કોઇ પણ પ્રકારના કરાર–અથવા એક સંપમાં ઉતરવા માગતો નથી હું એકલોજ આખા રાજ્યને ધ્રુજાવીશ અને આઠ દિવસ થયા નહિ હોય એટલામાં તો તે સઘળાદુરાત્માઓ ફાંશીને લાકડે લટકશે. ખંભાતમાં પાંચ લુંટારા હવે રહેવાના નથી; એક–ફક્ત એકજ આ શહેરમાં રહેશે અને તેજ એકલો નવાબને પણ ગણકારશે નહિ, ખરા અને ખોટાનો ન્યાય કરશે, અને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ઇનામ આપશે અને સજા કરશે આઠ દિવસ ગયા નહિ હોય એટલામાંતો આખું રાજ્ય આ મનુષ્યજાતિમાંથી દેશાનકાલ થએલા નરાધમોની હાજરીમાંથી મુક્ત થશે અને હું એકલોજ અહિં રહીશ! પછી ખંભાતનો દરેક બદમાસ જે મારા સાથીઓની કટારોને કામમાંને કામમાં વપરાયલી રાખે છે, તેને મારી પાસેજ આવવું પડશે; અને પછી, જે સઘળા શ્રીમાન્ રખડેલાની સાથે મહમ્મદ અને તહેના સોબતીઓ ઘાતકી વ્યવહાર ચલાવે છે, તેમનાં નામ મને જણાશે; અને પછી... અબદુલ ! અબદુલ! ફક્ત એકજ નામ ! ખંભાત સાંભળ અને ધ્રુજ ! "

પોતાની આશાઓના અસીમ સ્વરૂપથી મત્ત થયેલો અબદુલ તે સ્થળેથી દોડયો; એક માછીને બોલાવીને હોડીમાં બેઠો અને રમજાનના ઘર ભણી ગયો, જ્યાં લુંટારા ક્યારનાયે શાન્ત નિદ્રાનાં સુખકર આલિંગનમાં લીન થયા હતા.

પ્રકરણ ૬ ઠું,

ગુલબદન નવાબની મનોહર ભત્રીજી.

" સાંભળ, દોસ્ત ! " બીજા દિવસના સવારમાં ઉઠયા પછી મહમ્મદે

અબ્દુલને કહ્યું, આજ તહારે આપણા ધંધામાં પ્હેલું પગલું ભરવાનું છે."

"આજ ?" અબ્દુલ ગભરાતો બોલી ઉઠયો, "હારી ચાલાકી મારે કોના ઉપર બતાવવાની છે ?"

"ખરૂં પુછે તો, તે એક નાજુક સુંદરી ઉપર છે; પણ નવા શિખાઉને પહેલુંજ અઘરૂં કામ ન સોંપવું જોઇએ," મહમ્મદે હસતે મોંઢે કહ્યું, "અને તું તારા આ પ્રથમ પ્રયત્નમાં કેટલી હુંશિયારીથી વર્ત્તે છે તે જોવા ને હું પણ તમારી સાથેજ આવીશ".

"હે ?" અબ્દુલ બબડયો, અને મહમ્મદ સામું તેણે નખથી તે શિખાસુધી અનિમેષ દષ્ટિથી જોયા કર્યું

"આજ સાંજે ચાર વાગે તું શહેરના દક્ષિણ બાજુએ અંબુતાબીબાગ આવેલો છે, ત્યાં મારી સાથે આવજે આપણે જવાનાતો વેશ બદલીને જતો. આ બાગમાં કેટલીક રમણીય જગોએ બહુ સારાં હમામખાનાં આવેલાં છે, તે હમામખાનાંમાં ન્હાયા પછી, નવાબની ભત્રીજી દીવની × સુન્દર ગુલબદન બેગમ, કોઇપણ માણસ સાથે રાખ્યા શિવાય, ઘણીવાર એકલી બાગમાં ફરવા નીકળે છે. અને તે વખત સમજ્યોને ?"

"અને તું તો તો મારી સાથે આવીશજને ?"

"હા. આ તારૂં પ્રથમ સાહસ જોવાને હું પાસેજ રહીશ, હું દરેક નવા માણસની સાથેજ એજ પ્રમાણે વર્તું છું."

"મારે ખંજર કેટલાં તસુ ઉંડું ખોશી દેવું ?"

"છેક હાથા સુધી મારા બચ્ચા ! છેક હાથા સુધી !—તેના મોતની જરૂર છે, અને આપણને બદલો પણ રાજ યોગ્ય–નવાબીજ મળશે. ગુલબદન કબરમાં સુતી કે આપણે જીંદગી લગી કમાવાનું રહેશે નહિ."

આ બાબતને લગતા દરેક વિષયનોનિર્ણય કરવામાં આગો મધ્યાહ્‌ન પણ થઇ ગયા અને આશરે ચારેક વગ્યાનો સમય થયો કે તે બંને જણ બ્હાર નીકળી પડયા જ્યારે તેઓ અંબુતાબી બાગ બાગ આગળ આવી પ્હોચ્યા ત્યારે ત્યાં લોકોની નિત્ય કરતાં પણ વધારે ગર્દી થયેલીજોઇ. દરેક

× ગુલબદનનો બાપ પોતાના મહેરબાહેલાં દીવ બેટનો સરદાર હતો અને તેથી તેની પુત્રી માનને ખાતર હજુ પણ દીવની બેગમ ગણાતી.

છાંયડા વા રસ્તો પુરુષો તથા સ્ત્રીઓથી * ભરપૂર હતો. બાગની અંદરની દરેક કુંજ ખંભાતનાં ઉત્તમોત્તમ કુટુંબોથી પરિપૂર્ણ હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે સ્નેહી મંડળો મીઠા પવનની ઝીણી લહરિઓમાં વિશ્રાન્ત થતાં હતાં; અને ચારે તરફથી ચાલ્યા આવતા સંગીત તથા વાદ્યના નાના પ્રકારના મિશ્રિતસુર તેમનાં આર્દ્ર થયેલાં હૃદયોમાં એક નવાજ પ્રકારના આનન્દના અંકુર પ્રકટ કરતા હતા.

અબદુલ લોકનાં ટોળાંઓમાં ભળી ગયો. એક ગૃહસ્થાઈ બતાવતી વાળની ટોપીથી તેનો કંટાળો ઉપજાવે એવો ચહેરો છુપાવ્યો હતો; તેણે સંધીવાથી પીડાતાં એક વૃદ્ધ પુરૂષની ચાલ અને રીતભાત ધારણ કરી હતી અને લોકોનાં એકઠાં થયેલાં મંડળોમાંથી લાકડીનો ટેકો દઇ ધીમે ધીમે ચાલતો હતો. તેનો ઝભ્ભો તથા પોશાક ઘણો કીમતી હોવાથી સઘળે ઠેકાણે લોકો તેનું સારૂં સન્માન કરતા અને બાહ્ય દેખાવ ઉપરથી રાજાના વ્યાપાર નવાબના દુશ્મનોના ઇરાદાઓ, તથા બીજી જુદી જુદી જાતની પરચુરણ બાબતો સંબંધી કોઇ પણ મનુષ્ય તેની સાથેવાત કરતાં ખંચકાતું નહોતું. અબદુલ પણ આમાના કોઇ પણ વિષય ઉપર વાત કરવામાં પાછો હઠે તેમ ન્હોતો.

આવી રીતે તેણે ગુલબદન બાગના કીયા ભાગમાં હતી, તેણે કેવો પોશાક પહેરેલોહતો, અને તે કોઇ જગોએ મળવાનો સંભવ હતો, તે સર્વ વિષે સવર ખબર મેળવી.

પછી તેણે તે તરફ ધીમે જવા માંડયું અને મહમદ પણ તેની પાછળ પાછળ સંતાતો ચાલ્યો.

એકલી, અને એક ખુણામાં આવેલી નિર્જન કુંજમાં દીવના બેગમ અને ખંભાતની સુન્દરીઓમાં અનુપમ સૌંદર્યવાળી મનોહરા, ગુલબદન શાન્તિમાં બેઠી હતી.

અબદુલ તે કુંજ પાસે આવ્યો; તેના પ્રવેશ માર્ગ પાસે પહોચ્યો કે જાણે એકાએક કાંઇ માંદો થઈ ગયોની એમ ધ્રુજવા લાગ્યો, અને તેથી

* અહિં સ્ત્રીઓને આવેલી જોઇ, આપણા જેવા મુસલમાન કોમની સુંદરીઓને જનાનામાંજ જોનારાને આશ્ચર્ય લાગે એ સંભવિત છે; પણ મધ્યકાળની શરૂઆતના ઇતિહાસમાં એક એવો પણ વખત હતો કે જ્યારે મુસલમાન સ્ત્રીઓ પણ હિન્દુઓની જેટલીજ છુટથી બ્હાર ફરતી એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ રાજ્યકાજમાં પણ ભાગ લેતાં ખંચકાતી ન્હોતી.

ગુલબદનનું ધ્યાન ખેંચાયું.

"ઓ ખુદા! ઓ તકદીર! તે બોલી ઉઠયો. "અહિં એવું કોઇ પાસે નથી કે જે આ ઘરડા માણુસના ઉપર દયા લાવે ?"

નવાબની ખુબસુરત ભત્રીજી કુંજમાંથી તરત બ્હાર આવી અને તે દુઃખ પામતા વૃદ્ધ પુરૂષને સહાય કરવા દોડી.

"બાવાજી! તમને શું થાય છે?" દયાર્દ્ર અંતઃકરણથી થયેલી ચિન્તાતુર મુખાકૃતિથી, તેણે મધુર સ્વરમાં પુછ્યું.

અબદુલે પાસેની કુંજ આંગળીથી બતાવી, જ્યાં ગુલબદન તેને ધીમે ધીમે લઇ ગઇ અને એક સુંવાળી બેઠક ઉપર બેસાડયો.

"બાઇ સાહેબ! ખુદા તમારૂં કલ્યાણ કરો!" ધ્રુજતે અવાજે અબદુલે કહ્યું; તેણે પોતાની આંખો ઉંચી કરી; તેની તથા ગુલબદનની આંખો મળી, અને એક ગુલાબી યૌવન પુષ્પ તેના ગાલ ઉપર ખીલતું અબદુલની નજરે પડયું.

ગુલબદન, આ સુમ ખુનીની પાસે ગુપચુપ ઉભી રહી; અને તે વૃદ્ધ પુરુષના દરદને માટે હેતાળ સ્વભાવને લીધે મનમાં ફિકર કર્યા કરતી હતી. અહા! સુન્દરી! તારૂં માયાળુ અંતઃકરણ પુરૂષ દૃષ્ટિએ પડતા ચ્હેરાને કેટલો બધો વધારે મનોહર બનાવે છે! તેણે પોતાનું ખુન કરવાને આવેલા ડુસ઼ ઉપર પોતાનું શરીર વાળી, મીઠા અને મૃદુ શબ્દોમાં તેને પુછ્યું," બાવાજી! હજી તમને ઠીક થયું નથી?"

"ઠીક!" તે દગો કરનારે ધીમે, લથડતા અવાજથી જવાબ દીધો, "ઠીક? અરે? હા. હા. હવે કાંઇક ઠીક છે. તમે—તમે તો નવાબસાહેબનાં ભત્રીજી હશો? દીવનાં અમીરજાદી ગુલબદન બેગમ!"

"હા, એમજ."

"અરે, બેગમ સાહેબ!—મ્હારે ત્હમને કાંઇક કહેવાનું છે—ત્હમે ત્હમારી જાત સંભાળજો—ચમકશો નહિ—મ્હારે જે કહેવાનું છે તે ઘણુંજ અગત્યનું છે અને ત્હેમાં બહુ સંભાળથીને, ડહાપણથી કામ લેવાનું છે. અરે! ખુદા! દુનિયામાં એવા પણુ ક્રૂર, ઘાતકી માણુસો હોય છે—બાનુ! ત્હમારી જીંદગી જોખમમાં છે."

તે યૌવના એકદમ ચમકી, પાછી હઠી; ત્હેના ગાલ ઉપરથી રંગ ઉડી ગયો, અને મુખાકૃતિ મૃત્યુના સપાટામાં આવી ગઇ હોય એમ સફેત થઇ ગઇ.

" ત્હમારૂં ખુન કરવાનો ઇરાદો રાખનાર માણસને ત્હમારે જોવો છે ! ત્હમારો વાંકો વાળ પણ નહિ થાય, પણ જો જીવવાની ઇચ્છા હોયતો મુંગાંરહેજો. "

ગુલબદનને પોતાને શુ કરવું તે કાંઇ સુઝયું નહિ: તે વૃદ્ધ પુરુષની હવે ત્હેને બ્હીક લાગવા માંડી.

" બેગમ સાહેબ ! ડરશો નહિ; હું ત્હમારી પાસેછું ત્યાં સુધી ત્હમારે કાંઇ પણ બ્હીવાનું નથી;—અને ત્હમે અહીંથી જાઓતે પ્હેલાંતો ત્હમારું ખુન કરવા ઇચ્છનારને તમે તમારા પગ આગળ મડદું થઈ પડેલો જોશો."

ગુલબદને ન્હાશી જતી હોય તેમ પગલું ભરવા માંડયું; પણ એવામાં એકદમ ત્હેણે પોતાની પાસે બેઠેલા માંદા, ઘરડા માણસને બદલાઇ ગયેલો જોયો. જેને ક્ષણેક ઉપર થોડાં વાકયો બોલતાં પણ બહુ શ્રમ લેવો પડતો હતો, અને જે પાંદડાની પેઠે ધ્રુજતો બેઠક ઉપર પડી રહ્યો હતો, તે એક રાક્ષસના જોરથી કુદી ઉઠયો અને ત્હેને એક હાથ પકડી પાછી ખેંચી લીધી.

" ખુદાને ખાતર !" તે બોલી ઉઠી, "ઈશ્વરને માટે મ્હને છોડી દો! મ્હને જવા દો !"

" બાનુ ! જરા બ્હીશો નહિ; હું ત્હમારૂં રક્ષણ કરૂંછું. " એમ કહી અબદુલે પોતાનાં હોઠથી એક સીસોટી વગાડી તીણો અવાજ કહાડયો.

પાસેના એક ઝાડોના ઝુંડમાં સંતાયલો મહમ્મદ એકદમ બ્હાર નીકળી આવ્યો અને તે કુંજમાં પેઠો.

અબદુલે ગુલબદનને એક બેઠક ઉપર બેસાડી દીધી અને મહમ્મદને મળવા જતો હોય એમ ત્હેની સામો જઇ ત્હેના હૃદયમાં હાથમાંનું ખંજર એકદમ ખોશી દીધું.

એક સ્વર પણ કહાડયા શિવાય તે લૂંટારાઓનો સરદાર અબદુલાના પગ આગળ પડયો. જરાવારમાં ત્હેના ગળામાંથી મોતનો ઘરેડો સંભળાવા લાગ્યો અને થોડાક કમકમાટી ઉપજાવે એવા આંચકા ખાધા પછી ત્હેનો પ્રાણ કરેલાં કૃત્યનો જવાબ આપવાને પોતાના કર્તાની હજુરમાં ચાલ્યો ગયો.

હવે મહમ્મદના જીવ લેનારે બીજી તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને ગુલબદનને અર્દ્ધ મૂર્છિત સ્થિતિમાં બેઠક ઉપર પડી રહેલી ત્હેણે જોઇ. "સુન્દર ગુ-

લબદન ! હમારી જીંદગી બચી ગઇ;" હેણે કહ્યું " જે દુષ્ટ મ્હને હ્મારું ખુન કરવાના ઇરાદાથી અહિં લાવ્યો હતો તે લોહી લુવાણુ આ પડયો. હવે હમે શાન્ત-સ્વસ્થ થાઓ; હ્મારા કાકા નવાબની પાસે જાઓ અને હેને કહેજો કે આજે તમે જીવોછો તે અબદુલને લીધેજ !"

ગુલબદન બોલી શકી નહિ. ધ્રુજતે ધ્રુજતે હેણે પોતાના હાથ તેના તરફ લંબાવ્યા, તેનો હાથ લીધો, અને હૃદયની મૌન ઉપકારની વૃત્તિથી તે પોતાને ઓઠે દાબ્યો,

આ દુઃખાર્ત્ત હૃદયની મનોહર ગોવના તરફ અબદુલ સાનંદાશ્ચર્યથી જોઇજ રહ્યો અને એવી સ્થિતિમાં આવું સુન્દરતાનું અમીમય ઝરણું કોના હૃદયમાં પોતાના દર્શનની પિપાસા ઉત્પન્ન નહિ કરે ? ગુલબદન સત્તરેક વર્ષની થઇ હતી: તેના નાજુક અને આનન્દન અવયવો, એક આછું ઝીણું શ્વેત વસ્ત્ર, જે તેના શરીરની આસપાસ અનેક કરચોલીઓમાં વીંટાયલું હતું, હેમાંથી, ધુમ્મસમાંથી પ્રકાશતા પૂર્ણ ચન્દ્રની પેઠે લક્ષિત રમ્યતામાં દેખાયા કરતા હતા. હેની મૃદુ સુન્દર આંખો, જેમાંથી દિવ્ય નિર્મળતાનો પ્રકાશ દ્રવતો હતો. હસ્તીદંત જેવું શ્વેત વિશાળ કપાળ, જ્યાં કાળા ચળકતા વાળની લટો રમતી હતી; ગુલાબી ગાલ જ્યાંથી એક પ્રફુલ્લિત ગુલાબને ભીતિચોરી ગઇ હતી; અને પરવાળાં જેવા ઓઠ, જેમાંથી દાડમની કળિયો જેવા દાંત તે બોલતી અથવા હસતી તે વખત ડોકિયાં કર્યાં કરતા હતા;–આવા આવા અનુપમ સ્વાભાવિક સૌન્દર્યને અદ્ભૂત, વિશુદ્ધ કાન્તિ વાળી ગુલબદન, જેના શરીરમાં કોઇ પણ કૃતિ જે દિવ્ય સુન્દરતામાં ખામિ લાવે તેવી હતીજ નહિ અને સૃષ્ટાએ જેને પોતાની બધી ઉત્તમ કારીગરીઓમાંના ઉત્તમોત્તમ ભાગ એકત્ર કરી બનાવી હતી, તેને– જોતાં દુઃખી અબદુલ પાંચેક મિનિટ પોતાની સ્થિતિજ ભૂલી જાય તો તેમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નહોતું; આ પાંચ મિનિટમાં તેણે પોતાના આખા જીવન પર્યંતનું એક આશા સ્વરૂપ–આખી જીંદગીની શાન્તિ લુંટી લે એવું પૂતળું–પોતાના હૃદયમાં કોતરી કહાડયું.

તે આખરે બોલી ઉઠયો, " પેગંબરના સમા ગુલબદન તું ખરેખરી મનોહર જ છે; અમીનના પણ વધારે સુન્દર નહોતી !"

તેણે પોતાનું માથું નમાવી, તે સુન્દરીના ફિક્કા પડી ગયેલા ગાલ ઉપર ચુંબન લીધું.

"અરે ભયંકર આણુસ ! મ્હારી પાસેથી તું દુર જા !" તે હવે

ભયથી ધ્રુજતી બોલી ઉઠી " અહિંથી જા ! "

" ઓ ગુલબદન ! તું આટલી બધી ખુબસુરત શા માટે છે ? અને હું શા માટે—? આહા !--ગુલબદન ! તારા ગાલ ઉપર જેણે ચુંબન કર્યું તે કોણ છે તે તું જાણે છે ? જા ! તારા કાકા, પેલા મગરૂર નવાબને કહેજે કે, તે ખુની અબદુલજ હતો. " આટલું બોલીને તે કુંજમાંથી નીકળી ન્હાશી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ખુનીની દિલદાર.

એટલી બધી ત્વરાથી અબદુલ ન્હાશી ગયો તે કારણ વિના નહિ હતું. તેના ગયા પછી થોડીજવારમાં તેજ રસ્તે એક લોકનું મંડળ ફરતું ફરતું આવી પ્હોંચ્યું અને તેમણે જ્યારે કુંજમાં મહમ્મદનું મડદું અને ફિક્કી પડી ગયેલી તથા ધ્રુજતી ગુલબદનને જોયાં ત્યારે તેમના અચબાનો પાર રહ્યો નહિ

તેમની આસપાસ એકદમ લોકો ટોળું થઇ વીંટાઇ વળ્યા. માણસોની સંખ્યા ક્ષણે ક્ષણે વધવા માંડી અને ગુલબદનને દરેક નવા આવનારને તેની તે વાત ફરી—ફરીથી કહેવાની ફરજ પડતી હતી.

એટલામાં નવાબના કેટલાક હજુરીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને તેમણે તેનાં આમ તેમ ફરતા ગયેલાં માણસોને બોલાવી એકઠાં કર્યા; ગુલબદનની ગાડી જે પાસેજ તૈયાર ઉભી હતી તેમાં તેને બેસાડી અને ભયભીત થયેલી યૌવના પોતાના કાકાના મહેલમાં સત્વર પહોંચી ગઇ.

બાગની આસપાસ ચોકી મૂકવામાં આવી; દરેક ગાડી તપાસવામાં આવી; બાગમાંના દરેક માણસની ઝડતી લેવામાં આવી; અને આખો આફતાબી બાગ ખુણેખોચરે પણ તપાસી વળ્યા, પરંતુ અબદુલનું નિશાન પણ જણાયું નહિ.

આ વિચિત્ર બીનાની ખબર આખા ખંભાતમાં પવનના તોફાનમાં રમતી દાહક અગ્નિજ્વાળાની પેઠે, પ્રસરી. અબદુલનું નામ ગુલબદનના સંરક્ષક તરીકે આખા ખંભાતમાં પ્રસિદ્ધ થઇ ગયું; અને અબદુલ સર્વ લોકોના આશ્ચર્ય જીજ્ઞાસાનું કારણ થઇ પડયો તથા દરેક મનુષ્ય ગુલબદનને જે સહન કરવું પડયું હતું તેને માટે દીલગીર થતું, તેનું ખુન કરવાને મહમ્મદે જે દુરાત્માને પ્રેરેલો તેને ગાળો—તથા શાપ દેતું, અને આ

બાબત વિષે એવાં એવાં નવાં નવાં કારણ શોધી કહાડતું કે તે પ્રમાણે જોતાં આ વિષયનું મૂળ અને તેનો અન્ત શોધવાં મુશ્કેલ પડે, એટલુંજ નહિ પણ આ કારણોમાંનું કયું ખરૂં અને કયું કલ્પિત, તે પણ સમજવું કઠિન થઇ પડે.

આ વાર્તા સાંભળનાર દરેક માણસ બીજાઓને કહેતો, તે કહેતાં તેમાં કાંઇ કાંઇ પોતાનું પણ ઉમેરતો. અન્તે તે વાતની શોધિત વર્દ્ધિત આવૃતી એટલી બધી અતિશયોક્તિઓ વગેરે અલંકારોથી ભરપુર થઇ લોક સમૂહમાં પ્રસાર પામીકે, તેનું એક 'સુન્દરતાનું સામર્થ્ય' એ નામનું નવલકથાનું પુસ્તક કોઇએ બ્હાર પાડયું હોતતો લગભગ એક હજાર પાનાંની એક રસીક વાર્તા આંના ભાષા સાહિત્યમાં ઉમેરાત. કારણ કે ખંભાતી ઉમરાવે તથા બાનુઓએ માંહોમાંહે એટલુંતો નક્કીજ કર્યું હતું કે જો ગુલબદનની અલૌકિક સુન્દરતાએ અબદુલને નમ્ર કરી ન નાંખ્યો હોતતો તે અચૂક તેનું ખુન કર્યા વિના રહ્યો હોત નહિ. પરન્તુ જો કે ગુલબદનની જીંદગી અબદુલને લીધે બચી ગઇ હતી તોપણ તે બનાવનું આવું સ્વરૂપ, તેનો ભવિષ્યનો પતિ સરદાર ખોજરખાન, સુરતનો પ્રથમ વર્ગનો ઉમરાવ હતો અને જેનો અઢળક પૈસો તથા અનહદ વગવશીલો આખા સુરતના રાજ્યમાં પંકાયેલો હતો તેને પસંદ પડશે કે નહિ, એ શક ભરેલું હતું. નવાબ કેટલાક વખતથી પોતાની ભત્રીજીનું તે સુરતના મહાબળવાન અમીર સાથે લગન ઠરાવવાની ગુપ્ત ખટપટમાં પડેલો હતો; આ સરદાર થોડા વખતમાં ખંભાત આવવાનો હતો. તેનું ત્યાં આવવાનું કારણ, નવાબના છુપું રાખવાના પ્રયત્નો છતાં બ્હાર પડી ગયું હતું; અને ગુલબદન કે જેણે કોઇપણ દિવસ તેને જોયેલો પણ નહતો, અને તેના આગમનની લોકો આટલી બધી આતુરતાથી વાટ કેમ જોતા હતા તેનું કારણ જે સમજતી નહોતી, તેના શિવાય આખું ખંભાત તે વાત જાણતું હતું.

આટલે સુધીનો સઘળું ઠીક હતું. પણ ધીમે ધીમે, લુંટારાએ તેને કરેલા ચુંબન ઉપરથી લોકો તેના વિષે થોડીક દ્વેષી વક્રોક્તિઓ ફેલાવવાનો પણ પ્રસંગ મળ્યો. "તેનું મ્હોટું કામ કર્યું !" એકે કહ્યું, "અને સુન્દર ગુલબદને પોતાના સંરક્ષણના ઉપકારનો બદલો વાળવાને પોતાના સ્નેહાર્દ્ર હૃદયથી શું શું ન કર્યું હોય એ કહી શકાતું નથી!" "વાહ વાહ ! ખરે ખરૂં !" બીજાએ જવાબ દીધો, મ્હને તો, તે બદમાશ, પોતે સંરક્ષેલી યૌવનાના પાસે એકલો રહ્યો હોય અને પછી ફક્ત એક ચુંબનજ લઇ

જતો રહ્યો હોય; એ જરા અચંબા ભરેલું લાગેછે." "જા. જા. હવે !" બીજો વચમાં બોલી ઉઠયો, "આમ એક આંખથી શું જુએ છે ? તે બાનુ કહેછે તેમ પણ તે વાત હોય; જો કે મ્હારે કહેવું તો જોઇએજ કે અબદુલના ધંધામાં રહેતા ગૃહસ્થો એટલી બધી સારી ચાલના તો હોતાજ નથી, અને મ્હેં તો કોઇ ખુની એક સુન્દરીની નિર્મળતાને માન આપી ઉચ્ચવૃતિથી જતો રહે એવી વાત પણ આજજ સાભળી."

ટુંકામાં, મનોહર ગુલબદન અને વિકરાળ અબદુલની આ વાત એશઆરામી ખંભાત નિવાસીઓમાં એટલા લાંબા વખત સુધી ચાલી કે આખરે નવાબની ભત્રિજી "ખુનીની દિલદાર" ના માનવંતા ઉપનામથી સર્વત્ર ઓળખાવા લાગી.

પરન્તુ આ બાબત વિષે ભલા પણ ગર્વિષ્ઠ નવાબ બહાદુરશાહ કરતાં કોઇએ પણ વધારે મહેનત લીધી નહોતી. તેણે તરતજ શક પડતા દેખાવના દરેક માણસ ઉપર ખુબ જાપતો રાખવાનો હુકમ કહાડયો હતો; રાત્રિએ ફરનારા નગરરક્ષકોની સંખ્યા બમણી કરી અને અબદુલની તપાસ કરવામાં છુપા જાસુસોની એક મ્હોટી સંખ્યા રોકી; પણ તે સર્વ પ્રયાસ વૃથા ગયો—મહેનત નિષ્ફળ થઇ, કારણ અબદુલનું રહેઠાણ અગમ્ય જ હતું.

પ્રકરણ ૮ મું.

છુપું કાવતરૂં.

"એનું નખ્ખોદ જાઓ !" મહમ્મદના ખુન પછી બીજે જ દિવસે સ્હવારે, વિખરાયલા વાળ તથા ગભરાયલા ચ્હેરાવાળો ખંભાતનો એક પ્રથમ વર્ગનો ઉમરાવ રૂકનુદીન પોતાના દિવાનખાનામાં ફરતે ફરતે બોલી ઉઠયો; "એ હરામખોર આવી ભુલ કરવાને માટે *દોઝખ માં જાઓ ! કોઇ મ્હારી ખટપટ જાણી તો નહિં ગયું હોય ? ગુલબદનની સાથે સાદી કરવાની કામબક્ષ પણ આશા રાખે છે, એ મ્હને ખબર છે; અને તેથી લ્હેણે આ સેતાન અબદુલને મહમ્મદની સામો ઉભો કરી, તેની ગુલબદન સામેની મ્હારી સઘળી ધારણાઓ રદ કરવાનું તો નહિ કર્યું હોય ? હા એમજ હોવું જોઇએ. અને હવે, પોતાની ભત્રીજીનું ખુન કરવાને મારો કોણે મોકલ્યો એ બાબતની નવાબ જ્યારે તપાસ કરવા માંડશે ત્યારે નિરાશ થયેલો પ્રેમી, જેની સાથે ગુલબદને લગન કરવાને ચોખ્ખી ના કહી,

---

* નર્ક.

અને જેને નવાબ માફ ન કરી શકે એટલા ગુસ્સાથી ધિક્કારે છે, એવા રૂકનુદીન સિવાય બીજા કોના ઉપર આવશે ? અને પછી—એકવાર શક આવ્યા પછી, રૂકનુદીન ! રૂકનુદીન ! તે લુચ્ચો બહાદુર તારી તદબીરો કાંઇક પણ જાણે તો—તું રખડેલ ઉછાંછળા છોકરમત યુવાનોની ટોળીનો ઉપરી થયો છે તે સાંભળીને—ઉછાંછળા છોકરમતનો ખરાજ તો, કારણ તેઓ શિક્ષાથી બચવાને પોતાના હક ડુબાવવાને તૈયાર થયા છે—રૂકનુદીનો આ સર્વે બહાદુરને કાને પડ્યું તો— ”

અહિં તેની વિચારસરિતા એકદમ અટકી પડી—અને દોલતચંદ રંગીલરામ, અને રહીમખાન, ખંભાતના શ્રીમાન્ વર્ગના યુવકો અને રૂકનુદીનના દિલજાન દોસ્ત તે ઓરડામાં દાખલ થયા. તેઓ સર્વે મન અને શરીર બંન્નેમાં ભ્રષ્ટ થયેલા, ઉડાઉ, વિષયાસકત, ખંભાતના દરેક વ્યાજવટું કરનારના ખાસ ઓળખીતા હતા, અને પોતાની મિલ્કત વેચાયાથી જેટલું ઉત્પન્ન થાય ત્હેના કરતાં હજારો ઘણું વધારે દેવું ત્હેમને માથે ઝુઝતું હતું.

આશું ? રૂકનુદીન !” દોલતચંદ અંદર પ્રવેશ કરતાં બોલી ઉઠ્યો; ત્હેની નીચતાસુચક મુખાકૃતિ ઉપર જીવનપર્યન્તની વિષયાસકિતએ ગુઢ નિશાનીઓ કોતરી કહાડી અંતરના ભાવો જગમગતા મુકેલા હતા “ત્હમારા સમ મ્હને તો અચંબાએ દિડમુઢજ કરી નાંખ્યો હતો. ઇશ્વરને માટે તો કહો, આ વાત ચાલી છે તે ખરી છે ? ખરેખર! ત્હમેજ મહમ્મદને ગુલબદનનું ખુન કરવાને મોકલ્યો હતો ?”

મ્હેં ?” રૂકનુદીન બોલી ઉઠ્યો, અને પોતાના ચ્હેરા ઉપર અતિમ શ્વેતતા આવી ગઇ હતી તે બીજાઓ ન જોઇ શકે ત્હેને માટે ત્હેણે મ્હોં ફેરવ્યું. “શા માટે ત્હમારે એવું ધારવું જોઇએ કે મ્હેંજ—અરે દોલતચંદ ત્હમારૂં ભેજું બેજુનો ખસ્યું નથી ?”

દોલતચંદ—“મ્હારા જીવના સમ ! હું તો ખરૂંજ કહુંછું. આ રંગીલરામને પુછોને, એતો વળી કાંઇ મ્હારા કરતાં પણ વધારે કહી શકશે.”

રંગીલરામઃ—“હા. એતો નકકીજ છે, રૂકનુદીન ! કે ખ્વાઝાખાને નવાબને મ્હોંએ ખાત્રીથી કહ્યું છે કે મહમ્મદને ગુલબદનનું ખુન કરવા મોકલનાર બીજું કોઇ નહિ પણ ત્હમેજ હતા.

રૂકનુદીન.—“અને તુ ફરીથી કહુંછું કે ખ્વાઝાખાન શું કહે છે ત્હેનું કાંઇ ભાનજ નથી.”

રહીમખાન—‘એ તો જાણે ઠીક ! પણ ત્હમે ત્હમારે ચેતતા ચેતતા

રહેજોને. બહાદુરની સાથે કામ પડ્યું તો તે ઘણો કપરો માણસ છે.

રંગીલરામ—એ કપરો! હું કહું તે ખરેજ માનજો કે આખી દુનિયાંમાં સૌથી મ્હોટામાં મ્હોટા ગધો છે. ત્હેનામાં કદાચ હિમ્મતતો હશે, પણ અક્કલનો એક છાંટોયે નથી.

રહીમખાન—"અને હું કહુંછું કે બહાદુર; સિંહના જેવો બહાદુર અને શિયાળના જેવો લુચ્ચો છે."

રંગીલરામ—"છટ! છટ! ત્હેના સલાહકારોની ત્રિપુટી—(જેમનું ઇશ્વર સત્યાનાશ વાળો, ત્હેમ)ની બુદ્ધિથી તે બહાદુર ચાલતો ન હોતતો અત્યાર સુધીમાંતો ક્યારનોયે તે પાયમાલ થઇ ગયો હોત. નવાબને ત્હેના ત્રણ મિત્રો દયાળસિંહ, માણેકચંદ અને ખ્વાઝાખાનથી પછી જુદો પાડો, અને જુવો કે પરીક્ષા આપતાં પોતાનો પાઠ ભુલી ગયેલા વિદ્યાર્થીની પેઠે ગભરાયલો તે કેવો રહે છે કે નહિ?"

રુકનુદીન—"રંગીલરામ ખરૂં કહે છે."

દોલતચંદ—"ખરેખરા હું તમારા અભિપ્રાયને મળતોજ છું."

રંગીલરામ—"અને વળી, આકસ્મિક શ્રીમન્ત થયેલા અને પોતાની જીંદગીમાં પ્હેલીજ વાર કીમતી જામો પ્હેરેલા ભીખારીના જેટલોજ બહાદુર પણ મગરૂરછે. હજુરના સભા હવે ત્હેનો મિજાજ આપણાથી તો સહન થઇ શકતો નથી. એ નિત્ય કેટલાં નવાં નવાં માણસો રાખ્યે જાય છે તે ત્હમે કોઇ જોતા નથી."

દોલતચંદ—એ વાત તો નિઃશંશય ખરીજ છે."

રહીમખાન.—"અને એનો પગવાળીલો પણ કેટલો બધો વધી પડ્યો છે? રાજસભા, ધર્મસભા, ન્યાયસભા અને લશ્કરાખાતું, એ સઘળાં નવાબની ઇચ્છા અને સ્વચ્છંદી તરંગ તથા સગવડ પ્રમાણે વર્તેછે લાકડાંનાં પુતળાં જેવી રીતે દોરી ખેંચનાર માણસની મરજી પ્રમાણે નાચે છે એવા હાથ પગ અને માથું હલાવેછે ત્હેવીજ રીતે, એ બધાંય મંડળો એ માણસની લ્હેર તથા મિજાજ ઉપર આધાર રાખે છે."

રુકનુદીન—"તેમ છતાં પણ લોકો બહાદુરને પુજે છે."

દોલતચંદ.—"હા એજ વળી વધારે દુઃખની વાત છે તો!"

રંગીલરામ—પણ જો પાછી થોડા વખતમાં તેથી સજ્જડ પડતી ન થાય તો મ્હને કહેજો!"

રહીમખાન.—"અરે! ફક્ત આપણેજ સખ્ત મહેનત લઇને માથા-

કુટ કરવા માંડીએ તો તેમ પણ થાય,—ન થાય એમ નહિ. પણ આપણે બધા શું કરીએ છીએ? આપણે આપણો વખત દારૂની દુકાને તાં અને વેશ્યાઓનાં ઘરોમાં તથા તોફાન અને જુગારમાં ગાળીએ છીએ અને દેવાના દરિયામાં એવીતો રીતે જઇ પડીએ છીએ કે લ્હેમાં સારામાં સારો તરનાર બ્હેલો મોડો પણ ડુબ્યા વિના રહે નહિ. આપણે બધા એકઠા મળીને પ્રયત્ન કરીએ; ચોગરદમથી મદદગારો એકઠા કરીએ; તનમન અને ધનથી મહેનત કરીએ; તો દુનિયામાં આપણો ધારેલો ફેરફાર થયા વિના રહેજ નહિ. અને તકરારને ખાતર માનીએ કે આપણો ધારેલો ફેરફાર કદી ન થાય, તો પછી આપણને એટલું જણાયા વિના તો રહેશેજ નહિ કે દુનિયાં હવે આપણે માટે નથી."

દોલતચંદ.—"ખરેખર! કહેતાં ગમે તેટલી દિલગીરી થાય તો પણ—મારે એટલું તો કબુલ કરવુંજ પડશે કે આ ગયા છ મહિનામાં મારા લ્હેણદારોએ ઠોકી ઠોકીને મારૂં તો બારણુંયે પાડી નાંખ્યું છે. હું તો સ્હવારે ઉઠું છું ત્યારથી તે રાતે સુઇ જાઉં છું ત્યાં સુધીમાં તેમની સાથેની તકરારો તથા તેમની નિરંતર બુમો શિવાય બીજા કોઇ પણ પ્રકારનું ગાયન મારે કાને પડતું નથી."

રૂકનુદીન—"હા! હા! હા! મારી સ્થિતિ તો—પણ મારે તમને કાંઇ પણ કહેવાની જરૂર નથી, કે મારી સ્થિતિ કેવી છે.?"

રંગીલરામ.—આપણે જો ઓછા ઉડાઉ થયા હોત તો અત્યારે તો નિરાંતે મહેલોમાં બેશી આનન્દ કરતા હોત અને—પણ હાલની સ્થિતિમાં તો—

રૂકનુદીન.—"હં! હાલની સ્થિતિમાં તો!—મને લાગે છે કે રંગીલરામ આપણને બોધ દેવા બેઠા છે!"

રહીમખાન.—"એ જુના પાપીઓનો તો રસ્તો છે! જ્યારે જ્યારે પાપ કરવાની શકિત ત્હેમનામાંથી જતી રહે છે ત્યારે બીજું શું કરે?—તે વખત તેઓ પોતાનાં ગત વર્ષોમાં કરેલા પાપ માટે રોવા—માથાં કુટવા પસ્તાવા કરવા તૈયાર હોય છે અને વળી ક્ષમા માગવાને તથા તેમને માટે પ્રાયશ્ચિત કરવાને પણ તત્પર થાય છે. હવે મારો મત પુછોતો હું તો ની-

ત અને ડહાપણના ધોરી રસ્તાઓમાંથી મારે મનગમને-સ્વેચ્છાસુચિત માર્ગે જવામાં સારી રીતે સંતોષ પામેલો છું. મારૂ અત્યાર સુધીનું જીવન મને ખાત્રી કરી આપે છે કે હું, ઘરમાં ગાદી તકિયા ઉપર પડી રહેનારાં મનુષ્યો—ઉત્સાહ અને જાગૃતિ વિનાના સાધારણ માનવો-કોઇ અકસ્માત અથવા ચમત્કારિક બનાવ સાંભળી ધ્રુજતાં મનુષ્યો કરતાં, જુદોજ છું. કુદરતેજ મને વિષાભોગી બનાવેલો છે અને મેં મ્હારૂં નશીબમાં લખાયલું જીવન પરિપુર્ણ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. આપણા જેવા નરો આ દુનિયાંમાં કોઇ કોઇ વાર ઉત્પન્ન થતા હોત તો નિઃશય આખી સૃષ્ટિ ઘોર નિદ્રામાં જ પડત. પણ આપણે વસ્તુઓના જુના નિયમો તોડી નાંખી તેને એકદમ જાગૃત કરીએ છીએ, દુનિયાની અતિમંદ ગતિમાં આપણું પોતાનું સત્ત્વ નાંખી તેને સતેજ કરીએ છીએ, કરોડો મનુષ્યોની સમક્ષ એ વાતો જીંદગીના કાયદા રજુ કરીએ છીએ કે તેમાં વર્ષોનાં વર્ષ તેમનાં માથાં કુટાયાં કરે છે, લોક સંઘના મુખીઓનાં મગજોમાં સેંકડો નવા વિચાર દાખલ કરીએ છીએ, અને ટુંકામાં કુદરતમાં જે વિષ પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાંથી નીકળી એકઠું થયાં કરે છે, અને જે હમ્મેશાં એકઠુ થયાં કરે તો પ્રજાઓની પ્રજાઓનો સંહાર કરી નાંખે તેને વિખેરી નાંખવામાં જેટલાં પવનનાં તોફાનો વિધિને કામનાં છે, તેટલાજ આપણે પણ દુનિયાંને ઉપયોગના છીએ. ”

રંગીલરામ.—“ વાહ! વાહ! સાબાશ ! રહીમખાના! દિલ્હી જેવા મહારાજ્યમાં તમારા જેવા વકતા તથા ફિલસુફની ઉત્પત્તિ નથી થઇ એટલું ઘણી દિલગીરી ભરેલું છે, પણ મારા દોસ્ત ! તમારા ભાષણમાં સત્વ કરતાં શબ્દોની ખુબજ ઘણી વધારે છે ! હવે સાંભળો;-જ્યારે તમે તમારા ભલા સ્વભાવના શ્રાતાઓની ધીરજ પણ તમારા ઉત્તમ વકતત્વથી નિર્દય પણે થકવી નાંખવામાં રોકાયા છો, ત્યારે રંગીલરામે પણ કામ કર્યું છે ! મુહતાં સાહિબખાન નવાબના રાજ્યથી ઘણોજ કંટાળ્યો છે; ઇશ્વ: જાણે બહાદુરે એવું શું કર્યું છે કે જેથી તે તેની રાજ્યસત્તાનો તે આવો કટ્ટો દુશ્મન થયો છે, પણ સાહિબખાન આપણી ટોળીમાં ભળ્યો છે એ વાતતો ખરી જ છે. ”

રૂકનુદીન.—(આશ્ચર્ય અને હર્ષમાં)–"હેં રંગીલરામ વમે ભા-નમાં છો કે પછી મને તેમ બકયાજ કરો છો ? ખુલ્લાં સાહિબખાન? "

રંગીલરામ– હા. તે આપણોજ છે. આપણી ટોળીમાં છે. અને તન મન તથા ધનથી આપણને મદદ કરવાને તૈયાર છે. મારે કબુલ તો કરવું જ પડશે કે પહેલાંનો મારે પણ તેની સાથે તેનું ખરૂં સ્વરૂપ ઓળખવાને આપણા સ્વદેશ પ્રેમ આપણી દેશોન્નતિની ઉન્નત આશાઓ તથા આ-પણા સ્વતંત્રતાપર, અનહદ પ્રેમ, વગેરે બાબતો વિશે આડી અવળી વાતો કરવી પડી હતી; પરંતુ ટુંકામાં કહીએતો• સાહિબખાન એક જબરો ડોળ ઘાલુ તથા ધર્મઢોંગી છે. અને તેથીજ તે આપણા કામને માટે વધારે ઉ-પયોગનો છે. "

રહીમખાન. (રંગીલરામનો હાથ જોરથી હલાવીને) શાબાશ દોસ્ત! હવેજ ખંભાતને આપણી હયાતીની ખરેખરી ખબર પડશે !—હવે મારો બોલવાનો વારો છે, કારણ કે આપણે ગઇ વખત જુદા પડયા પછી હું આળસુ થઇ પડી રહ્યા નથી. સાચું બોલાવેતો જો કે મેં હજુ સુધી કાંઇ હાથ મેળાવ્યું નથી, તોપણ હું એક એવી ટોળીનો સરદાર થયો છું કે ઓછામાં ઓછું અડધું ખંભાત તો મારા હાથમાં આવ્યા વિના રહે-વાનું નથી. તમે સહુ ચાંદબેગમનેતો ઓળખો છોને ?

રૂકનુદીન—" રાજ્યની ખુબસુરત બાનુઓની નોંધ આપણે દરેક રા-ખીએ છીએ અને પછી તેમાંનું પહેલુંજ નામ કદિ ભુલી શકાય ? "

રંગીલરામ—" ગુલબદન અને ચાંદબેગમ એ બેતો ખંભાતની દેવીઓ છે; અહિંઆ યુવકો બીજી કોઇના મંદિરે જતાજ નથી. "

રહીમખાન.—" ચાંદબેગમ, મારી જ છે "

રંગીલરામ—" હેં? "

રૂકનુદીન—" ચાંદબેગમ ? "

રહીમખાન.—" હેં હેં શું કરો છો ? આમ, જાણે મેં કાંઇ ભવિષ્ય ભાખ્યું હોય કે આકાશ આપણા ઉપર તુટી પડવાનું છે, તેમ બધા ચ-કલાં જેવા જોઇ શું રહ્યા છો ? હું કહું છું, કે ચાંદનું દિલ મારા ઉપર જ લાગેલું છે અને તેનો મારા ઉપર સંપૂર્ણ અને ખરે ખરો વિશ્વાસ છે. આમારી દોસ્તી ઘણીજ ગુપ્ત રહેવી જોઇએ, પણ મિત્રો એટલું યાદ

રાખજો કે જે હું ઇચ્છું છું, તે તે પણ ઇચ્છેજ છે અને તમે જાણો છો કે તે પોતે રાગ ગાવા ધારે તો તેના તાલ પ્રમાણે ખંભાતના અડધા અમીરોને તો નચાવી પણ શકે છે. ”

રૂકનુદીન.—“ રહીમખાન ! તમે તો અમારા બધા કરતાં હદ વાળી. ”

રહીમખાન. —“ અને હું તમારે માટે આટલો મોટો સહાયક મેળવવાની મહેનત કર્યા કરતો હતો. તેનું તમને સ્વપ્ન પણ ન્હોતું.

રૂકનુદીન—“ હું તમને બોલતાં સાંભળું છું ત્યારે મારે તો શરમાવું પડે છે. કારણ કે હજુ સુધીમાં મેં કાંઇ પણ કર્યું નથી, તોપણ ખુલાસા દાખલ મારે એટલું તો કહેવું જોઇએ કે મારા પૈસાથી મેરાયલા મહમ્મદે ગુલબદનનું ખુન કર્યું હોતતો નક્કી નવાબના રાજ્યની સાથે ખંભાતના મ્હોટા અને હુશિયાર અમીરોને જે આકર્ષણ—સાંકળ જોડી રાખે છે તેનો આંકડે આંકડો તુટી ગયા વિના રહેત નહિ. એકવાર ગુલબદનનું સાલ ખસ્યું કે પછી બહાદુરમાં કાંઇ દમ નથી. ગુલબદન એકવાર જ્યાં ગુલબદન કબરમાં સુતીકે પછી ખંભાતના પ્રસિદ્ધ ઉમરાવ કુટુમ્બોને નવાબની સાથે તેને લીધે સગપણ બાંધવાની આશા નાશ પામી જ સમજવી, અને એમ થાય કે તરતજ જે મ્હોટા અમીરો તેનો પક્ષ ખેંચેછે તેમને તેની કાંઇ પણ દરકાર રહેવી અશક્ય છે. ગુલબદન ઉપર આટલો બધો મોહ હોવાનું કારણ એટલું — છે કે તે ખુબસુરત છે, દિવની બેગમ છે હેના બાપના તથા નવાબના અઢલક પૈસાની વારસ છે, અને નવાબના તખ્તીની પણ હકદાર છે. ”

દોલતચંદ—આ કામમાં હું તો બહુમાં બહુ કરી શકું તો તે પૈસાની મદદ છે. મ્હારો ઘરડો—નકામો કાકો જેની મિલકત તેના મૃત્યુ પછી મ્હારીજ થવાની છે તેની પાસે મ્હોરોનાં ભોયરાં ભરેલાં છે, અને હું એક શબ્દ કહું કે તરતજ તે કંજુસ ટચરો મરવાનો. ”

રંગીલરામ.—“ તમે અત્યાર સુધી પણ એને બહુજ—નકામો જીવવા દીધો છે. ”

દોલતચંદ.—“ અરે ! હું મારા મનમાં સંપૂર્ણ રીતે હજુ સુધી નિ-

બેવ કરી કરી શકયોજ નથી કે તેને—પણ, દોસ્તો ! તમેતો નહિ માનો પણ કોઇ કોઇ વખત હું ઘણોજ વ્હેમી થઇ જાઉં છું અને વખતે મ્હને એમ લાગે છે કે મારે અંતઃકરણ પણ છે ! ”

રહિમખાનઃ—“ હેં ! ત્યારે તો મારી સલાહ લઇને બાવો બની જા, બાવો ”

દોલતચંદ—“ હા. મારી પ્રકૃતિને તો તેજ ઠીક પડે ! ”

રંગીલરામ—“ હવે આપણું પહેલું કામ આપણા જુના દોસ્તો-મહમ્મદના સોબતીને શોધી કહાડવાનું છે ! પણ અત્યાર સુધી તેમના ઉપરીની સાથેજ કામ પડેલું હોવાથી એ લોકો કયાં મળશે, એ કાંઇ સમજાતું નથી. ”

ફકતુદીન.—“ તેઓ આપણને જડે કે તેમનું પહેલુંજ કામ નવાબના સલાહકારોની ત્રિપુટી દૂર કરવાનું હોવું જોઇએ. ”

રહીમખાન-“ જો આપણે ધારીએ છીએ, તે પ્રમાણે આ તમારો વિચાર અમલમાં મૂકી શકાય તો તે સર્વોત્તમ છે. જાવો ત્યારે, મિત્રો આ મુખ્ય વાતનો નિર્ણય થઇ ગયો. કાંતો આપણે આપણાં દેવાંને હાલના નવાબના રાજ્યબંધારણના ખંડેર નીચે ડાટી દઇશું અથવાતો નવાબીના પાયાની મજબુતાઇ કરવામાં બહાદુરને આપણાં માથાં અર્પણ કરીશું. બેમાંથી ગમે તે થાઓ પણ આપણે તો નિરાંત છેજ. જરૂરિયાતે પોતાના કાંટાવાળા ચાબુકથી તેના ખડકની છેક છેલ્લી અણીસુધી આપણને હાંકી કહાડ્યા છે, જયાંથી બચવાને આપણે કાંઇઅદ્દભુત પરાક્રમ કરવું પડશે અથવા પોતાના બાપદાદાનું નાગ બોળ્યાની શરમ અને નિરંતર ધિક્કારની ઉંડી ખીણમાં સામી બાજુએ કુદી પડવું. હવે, બીજી વાત એ નક્કી કરવાની છે કે ખરચને સારૂં જોઇતા પૈસા તથા આપણી ધારણાઓમાં પુરતી સહાય મળવાને સારૂં જોઇતા મદદગારો કેવી રીતે મેળવવા ? આને માટે ખંભાતની સઘળી પ્રસિ ગણિકાઓને ગમે તેમ કરીને આપણી તરફેણમાં દાખલ કરવી. જે કામ આપણે ઘણું ઘણું સમજાવીને, મારાઓ પોતાની કટારથી, અને સરદારો પોતાના ખજાનાથી પણ નહિ કરી શકે તે આ મોહિનીઓમાંની એક પણ ફકત એક નેત્રસંજ્ઞા-આંખના ચાળાથી કરી

શકશે. જ્યાં ફાંશી કે સુળીનો ભય અસર કરી શકતો નથી અને જ્યાં મુલ્લાંઓ કે ફકીરોની શીખામણો બેદરકારીથી સાંભળવામાં આવેછે, ત્યાં પણ એકાદ વિલાસી ચુંબન અને 'મદનગૃહમાં ગુપ્તમીલન આશ્ચર્યકારક કામો કરાવી શકે છે. ખરેખરૂં નિમકહલાલીપણું પણ આ વિલાસીઓની નગ્ન છાતી ઉપર ઝોંકા ખાય છે, ત્હેમના ચુંબનની ગરમાઇ છુપા ભેદનો બરફ પીગાળી નાંખે છે, અને વર્ષે.નાં વર્ષો સુધી પળાયલા સદ્‌ગુણો તથા ધર્મભક્તિનો આકસ્મિક નાશ કરવાને આવા એકાદ ગુપ્ત મીલનની કામો સકત ત્રડીજ બસ છે.• પણ જો તમે આ ગણિકાઓ ઉપર સત્તા મેળવા-વામાં નિષ્ફળ થાઓ અથવા ત્હેમને લાગે કે તમને ત્યાં જવાથી વખતે તમારે પોતાનાજ ખોદેલા ખાડામાં પડવાનો વખત આવશે તો પછી બાવા, વેરાગીઓ, મઠાધિશો મુલ્લાંઓ અને ફકીરોનો આશ્રય લ્યો. તે મિજાજી ફકીરોને ખુશ રાખો તથા ત્હેમના વખાણ કરો, અને ત્હેમને માટે ભવિષ્યને કારેપાને માન અકરામ તથા મ્હોટા મ્હોટા દરજ્જાઓનું મનુ માર્યાજ જજો. આમ કરશો કે તરતજ તેઓ જાળમાં પકડાશે અને ફાંદામાં આવી પડશે અને પછી તે તમારા ગુલામોજ છે એમ તમારે સમજવું આ ધર્મઢોંગીઓ જે ધર્માંધ ખંભાતીઓના અંતઃકરણ ઉપર રાજ્ય કરે છે, તેઓ પુરૂષ અને સ્ત્રી, અમીર અને ભીખારી, નવાબ અને માછી દરેકને વ્હેમની સાંકળે બાંધી રાખે છે અને પોતાની નજરમાં આવે ત્યાં દોરે છે. આંમ કરવાથી દેશદ્રોહીઓને આપણા પક્ષમાં લેવામાં તથા ત્હેમની લાગણીઓ—મનોવૃત્તિઓ શાન્ત રાખવામાં આપણે જે ઢગલે ઢગલા મ્હોરા વેરવી પડત તે બચી જશે અને તે ફકીરો પોતાનાજ લાભને અર્થે આપણું કામ વિન મુલ્યે ફત્તેહમંદ ઉતારવામાં ખરેખરી મદદ કરવામાં ચૂકશે નહિ—હવે ઉઠો, યારો! કામ કરો અને ફતેહ મેળવો. ! સલામાલે કુમ ! "

પ્રકરણ ૯ મું.

રમજાનનું રહેઠાણ.

જે ખુન વિષે વિચાર, તપાસ અને વાત કરવામાં ખંભાતના દરેક મનુષ્યનું મગજ, આંખો અને જીભ આટલા મ્હોટા વપરાશમાં આવ્યાં હતાં, તે કર્યા પછી તરતજ અબ્દુલે એવી ઝડપ અને હુંશિયારીથી પોતાના

પોષાક તથા ચ્હેરાનો દેખાવ બદલી નાંખ્યો કે, મહમ્મદનો ખુની તે છે, એવી તો કોઇને ભ્રાન્તિ પણ થઇ નહિ. તે આફતાબી બાગમાંથી એક પણ પ્રશ્ન પુછાયા શિવાય છટકી જઇ શકયો અને પાછળ એક પણ નિશાની એવી રહી નહોતી કે જેથી ત્હેના વિષે કાંઇ પણ પુરાવો પાછળથી મળી શકે.

તે રમજાનને ઘેર આવી પ્હોચ્યો ત્યારે સ્હાંજનો ફલારનીએ પડી ગઇ હતી. રમજાનને બારણું ઉઘાડ્યું અને અબદુલે વચલા ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

"બીજા બધા ક્યાં છે?" ત્હેણે એવી તો જંગલી રીતે બાંટો કહાડી પુછ્યું કે, તેથી રમજાનનો થરકીજ ગઇ.

"તેઓ બપોરના સુતા છે," ત્હેણે જવાબ દીધો; "કદાચ તેઓ રાતે કાંઇ કામે બ્હાર જવાના હશે."

અબદુલ એક ગાદી ઉપર લાંબા પગ નાંખીને પડ્યો અને ખુબ વિચાર કરતો હોય એમ જણાયું.

"પણ અબદુલ! તું હમ્મેશાં આટલો બધો ચિંતાશીલ શાથી રહે છે?" રમજાને ત્હેની પાસે બેસીને કહ્યું. "તેથીજ તું આટલો બધો વધારે વધારે બદસુરત લાગે છે. જો પાછાં કપાળે તલ્લેયાં ચ્હડાવ્યાં ખરાં ? એ પાછાં ઉતારી દે; એથી તો કુદરતે બનાવ્યો ત્હેના કરતાં પણ તું ત્હારો ચ્હેરો વધારે બગાડી નાંખે છે."

અબદુલે કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો નહિ.

"ખરેખર! ત્હારો ચ્હેરો તો એવોજ છે કે ગમે ત્હેને પણ બ્હીવરાવી નાંખે! ચાલ, હવે અબદુલ આપણે દોસ્ત થઇએ. જો હવે હું ત્હારો ચ્હેરો જોવામાં ટેવાઇ ગઇ છું અને ત્હારાથી કંટાળીશ નહિ, અને હું ધારતી તો નથી પણ વખતે—"

"જા! પેલા બધા સુતા છે ત્હેમને જગાડ!" અબદુલ ગર્જના કરી ઉઠયો.

"પેલા ઉંઘણસીઓને? છટ! એ મુર્ખાઓનેઘોરવાદે! ખરે તું મ્હારી સાથે એકલો રહેતાં બ્હીતો તો નથીને? ખુદા ખેર કરો! પણ કોઇતો એમજ ધારે કે જાણે હું પણ ત્હારા જેટલી બદસીકલ હોઉંની! હે હું એવી છું? ના ના અબદુલ! જરા મ્હારી સામું તો જોઇ જો?"

ખરૂં કહીએ તો રમજાનનો ચ્હેરો કાંઇ દેખાવડો ન્હોતો એમ નહિ. એની આંખો મ્હોટી, સપ્રભ અને અસરકારક હતી, ત્હેના છુટા વાળની પ્રકાશિત લટો છાતી ઉપર રમતી હતી, ત્હેના ઓઠ લાલ પરવાળાં જેવા તથા પ્રફુલ હતા, અને તે ત્હેણે અબદુલના મ્હોં તરફ નમાવ્યા. પણ અબદુલના ઓઠ હજી ગુલબદનના વિશુધ ગાલને અડવાથી પવિત્ર થયેલા હતા.—તેથી તે બેઠો હતો ત્યાંથી એકદમ ચમકી ઉઠયો અને ત્હેણે (ધીમેથી) રમજાનનો હાથ જે પોતાના ખભા ઉપર પડયો હતો તે ખશેડયો.

• •

"પેલા સુતા છે ત્હેમને જગાડ!" ત્હેણે કહયું, "રમજાન! હમણાં મ્હારે ત્હેમની સાથે ઘણીજ જરૂરની વાત કરવાની છે."

રમજાન જરા ખંચકાઇ.

"જા!—બસ, એકદમ જા!" તે ગુસ્સાથી બોલી ઉઠયો.

રમજાન ચુપચુપ ચાલતી થઇ; પણ ઉમ્બર ઓળંગતે ઓળંગતે ત્હેણે અબદુલને પોતાની આંગળીથી ચેતાવ્યો.

અબદુલે ઓરડામાં આમતેમ ઉતાવળે પગલે ફરવા માંડયું. ત્હેણે પોતાનુ માથું ખભા ઉપર નાંખી દીધેલું હતું અને હાથની અદબ વાળી હતી.

પડેલું પગલું તો ભરાઇ ચુકયું," તે મનમાં બબડયો, "એક રાક્ષસતો દુનિયાંમાંથી ઓછો થયોજ! ખુનથી મેં કોઇ પણ પ્રકારનું પાપ કર્યું નથી; મેં તો ફકત મારી એક પવિત્ર ફરજ બજાવી છે. ઓ સર્વ શકિતમાન અને સતની ન્યાયમુર્તિ–પરમેશ્વર! આ જે મહા કઠિનકામ મેં કરવાનું માથે લીધું છે, ત્હેમાં સહાય કર! જો આ કામ જે મેં ધાર્યું છે તે પાર પડે અને ત્હેના ઇનામ તરીકે ગુલબદન મને મળે—ગુલબદન! શું નવાબની ભત્રીજી એક કંગાલ અબદુલને પતિ તરીકે સ્વીકારે! ઓ ખુદા! એ વિચાર કરવો એજ ગાંડાઇ છે; હું મારી આશાની પરિપુર્ણતાના શિખરે કદિ પણ ચ્હડી શકું તેમ નથી? મારી આશાઓ ફલિત નહિ થાયા નહિ થાયા એ શબ્દોજ હૃદયને ચીરી નાંખે છે. મારા જેવા ઉન્નત વિચારોમાં ન્હાતા હૃદયને એકદમ સ્નેહકુંડમાં સ્નાન કરાવનાર એ તો ગુલબદન કે અમીનાજ. એવી બે પરીજાદીઓના આશક થવું–એ સર્વ અસંભવિતજ છે, તોપણ જયારે અસંભવિત વસ્તુઓને સંભવમાં જન્મ આપે છે ત્યારેજ મનુષ્ય મહપદ પામે છે અને કદાચ પરાજય પામે છે તો પણ ત્હેવો પ્રયત્ન કરવો એ પણ એક કીર્તિ

મેળવવાનું સાધન છે ? આવાં આવાં જાગૃતસ્વપ્નાં મને માત્ર ક્ષણેકજ સુખી કરે છે—પણુ એ ખુદા! અબદુલનેતો ક્ષણ સુખી કરે એવાં સ્વપ્નોની કયાં ઓછી જરૂર છે? જો દુનિયાં જાણુતી હોત કે હું ત્હેનું કેટલું બધું ભલું કરવાને ઉત્સુકુસ્ છું તો તે નિઃસંશય મને મારા તરફ ફર્યાદ અને પ્રેમ પુર્ણ ભાવથી જોયા વગર રહેતજ નહિ !"

રમજાન પાછી આવી, અને તેની પાછળ ચારે ખુનીઓ બગાસાં ખાતા, આંખો ચોળતા, બબડતા, અને હજી અડધા ઉંઘતા ધીમે ધીમે આવી પહોંચ્યા.

"આવો આવો !" અબદુલે કહ્યું. બચ્ચાંઓ જાગૃત થાઓ, હું તમને કાંઇ કહું તે પહેલાં મારી ખાત્રી થવી જોઇએ કે તમે જાગો છો; કારણ કે હું તમને જે કાંઇ કહેવાનો છું તે એટલું બધું વિચિત્ર છે કે તમેતો સ્વપ્નામાં છો એમજ માનશો."

તેઓને બેદરકારી અને અધીરાઇથી તેણે કહ્યું તે સાંભળ્યું.

"હવે શું છે ? કહી નાંખને ?" સાલેદીને આળસ ખાઇ પોતાના શરીરના કડાકા ફોડતાં કહ્યું.

"કાંઇ વધારેયે નહિ ને ઓછુંયે નહિ ? ફકત એટલુંજ કે આપણા પ્રમાણિક, હિમ્મતવાન, બહાદુર મહંમદનું ખુન થયું છે !"

"શું ? ખુન થયું ?" દરેક જણુ બોલી ઉઠયા અને આવા શોકપ્રદ સમાચારની કાળોતરી લાવનાર તરફ ભયભીત થઇને જોઇજ રહ્યા; અને રમજાન એક કારમી ચીસ પાડીને એકદમ બે બાનજેની ગાદી ઉપર પડી

થોડા વખત સુધી સઘળા ચુપ રહ્યા.

" ખુન થયું ?" આખરે સાલેદીન બોલી ઉઠયો,—"કોણે કર્યું."

રણમલ—" કયાં ?"

શેરખાં—" શું આજ બપોરે ?"

અબદુલ—"આફતાબી બાગમાં નવાબની ભત્રીજીના પગ પાસે તે લોહી લુહાણુ મડદું થઇને પડેલો હતો. પછી ગમે તો તે ગુલજારનને હાથે મૃત્યુ પામ્યો કે પછી ત્હેના કોઇ આશકને હાથે, તેની મ્હને ખબર નથી.

રમજાન. (રોતાં રોતાં)-" ઓ મ્હારા વ્હાલા મહમ્મદ ! "

અબદુલ.-"કાલ આ વખત સુધીમાંતો ત્હેનું મડદું ફાંસીને લાકડે લટકતું પણુ તમે જોઇ શકશો. "

શેરખાં:—" કોઇએ એને ઓળખી કહાડયો હતો ? "

અબદુલ:—" હા. હા. ત્હમારે એ બાબતની જરાયે ફીકર ન રાખવી. એનો ધંધો શો હતો તે તો કયારનુયે બધાંયે જાણ્યું હશે. ?"

રમજાન:—" પણ ફાંશીને લાકડે ? ગરીબ-બિચારો મહમ્મદ ! "

રંગુમલ.—સેતાન એનું ખાણું ખરાબ કરે ! આવી કમનશીબની વાત થવાનું કોણે ધાર્યું હતું ? "

અબદુલ:—" આમ કેમ ? નરમ કેમ થઇ ગયા છો ? "

ન્હારસિંહ.—" હું તો ખરેખરો ગભરાઇ ગયો છું. ભય અને અચંબાએ મ્હનેતો નરમ કરી નાંખ્યો છે. "

અબદુલ.—" ખરો મ્હેં, મ્હારા જીવનાં સમ ! આ સમાચાર સાંભળ્યા કે તરતજ હું તો ખડખડાટ હશી પડ્યો. 'સરદાર મહમ્મદખાં !' હું બોલી ઉઠયો; હું આપ સાહેબને આનન્દ ઇચ્છું છું અને આશા રાખું છુ કે આપ સહીસલામત પ્હોચી જશો "—

સાલેદીન:—" શું ? "

ન્હારસિંહ.—" તું હશગો ? હુંતો કાંઇ એમાં હસવા જેવું જોતો નથી. "

અબદુલ:—"ખરે ! જે ત્હમે બીજાઓને આપવાને આટલી બધી ઉતાવળાં તત્પર થઇ જાઓછો તો તમને તે મળેતો ત્હેમાં ત્હમે બ્હીઓ-છો શાના ? ત્હમારો હેતુ શું છે ? (આ ધંધામાં) સઘળી આપણી મહેનતોને છેડે ફાંશીનું લાકડું અથવા પેટમાં ખંજર કે ગળામાં છરી એ શિવાય બીજા શેની આપણે આશા રાખીએ છીએ ? આપણા કર્મોના પુરાવા તરીકે હવામાં નાચતાં મડદાં અથવા સાંકળોથી બંધાયલાં શરીરો અને ભાલાની અણિ ઉપર ખોસાયલાં માથાં એ શિવાય આપણે બીજું શું મુકી જઇએ એમ છીએ ! જે માણસ આ સંસાર-નાટકાલયમાં ખુનીનો ભાગ ભજવવાનું પસંદ કરે ત્હેણે તો મોતથી જરા પણ બ્હીનું ન જોઇએ, પછી ગમે તો તે મોત હકીમને હાથે થાઓ અગર જલ્લાદને હાથેજ.

સાલેદીન.—" બધું કહેવું તો ઘણુંયે સહેલું છે, પણ આપણાથી તો બને તેમ નથી. "

શેરખાં—"ખુદા ખેર કરો ! પણ મ્હારું તો આખું શરીર ધ્રૂજે છે અને દાંત કકડે છે. "

ગણુમલ્લ.—"ભાઇ અબદુલ ! તું થોડો વખત શાન્ત થા ! ત્હારી આવે વખતે સમય વિનાની ગમ્મત ખરેખરી ભયાનકજ લાગે છે."

રમજાન.—"ઓ ખુદા ? ઓ ખુન? ઓ મ્હારા વ્હાલા મહમ્મદ! મ્હારા ગરીબ મહમ્મદનું ખુન ?"

અબદુલ.—"આહા ! આ બધું વળી શું છે ?—રમજાન, મ્હારી જાન ! તને આમ છોકરમત કરતાં શરમ નથી આવતી ? આવ અહિં આવ, અને ત્હને મ્હેં આ ગૃહસ્થોને બોલાવવા મોકલી તે પ્હેલાં આપણી વચ્ચે વાત ચાલતી હતી તે આપણે ફરી શરૂ કરીએ.—આવ, મ્હારી વ્હાલી મ્હારી દિલદાર ? મ્હને એક ચુંબન કર.,"

રમજાન,—"સેતાન ! આઘો ખસ !"

અબદુલ.—"મ્હારી જાના ત્યારે ત્હેં પાછો વિચાર બદલી નાંખ્યો કે ?--ઠીક, ઠીક ! જેવી ત્હારી મરજી. જ્યારે ત્હારી ઇચ્છા હશે ત્યારે વખતે મ્હારી મરજી નહિ હોય."

ગણુમલ્લ.—"ઇશ્વરને ખાતર ! અબદુલ ! અહિં કંઇ ધ્યાનતો આપ આ કાંઇ નજીવી વાતો કરવાનો વખત છે ? ત્હારી આવી નકામી કુથલી નવરાશે કરજે, અને હમણાં તો આપણે શું કરવું ત્હેનોજ વિચાર કરવાનો છે."

શેરખાં—"ખરે ! આ, નજીવી વસ્તુઓ બાબત બાંગફોડ કરવાનો વખત નથી."

નાહરસિંહ.--"અબદુલ ! ખરેખર તું એક હુંશિયાર માંણસ છે; માટે તુંજ કહેને કે આપણે હવે શું કરીએ તો ઠીક ?"

અબદુલ-(જરા વિચાર કરીને) "કાંતો આપણે કાંઇજ ન કરવું અથવા ઘણું કરવું–એ બેમાંથી આપણે એક વાત સ્વીકારવાની છે; આપણે કાંતો જ્યાં છીએ અને જેવા છીએ તેવાજ રહેવું, ગમે તે બદમાસ જે આપણને સોનાની મોરો અને સારાં વચનો આપી શકે તેને ખુશી કરવાને પ્રમાણિક સારા માણસોના જીવ લેવા અને આખરે ફાંશીને લાકડે લટકવા, ને સુળીએ વિંધાવાને, દેશનિકાલ થવાને, જીવતા બળવાને અથવા જલાદને હાથે ધડથી માથું જુદુ કરાવવાને–સરકારને જે યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા ખમવાને તત્પર રહેવું અથવાતો......"

સાલેદીન. "અથવા તો ?-હાં, કહે !"

અબદુલ.–" આપણી પાસે જે પૈસો એકઠો થયેલો છે તે લ્હેઈ, નગરના રાજ્યમાંથી બહાર જવું, સારી અને નવા પ્રકારની જીંદગી ગાળવી અને ખુદાની મહેરબાની પાછી મેળવવાને પ્રયત્ન કરવો–આપણી પાસે હાલ એટલો તો પૈસો છેજ કે પછી જેથી આપણે શું ખાઇશું ? એ સવાલ રહેતો નથી. તમે ગમે દુરના કોઇ દેશમાં જાગીર વેચાતી લઇને રહો, વ્યાપારમાં પડો, ધંધો રોજગાર કરો, અથવા ટુંકામાં, એવું કાંઇ કરો કે જેથી તમને ખુનીનો ધંધો છોડી દેવાનું મન થાય. પછી આપણામાંથીજ આપણી સ્થિતિના લોકોની ખુબ સુરત પુત્રીઓમાંથી જે જેને પસંદ પડે તે તેની સાથે લગ્ન કરશે, વંશવેલો વધારશે, છોકરાં અને છોકરાંનાં છોકરાં રમાડશે, ખાશે પીશે અને આનન્દ કરશે, અને પહેલાંની પોતાની બદચાલનો બદલો, સારી રીતે ચાલીને વાળી દઇ શકશે."

સાલેદીન–" હા ! હા ! હા ! "

અબદુલ– " જે તમે કરશો તે હું પણ કરવાને તૈયાર છું; અને તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે તમારી સાથે પ્રમાણિક પણે રહેવા અથવા ફાંસીને લાકડે લટકવાને પણ તત્પર છું–એ.સો ત્યારે તમારો ઠરાવ શું છે. "

સાલેદીન–" આવો મુર્ખ સલાહકાર કોઇ પણ દિવસ જોયો હતો.?"

શેરખાં.–" અમારો ઠરાવ ! ખરે ! એ બાબતમાં કાંઇ બહુ અગત્ય નથી. "

અબદુલ–" મને લાગે છે કે થોડા વખત ઉપર તે રહેલી તો ન્હોતીજ. "

સાલેદીન –" બીજી વધારે બાંજગડ કર્યા વિના હું દરખાસ્ત કરું છું કે આપણે જેવા છીએ ત્હેવાજ રહેવું અને આપણો જુનો ધંધો ચલાવ્યે જવો. એથી આપણી પાસે ઢગલે ઢગલા પૈસો પણ આવશે અને આપણી જીંદગી પણ ગમ્મતમાં જશે. "

શેરખાં.—" કબુલ, દોસ્ત ! હું ત્હારા મતને અક્ષરેઅક્ષર મળતો છું. "

સાલેદીન—"આપણે ખુની છીએ એ વાત તો ખરી, પણ ત્હેમાં શું થઇ ગયું ? આપણે પણ પ્રમાણિક ગૃહસ્થો છીએ અને એ વાતની કોણ ના કહે છે તે તો જોઉં. તોપણ હમણાં આપણે થોડા દિવસ જણાઇ ન જઇએ એટલા માટે ઘરમાં રહેવું, કારણ કે હું ખાત્રીથી કહું છું કે

નવાબના જાસુસોએ ક્યારનુંએ તપાસને માટે ચોગરદમ ફરવા માંડ્યું હશે. એ તપાસ પુરી થઇ રહે કે પછી આપણું પ્હેલું કામ તો એજ કે મહુમદના ખુનીને શોધી કહાડી ત્હેનો જીવ લેવો, કે હવે ફરીથી બીજો કોઇ ત્હેવું કામ કરવાની હિમ્મતજ ધરી શકે નહિં"

સઘળા.—" સાબાશ સાબાશ ! "

શેરખાં.—" અને હું દરખાસ્ત મુકું છું કે આજથી સાલેદીન આપણી ટોળાનો સરદાર થાય."

નાહારસિંહ.—" હા. હા. મહમ્મદનીજ જગોએ."

સઘળા.—" કબુલ ! મંજુર ! "

અબદુલ.—" હું પણ એ દરખાસ્તને મ્હારા ખરા દિલથી ટેકો આપું છું ચાલો હવે બધુંએ નક્કી થઇ ગયું.

વિભાગ બીજો અબ્દુલ અને ફઝિલ

પ્રકરણ ૧ લું

જન્મતિથિ.

મહમદના ખુન પછીનો બીજો દિવસ તે લુંટારાએ એકાન્ત તથા ચિન્તાગ્રસ્ત, અને ઘરનાં બારીઓ બારણાં બંધ રાખીને ગાળ્યો! રસ્તા ઉપરથી સંભળાતી સ્હેજ્જ અવાજ ગરબડ પણ તેમને ધાસ્તીનું નવું કારણ થઇ પડતી; અને તેમના ઘર પાસે આવતાં દરેક માણસનાં પગલાં, તેમના બારણા પાસે થઇને જતાં ત્યાં સુધી, તેમના શરીરમાં ખરેખરો ધ્રૂજારો ઉત્પન્ન કરતાં.

એવામાં નવાબસાહેબનો મ્હેલ ભભકાથી દીપી ઉઠતો હતો અને હર્ષથી પ્રફુલ્લિત જણાતો હતો. નવાબની ખુબસુરત ભત્રીજી ગુલબદન બેગમની આજ વર્ષગાંઠ હતી, અને તેથી નવાબના આનન્દમાં ભાગ લેવાને સઘળા અમીર ઉમરાવો, મોટા અધિકારીઓ, બીજાં રાજ્યોના વકીલો, તથા ખંભાતમાં તે વખતે આવેલા ઘણાખરા પ્રતિષ્ઠિત પરદેશીઓ, ત્યાં હાજર થયેલા હતા.

આ વખત, આ મેળાવડો સંતોષકારક અને ખુશકારક નીવડે તેને માટે કોઇ પણ પ્રકારનું ખર્ચ કરવામાં ખામી રાખવામાં આવી ન્હોતી દરેક પ્રકારના હુન્નરકળાનાં નમુના—પછી ગમે તો તે હિન્દુઓએ બનાવ્યા હોય અગર મુસલમાનોએ, તોપણ અહિં ખરીદવા આવ્યા હતા. ઉત્તમોત્તમ કવિઓ, શાયરો, તથા ભાટચારણો અને બંદીજનોએ કવિતાના ઉન્નતસ્વરૂપથી તેના વ્યાવહારિક રૂપ સુધી સર્વત્ર તેને ગજાવી મુકી હતી: અને તેમના નજીવા પ્રયત્નો પણ આજ ફળપ્રદ નીવડતા, ત્હેનું કારણ માત્ર એ હતું કે તે કવિતાનો વિષય ગુલબદન હતી. ગાયન કરનારા અને સતાર, મૃદંગ વગેરે વગાડનારા પણ આજ પોતાના પ્રયાસોમાં સર્વોત્તમ થયા, કારણ તમને આજ પૃથ્વી ઉપર દિવ્ય વસ્તુનુજ ગાન કરવાનું હતું. મિજલસમાં આવનાર દરેક ગૃહસ્થની કલ્પનાના તરંગો દરેક પ્રકારના આનન્દસમુદ્રમાં લુબ્ધ થવા લાગ્યા; અને આ આનન્દસમુદ્રની દેવીનું સામ્રાજ્ય ધીમે ધીમે આખી મિજલસ—વૃદ્ધો અને યુવાનો, પ્રૌઢાઓ અને બાળાઓ, સર્વના—ઉપર સંપૂર્ણ રીતે પ્રસર્યું.

માનનીય, વૃદ્ધ બહાદુરશાહ આ પ્રસંગના જેટલા હર્ષમાં જોવામાં

આવ્યો હતો તે આનન્દમયજ હતો; ત્હેના હોઠ ઉપર કૃતકૃત્યતાનું હાસ્ય રમતું હતું. દરેક માણસની સાથે તે નિરભિમાન તથા માયાથી વર્તતો હતો એટલુંજ નહિ પણ પોતાના ઉંચ્ચ દરજ્જાથી કોઈ પણ મનુષ્યને અગવડ ન પડે એવી રીતે ચાલતો હતો. વખતે પોતાના દરબારના શણગારરૂપ જે સુન્દરીઓ મળતી હતી તેમની સાથે નજીવી વાતો કરતો; વખતે તે રાજ્યના સરદારોની સાથે શતરંગ (શેતરંજ)ની રમત રમવામાં મશગુલ થતો અને વારંવાર તે પોતાની ખુબસુરત ભત્રીજી ગુલબદનના અલૌકિક સૌંદર્યને જોઈ હૃદયમાં આનન્દ પામતો. •

મહેલ વિવિધ પ્રકારનાં ફુલ તથા પાંદડાં અને અનુપમ વસ્તુઓથી ચોગરદમ શણગાર્યો હતો. જ્યાં ત્યાં નાનાં પ્રકારનાં વાજીંત્રોના અવાજ કર્ણમાં મધુર રેડતા હતા, સ્ત્રી પુરુષોનાં ટોળે ટોળાં આમ તેમ ફર્યા કરતાં હતાં, એક બાજુએ જુદા ઓરડાઓમાં હિન્દુ મુસલમાન વગેરે જુદી જુદી જાતિઓને માટે અને ત્હેમાં પણ પાછા માણસોની સ્થિતિના પ્રમાણમાં જુદા જુદા વિભાગોને માટે ઠેકાણે ઠેકાણે લીલા સુકા મેવાઓ તથા નવીન નવીન પ્રકારની મીઠાઈઓ દૃષ્યમાન્ થતાં હતાં. સુન્દરીઓ તથા પુરુષો એક બીજાને મળે–વાતચીત કરે અને સાથેજ મીઠાઈ ખાય અથવા શરબત પીએ એવા પ્રકારની સર્વ સ્થળે સંપૂર્ણ સગવડ થયેલી છતાં જે સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષોને એકલાંજ રહેવું હોય ત્હેમને સારૂં ત્હેવી ગોઠવણ પણ કરવામાં આવેલી હતી. ટુંકામાં પોતાના સઘળા અમીરો સરદારો તથા મુસલમાન હિન્દુઓ,—સર્વ જેથી ખુશી થાય તથા સંતોષ પામે ત્હેવું કાંઈ પણ બાકી રાખવામાં આવ્યું નહોતું.

બહાદુરશાહના તથા ત્હેની પૂર્વે થયેલા ત્રણ ચાર નવાબોની ફત્તેહમંદ યશસ્કર, અને પક્ષપાતરહિત કારકીર્દીમાં હિન્દુસ્થાનનાં બીજાં રાજ્યોમાં પડેલા હિન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચેના ગાઢ–ભેદ નહિ જેવાજ થઈ ગયા હતા. મહાન અકબરના આ બાબતમાં થયેલા દિગ્વિજયનું અહિં પુનરાવર્તન થયેલું હતું; અને તેથીજ જ્યારે આખા હિન્દુસ્થાનને "ફડતી" રાક્ષસીએ કચરવા માંડયો હતો ત્યારે આપણે ખંભાત જેવા એક ન્હાના રાજ્યને સમૃદ્ધ, વિસ્તારવાળું તથા માનનીય થઈ પડેલું જોઈએ છીએ.

નવાબના ત્રણ જુના મિત્રો ફત્તાઞખાન, માણેકચંદ, અને દયાલસિંહ પોતાનું વય વૃદ્ધ થયેલું હોવા છતાં અહિંની સઘળી ગમ્મતોમાં ભા-

ગ લેતો, આ પુરૂષોનાં ટોળાં અથવા જોડાં જે મળે હેની હાસ્યવિનોદ કરતા, અને ગમે તે સ્થિતિનો માણસ હોય તો હેની સાથે એકદમ ભળી જઈ હેને મહેલમાં બરોબર સમજ પડે છે કે નહિ તે વગેરે તપાસ કરી બંદોબસ્તમાં કોઇપણ પ્રકારની ખામી હોય તે દુર કરતા.

બહાદુરશાહ જે પોતાના વિશાળ દિવાનખાનામાં એક બારીએ પોતાની ભત્રીજી ગુલબદનની સાથે વાત કરતો ઉભો હતો તે પાસેના બારણામાંથી ખ્વાઝાખાનને અંદર પ્રવેશ કરતો જોઈ બોલી ઉઠયો, " ખ્વાઝાખાન આપણે જે દિવસે જંજિરાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો અને ચાંચિયાઓની સાથે ઘણીજ સખ્ત લડાઇ થઇ હતી, તે દિવસના કરતાં પણ આજ હું હમને વધારે હર્ષમાં જોઉં છું. તે દિવસ પણ હમે ખરેખરા ખુશ મિજાજમાં હતા. "

ખ્વાઝાખાન—" સરકાર ! એતો મ્હારાથી પણ ના નહિ કહી શકાય, આપણે જંજિરાની દિવાલો ઉપર મધ્યરાતે જ્યારે આપણો અર્ધચન્દ્ર—વાવટો રોપ્યો ત્યારે જે ભય અને આનન્દ ધારતી અને ઉત્સાહ ક્ષણે ક્ષણે હૃદયને દોલાયમાન કરતાં હતાં હેનું તો હજી પણ સ્મરણ માત્ર થતાં શરીરે પરસેવાના રેલેરેલા ઉતરે છે અને નિદ્રિત વૃત્તિઓ પણ યુદ્ધને માટે તત્પર થઇ જાય છે. મ્હારા જીવના સમ ! આપણા ખંભાતીઓ પણ ખરેખર તે દિવસ 'સિંહના' જેવાજ લડયા હતા. "

બહાદુરશાહ.—" હવે નિરાંતે આનન્દમય જીંદગી ગાળ્યા કરો. મ્હારા શૂરવીર સન્દાર ! હમે તો હમારી ફરજ બજાવી ચૂકયા છો અને હાલનો આરામ હમારી પ્રથમની—યૌવનની મહેનતોનો યોગ્ય બદલોજ છે.

ખ્વાઝાખાનઃ—' હા. સાહેબ, અને—અલ્લા ! પૂર્વકાલનાં પરાક્રમોનું સ્મરણ કેટલું મધુર લાગેછે ! પણ સાચું કહેવડાવોતો મ્હારી કીર્તિને માટે હમારોજ હું આભારી છું, કારણ મ્હને જે કાંઇ માન મળ્યું છે તે હમારે લીધેજ છે. હું મહાન્ બહાદુરશાહના હાથ નીચે પોરબંદર અને રામાસ ×ની લડાઇઓ ન લડયો હોત અને દિવના દરિયાઇ યુદ્ધમાં હેમનીજ સરદારી નીચે રાજ્યની કીર્તિ ફેલાવવામાં સહાય ભૂત ન થયો હોતતો આજ કોઇ જાણતું પણ ન હોત કે ખ્વાઝાખાન નામનો મનુષ્ય દુનિયામાં જીવે છે કે નહિ."

× હિન્દુસ્થાનના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર એક બુંદિર છે.

બહાદુરશાહ—"મ્હારા ભલા ખ્વાઝાખાન ! મ્હને તો લાગે છે આ બધી ગમ્મતોમાં બહુ ફર્યાથી તમારૂં મગજ ઠેકાણેથી જરા આઘું પાછું ખસી ગયું છે."

ખ્વાઝાખાન.—ના. ના. એવું કાંઇજ નથી. હું જાણું છું. સરકાર ! કે મારે ત્હમને ત્હમારે મોંયેજ 'મહાન્ ન કહેવા જોઇએ, પણ ખરે, હવે ખુશામત મને નિરૂપયોગિ થઇ પડે એટલો તો ઘરડો હું પ્રયોજ છું. મને ખોટાં વખાણ કરવાની કાંઇ જરૂરજ નથી અને ત્હેની દરકાર પણ નથી; હું એ કામ તો ખંભાતી યુવાન અમીરો જેમને હજી કાંઈ ગોળાની જરા વાસનો આવી નથી, અને જેઓએ ખંભાત તથા બહાદુરશાહને માટે લોહીનું એક ટીપું પણ પાડયું નથી, તેમનેજ સોંપું છું."

બહાદુરશાહ.—"ખ્વાઝાખાન ! તમેતો એવાને એવા અંધેરમતજ રહ્યા.—તમે ધારો છો કે બાદશાહ તમારો મત સ્વીકારે !"

ખ્વાઝાખાન—"જો મહમદશાહ આગરાવતી અને માંડુના રણસંગ્રામો ભૂલી ગયો ન હોય, ખુશામતિયાઓથી છેતરાઇજતો ન હોય, અથવા પોતાના દુશ્મનની મોટાઇની અદેખાઇ તેની આંખો પુરી ન દેતી હોય તો—જરૂર કહ્યા વિના રહેજ નહિ કે, આખા હિન્દુસ્થાનમાં એકજ માણસની મને ધાસ્તી છે, એકજ માણસ મારી સાથે લડવાને યોગ્ય છે—અને ખંભાતનો નવાબ બહાદુરશાહ છે."

બહાદુરશાહ.—"મને લાગે છે કે આગરાના નવાબને પકડયા બાબતનો આપણો જવાબ એ જ્યારે વાંચશે ત્યારે તો હાથ હાથ કુદશે."

ખ્વાઝાખાન—"હા. સાહેબ ! એ ગુસ્સે તો થશેજ; પણ ત્હેમાં શું થઇ ગયું ? ખંભાત જ્યાં સુધી બહાદુરશાહ જીવે છે ત્યાં સુધી ત્હેના નિર્માલ્ય ગુસ્સાની કાંઇજ દરકાર રાખે તેમ નથી. પણ જ્યાં તમે અને તમારી સાથે ઉછરેલા વીરનરો એકવાર આ ફાનિ દુનિયામાંથી ભેહસ્તનશીન થયા કે પછી......ખરેખર ખંભાત ! ત્યારે તો તારી અવદશાજ આવી સમજવી, મને ફિકર માત્ર એજ રહે છે કે આ સોનેરી દહાડો પડતિના વખતને માટે જગો કરવા પવન વેગેજ ઉડી જશે."

બહાદુરશાહ—" શું આપણા રાજ્યમાં ભવિષ્યમાં સારા નીવડે એવા યુવાન અમીરો તથા સરદારો નથી ?"

ખ્વાઝાખાન—" ઓ ખુદા ! આપણા ઉમરાવોનો મ્હોટો ભાગ શું છે ! તેઓ રણસંગ્રામ કરતાં રતિસંગ્રામમાં ઘણા વધારે હુશિયાર છે ! નીશાબાજીમાં ખરેખરા પહેલવાન, મન અને તનમાં ઘસાઇ ગયેલા બિનકીંમત બાયલાઓ, પણ હા ! આ વળી બીજી બાબતો ઉપર હું કયાં દોડયો ગયો ?...... જયારે માણસ વૃદ્ધાવસ્થાએ પ્હોંચ્યો હોય છે અને બહાદુરશાહ જેવા વીરનર તથા રાજનિતિજ્ઞ પુરૂષની સાથે વાત કરવાનો ત્હેને વખત મળે છે, ત્યારે–તે વખતે તે દુનિયાંની નજીવી વસ્તુઓ ભૂલી જાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. સરકાર ! મ્હારે આપને એક અર્જ ઘણીજ જરૂરની કરવાની છે."

બહાદુરશાહ—" તમે મ્હારી જિજ્ઞાસા જાગૃત કરો છો."

ખ્વાઝાખાન—" આશરે એક અઠવાડિયા થવા અહમદનગરથી અમીર ફાઝિલખાન નામનો એક ઘણો બુદ્ધિશાળી અને અમારી દેખાવનો જુવાન અહિં આવી પ્હોંચ્યો છે."

બહાદુરશાહ—" પછી ?"

ખ્વાઝાખાન—" ત્હેના બાપ મ્હારો જીવજાન દોસ્ત હતો; તે બહાદુર બંદો સરદાર હાલ બેહસ્તનશીન છે ! ન્હાનપણમાં અમે બંને જણા લસ્કરની એકજ ટુકડીમાં હતા અને ત્હેણે કેટલીક વખત અદ્ભૂત સાહસથી મ્હારો તેમ બીજા કંઇકનો જીવ બચાવ્યો હતો. ખરેખર ! તે એક બહાદુર નર હતો."

બહાદુરશાહ—" ખ્વાઝાખાન ! પિતાનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કરતાં તમે પુત્રને તો કયાંયે વિસારી મૂકો જણાય છે."

ખ્વાઝાખાન—" ત્હેનો પુત્ર ખંભાતમાં આવ્યો છે, અને રાજ્યની નોકરીમાં દાખલ થવા ઇચ્છા રાખે છે. તે યુવાનને એકાદ સારી જગો આપવાને હું આપને ખાસ અર્જ કરૂં છું. જયારે આપણે સર્વે કબરમાં સુતા હોઇશું ત્યારે તે યુવાન ખંભાતની મગરૂરીનું કારણ થઇ પડશે એમ મ્હને ખાત્રી છે; એ વાતની ખાત્રી ઉપર હું મ્હારો જાન બરબાદ કરવા તૈયાર છું."

બહાદુરશાહ—"એનામાં બુદ્ધિ છે ? અક્કલ છે ?"

ખ્વાઝાખાન—" એ તો છેજ. પણ તે ઉપરાંત ત્હેના બાપના જેવી જ સિંહની છાતી છે—એની સલામ લેશો ? એની સાથે વાત પણ કર-

વા જેવી છે. દિવાનખાનામાં અમીરોની સાથે બેઠો છે. એને બોલાવુ ? એની શક્તિના પુરાવા એજ નમૂના તરિકે ત્હમને એક વાત કહું તે સાંભળો. ખંભાતને હેરાન કરનારા લૂંટારાઓને વિશે ત્હેણે સાંભળ્યું છે, અને પોતાની નોકરીના પ્હેલા કામ તરીકે, જે લૂંટારાઓ હજુ સુધી આખા ખંભાતના નગર રક્ષકોને હંફાવ્યા છે, અને જેમનું ગુપ્ત સ્થાન હજી અગમ્યજ રહેલું છે, ત્હેમને પકડી આપવાનું તે માથે લે છે." •

બહાદુરશાહ—" ખરે ? મ્હને લાગે છે કે એ કામ તો નિશ્ચય ત્હેની શક્તિની બ્હારનુંજ થઇ પડશે. એનું નામ ત્હમે ફાઝિલખાન કહ્યું ? એને કહો કે મ્હારે એની સાથે વાત કરવી છે."

ખ્વાઝાખાન.—, હેં ! ત્યારે તો મ્હારૂં અર્ધું કામ પાર પડ્યુંજ; કારણ ફાઝિલને જોયો અને પછી ત્હેને ના ચ્હાવું, એતો સ્વર્ગ જોવું અને પછી ત્હેમાં રૂહેવાનું મન ન કરવું ત્હેના જેવુંજ કઠિન છે. ફાઝિલને જોવો અને પછી ત્હેના ઉપર અપ્રીતિ દર્શાવવી, એતો આંધળા માણસની આંખમાંથી આવી ગયેલી છારી દૂર કરીને કુદરતની ખુબસુરતીઓ તથા તેજના અમૃતમય સમુદ્રમાં ત્હેના દૃષ્ટિને સ્નાન-પાન કરાવનાર હાથ તરફ તે અપ્રીતિ બતાવે, ત્હેના જેવુંજ મુશ્કેલ થઇ પડવાનું."

બહાદુરશાહ (હસતે મ્હોંયે) ખ્વાઝાખાન ? આપણી દોસ્તી શરૂ થયે આટલાં બધાં વર્ષ થયાં છતાં ત્હમને આટલા બધા ઉત્સાહી મ્હેં કદિ પણ જોયા ન્હોતા ? જાઓ; આ ત્હમારા વિલક્ષણવાળા યુવાનને મ્હારી પાસે જલથી બોલાવી લાવો."

ખ્વાઝાખાન--(મ્હો મલકાવીને) "ઠીક ત્યારે હું જાઉછું-પણ બેગમ સાહેબ ? ત્હમે તો સાંભળજોજ. ત્હમને તો હું પહેલેથી ચેતવણી આપું છુ, સંભાળજો.,'

ગુલબદન—" કાંઈ ફિકર નહિ. ખ્વાઝાખાન ! ત્હેની ત્હમારે કોઇ પણ પ્રકારની ફિકર રાખવીજ નહી, ત્હમારા શૂરવીરને અહિં બોલાવી લાવો. ત્હેને જોવાની મ્હને પણ ઘણીજ ઉત્કંઠા થઇ ગઇ છે."

ખ્વાઝાખાને ફાજલખાનને શોધી કહાડવાને નવાબ પાસેથી રજા લઇને ગયો.

બહાદુરશાહ—"બ્હેન ? તું કેમ ક્યારની અહિંજ ઉભી રહી છે ? બધી ઉમરાવજાદીઓ ત્હારી વાટ જોતી હશે."

ગુલબદન.—"હું ફરી ફરીને—આવકાર કરીને—તથા વાતો કરીને છેક જ થાકી ગઇ હતી અને હવે તો ફાજિલખાન કે જેનાં ખ્વાજાખાન્ આટલાં બધાં વખાણ કરતા હતા ત્હેને જોવાની ઇચ્છા મ્હને અહિં રોકી રાખે છે. કાકા સાહેબ ! ત્હમને ખરેખર કહું ! મ્હને લાગે છે કે મ્હેં એને ક્યારનોયે જોયેલો છે. અમીરોના ભેળો એક પરદેશી યુવાન ફરતો હતો તેજ એ હશે એમ મ્હને લાગે છે ત્હેનો દેખાવ એવો તો આકર્ષક હતો કે પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ, બધાં ત્હેના ચ્હેરા તરફ એક નજરે જોઇ રહેતાં હતાં, અને આ વિષે સઘળાં માંહોમાંહે પુછપરછ કરતાં હતાં. તે રૂઆબદાર દેખાવનો પહેલવાન હતો, છતાં મજનુનના જેવોજ તેનો ચ્હેરો ચિન્તાશીલ હતો, એની ચાલવાની ઢબ. વાતચીત કરવાની રીત ખરેખર અમીરીજ હતી. એણે મુગલાઇ પોશાક પ્હેરેલોજ હતો—"

બહાદુરશાહ—(જરા હસી કૃત્રિમ ગુસ્સાથી આંગળી ઊંચી કરીને) —"જો જે, હો ! તું એ ખ્વાજાખાનના પંથમાં ભળી ચુકી કે ?"

ગુલબદન—"ના. ના. કાકા સાહેબ ! એમાં કાંઇજ—જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. એ અમીરી યુવાન અને આ ફાજિલખાન એ બે જૂદાજ માણસો પણ હોય, પણ ખ્વાજાખાનના વર્ણન ઉપરથી જોતાં...... જુવો! જુવો! કાકાસાહેબ! પેલી તરફ જુઓ, પેલો મુગલાઇ યુવાન એ ઉભો."

બહાદુરશાહ:—"અને ખ્વાજાખાન તેની પાસે ગયા જો ! એ બે જણ આ તરફ ફર્યા ગુલબદન ! તારૂં ધારવું ખરૂં ઠર્યું."

નવાબ બોલી રહ્યો નહિ એટલામાં તો ખ્વાજાખાન પોતાની સાથે એક કીમતી મુગલાઇ પોશાક પ્હેરેલા યુવાનને લઇ, ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

"મ્હારા કદરખાન સરકાર !" ખ્વાજાખાને કહ્યું, આ અમીર ફાજિલખાન આપને કુરનસ બજાવે છે અને આપનો આશ્રય માગે છે.

ફાજિલખાને પોતાની ઊંચી મુગલાઇ ટોપી ઉતારી, ઘુંટણીએ પડી ખંભાતના માનવંતા નવાબને સલામ કરી.

બહાદુરશાહ.—"મ્હારા જાણવામાં આવ્યા પ્રમાણે, તમે અમારા રાજ્યમાં રહેવાનો ઇરાદો રાખોછો?"

"ફાઝિલખાન.—"હા સરકાર જો આપ સાહેબ મ્હને એવા મ્હોટા માનને લાયક ગણો તો, તેજ મારી મ્હોટામાં મ્હોટી ઇચ્છા છે."

બહાદુરશાહ.—"ખ્વાઝાખાન તમારાં બહુ વખાણ કરે છે."

બહાદુરશાહ—"ખ્વાઝાખાન તમારાં બહુ વખાણ કરે છે. જો એ કહે છે તે સઘળુંજ ખરૂં હોય તો તમારા સ્વદેશની સેવા તમારે શાને માટે મૂકી દેવી પડી?"

ફાઝિલખાન.—"કારણ કે બધાં રાજ્યોમાં બહાદુરશાહ જેવા રાજકર્ત્તાઓ નથી."

બહાદુરશાહ.—"મ્હારા સાંભળવા પ્રમાણે, જે લૂંટારાઓએ કેટલેક વખત થયાં ખંભાતમાં આંસુની નદી વ્હેવરાવી છે, તેમનું રહેઠાણ શોધી કાઢવાનું તમે માથે લ્યોછો?"

ફાઝિલખાન.—"જો આપ નામદાર ફક્ત મ્હારા ઉપરજ વિશ્વાસ રાખો, તો સત્વર તે લુંટારાઓને પકડીને આપ સરકારના હાથમાં સોંપી દેવાનું વચન આપવાને અને તેમ હું ન કરી તો મ્હારૂં માથું ગુનેહગાર તરીકે આપવાને હું તૈયાર છું."

બહાદુરશાહ—"એક પરદેશી એટલું બધું કરી શકે એ મ્હને તો ઘણુંજ અસંભવિત લાગે છે; પણ તમે તમારૂં વચન પાળી શકોછો કે નહિ, તેનો દાખલો જોવાને મારી ના નથી."

ફાઝિલખાન—"ઠીક, સાહેબ! એટલું બહુ છે—કાલ અથવા બહુતો પરમ દહાડે આપને આજ આ આપેલું વચન પાળીશ."

બહાદુરશાહ.—"તમે તમારૂં વચન આટલી બધી ખાત્રીથી આપો છો? યુવાન માણસ તમને ખબર છે કે એ બદમાશોને છાપો મારીને પકડી લેવા એ કામ કેટલું બધું ભયંકર છે? તે લોકો શોધ્યા જડતા નથી અને જરૂર ન હોય એવે વખતે આવીને પ્હેલા હાજર થાય છે; ખંભાતમાં એવો એક પણ ખુણો નથી, એવી એક પણ જગ્યા નથી, કે જે અમારા જાસુસો શોધ્યા વિના રહ્યા હોય અને એમ છતાં પણ અહિંના કામેલમાં કામેલ નગરરક્ષકો પણ—આટલો બધો વખત થયા છતાં પણ શોધી કહાડવામાં ફત્તેહમંદ નીવડયા નથી"

ફાઝિલખાન—"એ સઘળું જાણું છું અને તેથી તો ઉલટી મ્હને ઘણી હોંશ થાય છે કે, ખંભાતના નવાબ સાહેબને હું બતાવી શકીશકે હું સાધારણ રખડેલ મુસાફરોના જેવો નથી. મ્હારી તે કામ સંપૂર્ણ રીતે

પાર ઉતારવાની શક્તિ બાબત આપ નામવરને કાંઇ પણ અંદેશો રાખવાની જરૂર નથી. ”

બહાદુરશાહ—“ તમારા વચન પ્રમાણે તમે વર્તો; અને પછી ખ્વાજાખાન ! એમને વિષે મને યાદ દેજો. આટલેથીજ આજ આપણી મુલાકાત તથા વાતચીત અટકે છે; કારણકે આજ રાજકાજના વિષયની વાતો કરવાથી આવા હર્ષના દિવસનો હેતુ પાર પડી શકતો નથી.–ગુલબદન ! તારે દિવાનખાનામાં થતા ખેલો જોવા નથી? અમીર તમે એની સાથે રહેજો ! ”

• • •

ફાઝિલખાન—“ મને એથી વધારે મ્હોટું માન મળી શકત નહિ ”

ગુલબદન, ફાઝિલખાનની સાથે પોતાના કાકાને થતી વાતચીત સાંભળતી પાસેના એક આરસના પુતળાને અઠગીને ઉભી રહી હતી. ત્હેને ખ્વાજાખાનના શબ્દો ફરીથી યાદ આવ્યા. ફાઝિલખાનને જોવો અને પછી તેને ન ચહાવું, એ તો સ્વર્ગ જોવું અને પછી તેમાં રહેવાનું મન ન કરવું ત્હેના જેટુંજ કઠિન છે; ” અને જેમ જેમ તે તેના ચ્હેરા તરફ જોતી ગઇ તેમ તેમ ખ્વાજાખાનની જરાપણ અતિશયોક્તિ ન્હોતી એમ ત્હેની ખાત્રી થતી ગઇ. તેથી જ્યારે ત્હેના કાકાએ ત્હેને ફાઝીલનીખાનની સાથે દિવાનખાનામાં જવાનું કહ્યું ત્યારે ત્હેની સ્ફટિક મુખાકૃતિ ઉપર સુન્દર વ્રીડાવિકારરૂપી ગુલાબ ધીમે ધીમે સંપૂર્ણતામાં ખીલ્યું અને ત્હેની સાથે જવું, કે કાંઇ બ્હાનું કહાડીને ન જવું, એ બાબત મનમાં વિચાર કરવા લાગી.

• •

ખુબસુરત સુન્દરીઓ ! જો ત્હમે મ્હારો સત્ય અભીપ્રાય પુછતાં હો, તો, હું તો ખાત્રીથી કહી શકું છું કે, ગુલબદનની તે વખતની સ્થિતિમાં ત્હમે હોતો તમારામાંથી પણ કોઇકજ તેના કરતાં ઓછી ગભરાયા વિના રહે. ખરેખર ફાઝિલખાનના જેવી આકૃતિ, જોનારના હૃદયોમાં તેને જોતાંજ ચહાવાનું એકદમ મન થઇ જાય એવો સુરમ્ય ચ્હેરો; કોઇપણ ચિત્રકાર અથવા શિલ્પશાસ્ત્રી ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની આકૃતિનો પુરુષ આલેખવા અથવા કોતરવા માગતો હોય તેને આ મનુષ્યાકૃતિ જોવાથી કોઇ પ્રકારનો સુધારો વધારો કરવાની ઇચ્છા ન રહે એવાં દરેક સુન્દર અવયવોના સમૂહ રૂપ દિવ્ય સ્વરૂપ; અને મનસ્કાન્ત આંખોમાં રમતો અમાનુષી પ્રભાવ, જે નજરે પડતાંજ મનમાં થઇ જાય કે, “આ યુવકની છાતી નીચે

વીર પુરુષનું હૃદય અને કોઇ મહાત્માનું અંતઃકરણજ નિવાસ કરે છે."—

આહા, સુન્દરીઓ ! મનોહર બાનુઓ ! આવા પુરુષને જોતાં ગુ-લબદનના જેવી વિનીત, કોમલ, ઉછરતી બાલિકાનું અભિનવ પ્રેમનાં હજી દર્શન માત્ર કરતું હૃદય જરા ગભરાઇને વધારે વધારે ઝડપથી ઉછળવા માંડતો તેમાં તેમને કાંઇ વધારે આશ્ચર્ય લાગે છે.

ફાઝિલખાન ગુલબદનની સાથે દિવાનખાન તરફ વળ્યો અને બન્ને જણે સાથેજ ત્હેમાં પ્રવેશ કર્યો. અહિં આનન્દ અને ગમ્મત, ભભકો અને ઠાઠમાઠ સર્વ સ્થળે—જ્યાં જુવો ત્યાં નજરે પડતાં હતાં. આખો મહેલ ગીત વાદ્યના નાદથી ગાનમય દૃષ્યમાન્ થતો હતો અને તે સર્વનો સંવાદ જીવન અને અન્ય વસ્તુઓમાં એક નૂતન હૃદય સંબંધનો જન્મ આપતો હતો. નૃત્ય અને સંગીતમાં લીન થયેલી બાલિકાઓ—નવા નવા પ્રકારના વાદીત્રોના મંજુલરવમાં લુબ્ધ થઇ ગયેલા પુરુષો—ચોતરફ સુગંધ સિન્ધુ-નાં મોજાં ઉછળાવી રહેલાં કુસુમપાત્રો—અનુપમ કારીગરીથી આંખોમાં મોહિનીમય થઇ કામણ કરી રહેલાં સુન્દર ચિત્રો—અદ્વિત્ય શિલ્પ કૃતિઓ-ના નમૂના રૂપ જીવતી વસ્તુઓને પણ વિસ્મરાવે એવાં પુતળાંઓ—અને બધાંની આસપાસ, આમ તેમ ફરતાં અથવા ઉભાં રહેલાં નવયૌવના સુ-ન્દરીઓ તથા પ્રવીર-પુરુષાતન દર્શાવતા ભવ્ય પુરુષોનાં ટોળે ટોળાં, એ સર્વથી અહિં સ્વર્ગીય દેખાવનુંજ પ્રેક્ષકને કંઇક ભાન થાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું ન્હોતું. ફાઝિલખાન અને ગુલબદન આ અલૌકિક દેખાવ જોઇજ રહ્યાં. ત્હેમનાં બંનેના હૃદય આ દિવ્ય ચિત્ર અવલોકવામાં એક જે થઇ ગયાં અને કાંઇપણ બોલ્યા શિવાય તેઓ તે દિવાનખાનાના મધ્ય ભાગમાં થઇને ખુણા ઉપરની એક બારી આગળ જઇ ઉભાં. આમને આમ મૌનાવસ્થામાં કેટલોક વખત ચાલ્યો ગયો. કોઇ કોઇ વાર તેમની દૃષ્ટિ એક બીજા તરફ ખેંચાતી અને મળતી, કોઇ કોઇ વખત તેઓ પોતાની દૃષ્ટિ સમિપે ઉત્પન્ન થયેલા આ મનોહર દેખાવ તરફ જોતાં, અને કવચિત્ બારીમાંથી ડોકિયાં કરતો રમ્યચન્દ્ર પણ ત્હેમની આંખો આકર્ષતો. અસંખ્ય દીવાઓ તથા હાંડી ઝુમ્મરોનો દેદીપ્યમાન તીવ્રપ્રકાશ—અનેક મ્હોટા કાચના તખ્તાઓ-માંથી પ્રતિબિમ્બિત થતા દીવાઓના તેજને બ્હાર રમતી શીળી ચાંદનીની સાથે સરખાવી જોવાથી હૃદયમાં જે આહલાદ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું વર્ણન અહિં થઇ શકવું તો ખરેખર મુસ્કેલજ છે; પરન્તુ મધ્યાહનના સૂર્યનાં દાહક રશ્મિઓમાં થાકેલા મનુષ્યને રજનિકાન્ત શશિનાં શીતલ શીકરમાં

થાય છે, ત્હેનું સ્મરણ કર્યેથી આપણને ત્હેની ખુબીનું થોડુંક ભાન પણ થવાનો સંભવ છે! કોઇ કોઇ વખતતો, સ્વર્ગીય શાન્તિમાં લીન થઈ જતાં. તેઓ એક બીજાનું સાન્નિધ્ય, આ સુન્દર દેખાવ, આ મનોહર ચંદ્રિકા, અને આખા વિશ્વને ભૂલી જઈ, આત્મ જીવનમાંજ વિરામ પામતાં.

" બાનુ સાહેબ ! " આખરે ફાઝિલખાન બોલી ઉઠયો,—" દુનિયાંમાં કોઇપણ વધારે મ્હોટું દુઃખ છે ? "

" દુઃખ " જાણે કે કોઇ સ્વપ્નમાંથી ઉઠતી હોયની એમ ઝબકીને ગુલબદન બોલી ઉઠી;—"અમીર ! ત્હમારે શું દુઃખ છે ?—કોણ દુઃખી છે ? "

" જેના નશીબમાં બેહસ્તની લ્હેરો જોવાનું નિર્માણ થયેલું છે, પરન્તુ જેને ત્હેમાં પ્રવેશ કરવાની રજા નથી, તે. જે તરશથી મરતો હોય અને પોતાની નજર આગળ પાણીનો પ્યાલો જોવા છતાં, બીજા કોઇ વધારે નશીબદાર માણસને માટે તે નિર્માયલો છે, એમ જાણતો હોય તે. "

ત્યારે અમીર સાહેબ ! ત્હમેજ આ સ્વર્ગમાંથી બ્હાર થયેલા છો ? બીજાને માટે મુકાયલા પાણીના પ્યાલાને જોનો તૃષાતુર મનુષ્ય, પણ ત્હમેજ નો?—આ બનેમાં જેને ત્હમે દુઃખી તરીકે ગણો તે ત્હેમજ છો ? "

" ઓ ખુબસુરત, પરીચ્હેર ગુલબદન ! હું શું કહેવા માગું છું તે ત્હમે ઘણીજ સારી રીતે સમજો છો. હવે કહો બેગમ સાહેબ હું દુઃખી નથી ? "

" પણ ત્હમારા નશીબમાંજ નથી એવું સ્વર્ગ કયી જગોએ છે ! "

" જ્યાં ગુલબદન છે, ત્યાંજ મ્હારૂં સ્વર્ગ છે, ફાઝિલખાને કહ્યું અને પછી ધીમેથી મૃદુસ્વરે પુછ્યું " બેગમ સાહેબ ? ત્હમને ખોટું તો લાગ્યું નથીને ? મારા આમ છુટથી બોલવાને લીધે ત્હમે કફા થયાં છો ! "

" અમીર ફાઝિલખાન ! " ગુલબદને ગંભીર ચ્હેરેથી જવાબ દીધો, " ત્હમે અહમદનગરના રહેવાશી છો. અમે ખંભાતમાં આવી બાતનાં ખોટાં વખાણ ધિક્કારીએ છીએ. કદાચ બીજાં નહિં ધિક્કારતાં હોયતો પણ મનેતો તે વિષય ઉપર ખરેખરો તિરસ્કારજ છે, અને બીજાઓ કરતાં પણ ત્હમારી પાસેથી તો તેવી ખોટી પ્રશંસા સાંભળવા ઇચ્છતીજ નથી

" મારી જીંદગીના સમ ? બાનુ સાહેબ ! મેંતો મારા મનમાં હતું તે જ કહ્યું છે, હું તો નિસંશય સાચુંજ બોલ્યો છું. "

" જુવો પ્હેલે નવાબ સાહેબે દયાલસિંહ અને ખ્વાજાખાનની સાથે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. એ આપણુને ટોળાંઓમાં ખોળશે. માટે ચાલો આપણે તેમની પાસે જઇએ. "

ફ્રિઝિલખાન ગુલબદનની પાછળ પાછળ ચાલ્યો નવાબ આવવાથી આસપાસનો સઘળો કોલાહલ બંધ થઇ ગયો. અને નિર્મળ સંગીત તથા રૂચિર નૃત્યના મધુર સ્વર શરૂ થયા. અહિં સર્વ સુંદરીઓ તથા પુરૂષોમાં ફ્રાઝિલખાન અને ગુલબદન જેવું બીજુ એકપણ યુગ્મ હતું? આ દિવ્યતાનની સાથે જ્યારે બાલિકાઓનું મધુરગાન શરૂ થયું અને તેમાંયે જ્યારે ગુલબદને ગરબો * ઉપાડયો ત્યારે, આહા સ્વર્ગ પણ પૃથ્વી ઉપરજ આવેલું જણાતું નહોતું ? ગાનસરિતાનાં મંદમંદ મોજાં ઉપર તરતાં પગલાંથી ફરતી ગુલબદન તે પ્રવાહને સુશોભિત તથા સુગંધમય કરતી ફુલમાળાના જેવીજ જણાતી હતી.

અને ફાઝિલખાન, જ્યારે ગરબો બંધ પડયો અને પુરૂષ વર્ગને પણ સંગીતમાં ભાગ લેવાનું ઠર્યું ત્યારે નવાબ અને ખ્વાજાખાનના અત્યાગ્રહથી આગળ પડેલા ફાઝિલખાન જ્યારે સતારની ધુનમાં ગઝલને ઉતારવાનુ શરૂ કરેવા લાગ્યો ત્યારે તે કેવા અમાનુષી દેખાવવાળો દૃષ્યમાન થતો હતો ? ત્હેની ગાવાની છટા, ત્હેની મોહકતાની, ત્હેની સુરમય મુખાકૃતિ, અને સતારમાંથી શ્રોતાઓનાં હૃદયોને દ્રવિત કરતો ત્હેણે ઉત્પન્ન કરેલો સંગીત રવ-એ સર્વ દિવ્યજ હતાં ત્હેનું માથુ ઉઘાડુ થઇ ગયું હતું, પણ કીમતી ટોપીઓ, મૂલ્યવાન પાઘડીઓ ભભકાદાર ફેટાઓ અને સુન્દર પીછાંઓ જેના ઉપર ફરકયા કરતાં હતાં એવા મણિમય ટોપ. એ સર્વ સમિપમાં હોવા છતાં પવનની ઝીણી લહરિઓમાં ઉડતા ત્હેના સોનેરી વાળ તરફજ દૃષ્ટિ આકર્ષાતી હતી. અને ગુલબદન તથા ફાઝિલખાનના આ કાન્ત દ્વન્દ્વના જાણ્યા બ્હાર પરંતુ ચાર તરફથી પ્રશંસાનો ધ્વનિ ઉઠયો અને ધીમે ધીમે સર્વ મનુષ્યો–પુરૂષો અને સુન્દરીઓ પોત પોતાનું સ્વરૂપ પોત પોતાના અભિપ્રાય ભૂલી જઇ આ યુગલની પ્રશંસામાંજ લુબ્ધ થયાં પરન્તુ તે બંનેયે અરસપરસનાં–એક બીજાનાં હૃદયો શિવાય, બીજા કોઇ ઉપર અસર કરવાની તો ઇચ્છાયે કરી ન્હોતી.

* આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે બહાદુરશાહે હિન્દુઓના ઉત્તમ રીવાજોમાંથી કેટલાક પોતાના વર્ગમાં પણ સ્વીકાર્યા હતા,

પ્રકરણ ૨ જું.

અહમદનગરી અમીર.

નવાબને ત્યાં મિજલસ થએ બે દિવસ થઇ ગયા હતા. રૂકનુદ્દીન દોલતચંદ તથા રંગીલરામની સાથે પોતાના મકાનમાં બેઠો હતો. દીવાનો પ્રકાશ ઝાંખો ઝાંખો પડતો હતો; બ્હાર વાદળાંવાળાં આકાશ ઉપર શ્યામતા વિના બીજું કાંઇ જણાતું ન્હાતું; અને આ રખડેલોનાં મનમાં સામ્રાજ્ય કરી રહેલા અંધકાર વ્યાપી અને ભયંકર વિચારો તેમના શરીરને શિથિલ કરી નાંખતા હતા.

રૂકનુદીન (લાંબા વખતના મૌન્ય પછી)—"હે તમે બને જણા શું વિચાર કર્યા કરો છો? દોલતચંદ! રંગીલરામ! તમારા પ્યાલા કેમ ભરતા નથી."

દોલતચંદ (બેદરકારીથી)—"ભલે તમને ખુશી કરવાને—પણ મ્હને આજ રાતે શરાબની દરકાર નથી."

રંગીલરામ—"અને મ્હને પણ નથી. મ્હને તેમાં કાંઇ કડવો અથવા તુરો સ્વાદ લાગે છે; પણ દારૂતો સારો છે. હું ધારૂં છું કે આપણા સ્વભાવની અસારની સ્થિતિને લીધેજ તે તેમ લાગતો હશે."

રૂકનુદીન—"એ હરામખોરોનું સત્યા નાશ જજો?—એ બદમાશો દોજખમાં—જહાનમની ખાડમાં જઇને પડજો"

દોલતચંદ—"કોણ લુંટારા?"

રૂકનુદીન—"હાં. તેમના ઠેકાણા કે તેમનું જરા નિશાન પણ નજરે પડતું નથી; એ કાંઇ ઓછી દિલગીરીની વાતછે!"

રંગીલરામ—"અને એટલામાં વખત વહી જશે, આપની ઉમેદો બર આવશે નહિ, આપણું કાવતરૂં બ્હાર પડશે, અને પછી આપણને લોકોના તથા આપણા પોતાના ધિક્કારનું પાત્ર થઇ નિરાંતે તુરંગમાં બેસવાનો વખત આવશે!-મ્હને તો એવું થઇ આવેછેકે મ્હારી ચામડી ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં નખવતી તોડી નાંખું. (બંન્નેએ પાછા વિચારમાં ગરકાવ થઇ જાય છે.

રૂકનુદીન (પોતાનો હાથ કપાળે પછડાતાં)—"ફાઝિલ! ફાઝિલ!"

રંગીલરામ—"મ્હારે બે ત્રણ ઘડી પછી મુલ્લાં આલિમખાનને ત્યાં જવાનુંછે, અને એને મ્હારે શું ખબર જણાવવા એતો હું જાણતો પણ નથી."

દોલતચંદ-"પણ જરાવારતો જુવો; એકદમ આકળા થઇ ગયામાં કાંઇ માલછે? જુવોતો ખરા! રહીમખાન કારણ શિવાય આટલા બધા મોડા આય, એમ મ્હનેતો લાગતું નથી. અને હું ખાત્રીથી કહુંછું કે એ આવશે ત્યારે કાંઇ પણ નવા ખબર લાવ્યા વિના રહેશે નહિ"

રંગીલરામ-'છટ, છટ ! મ્હારા જીવના સમ, એતો અત્યારે ખંભાત, દુંટારા, આપણે અને પોતાને-સર્વને ભૂલી જઇ ચાંદબેગમની સેવા ચાકરીમાં ગિરફતાર થઇ ગયેલા હશે."

રૂકનુદીન-"ત્યારે તમે આ ફાઝિલ બાબત કાંઇ પણ નવલ વિશેષ જાણતા નથી?"

દોલતચંદ—ગુલબદનની વર્ષગાંઠને દિવસ જેટલું જોયું તથા સાંભળ્યું હતું તેથી કિંચિત્ પણ વધારે નહિ."

રંગીલરામ—"ચાલો, હવે હું કાંઇક વધારે જાણુંછું, અને તે એ છે કે રૂકનુદીન એની અદેખાઇ, કરેછે એટલુંજ નહિ પણ, એનું નામ સાંભળીને પણ બળી જાય છે."

રૂકનુદીન— " હું એની અદેખાઇ કરૂં ? છીઃ ! ગુલબદન ગમે તો દિલ્હીના શહેનશાહની સાથે લગ્ન કરે અથવા ખંભાતના માછીની સાથે. તેમાં મ્હારે શું ? ફાઝિલ અને એ, બંને જણ જઇને ઉંડા ધરામાં પડે તોયે તેમાં મ્હારે શું ? '"

રંગીલરામ—"હા ! હા ! હા !"

દોલતચંદ—"એ તો જાણે ઠીક ! પણ હું કહુંછું કે આટલી વાત તો ઇર્ષ્યાને પણ કબુલ કરવી પડશે કે ફાઝિલ આખા ખંભાતમાં સહુથી ફક્કડ અને સુન્દર યુવાન છે. મ્હને તો એવી એક પણ યૌવના જડતી નથી કે જે ફાઝિલની સાથે પ્રેમ બાંધવાનો આતુર ન હોય."

રૂકનુદીન —"અને મ્હને પણ ખાત્રી છે કે સુન્દરીઓમાં ત્હમારા જેટલીજ અક્કલ હોય, અને માંહેના સત્વની દરકાર રાખ્યા શિવાય ફક્ત બ્હારનાજ ડોળથી લોભાય—,,

દોલતચંદ—"પણ કમનશીબે સ્ત્રીઓ ત્હમે કહોછો તેમજ હમ્મેશાં કરેછે; તેઓ સત્વની વાટ જોવા રહેતી નથી.,,

રંગીલરામ—" બુઢ્ઢા ખ્વાઝાખાન આ ફાઝિલની સાથે ઘણોજ પરિચિત થયેલો જણાતો હતો. લોકો કહેછે કે ત્હેને ત્હેના બાપની સાથે

ઘણીજ સારી દોસ્તી હતી. ”

દોલતચંદ—“હા, હા, ત્હેણેજ નવાબની સાથે તેને મેળવ્યો.

રૂકનુદીન—“સાંભળો !—મહેલનું નીચેનું બારણું કોઇએ ઠોક્યું?”

દોલતચંદ—“એતો રહીમખાન શિવાય બીજુ કોઇજ નહિ હોય. ચાલો ત્યારે, હવે આપણને જણાશે કે ત્હેને પણ લુંટારાનું કાંઇ ઠામ ઠેકાણું જડ્યું છે કે નહિ. ”

રંગીલરામ—(ગાદી ઉપર ચમકીને બેઠા થઇને)—“હું સરત મારૂં છું કે એ પગલાં—રહીમખાનનાંજ છે. ”

બારણાં ઉઘાડવામાં આવ્યાં. રહીમખાન મ્હોટો ઝભ્ભો ઓઢીને અંદર દાખલ થયો.

“ સલામાલેકુમ, સાહેબો ! ” ત્હેણે કહ્યું અને ઓઢેલો ઝભ્ભો દૂર ફેંકી દીધો. અને દોલતચંદ, રૂકનુદીન અને રંગીલરામ ભયભીત થઇ ચમકી ઉઠ્યા.

“ઈશ્વરને માટે કહો ! ” તેઓ એકદમ બોલી ઉઠ્યા,“શું થયું છે? તમે તો લોહીલુહાણ થયેલા જણાઓ છો ! ”

“ છીઃ ! એ તો કાંઇજ નથી ” રહીમખાને કહ્યું. આ સરાબ છે ? જલદી કરો મ્હને એક પ્યાલો ભરી આપો; હું તરસથી મરી જાઉંછું. ”

રંગીલરામ (એક મ્હોટો પ્યાલો ભરી ત્હેને આપતાં) –“ પણ, રહીમખાન ! તમને કાંઇક વાગ્યું છે. ”

રહીમખાન—‘ તમારે મ્હને એ કહેવાની જરૂર નથી. હું સોગન ઉપર કહુંછું કે એ મ્હેં મ્હારી મેળે કર્યું નથી. ”

રૂકનુદીન—“ પ્હેલો તો અમને તમારો ઘા જોવા દો અને ત્હેને મલમપટા કર્યા પછી તમને શું થયું હતું તે નિરાંતે કહેજો. નોકરોથી આ વાત ગુપ્ત રાખવામાંજ ઠીક છે, એટલે તમારો શસ્ત્રવૈદ્ય કહો કે હકીમ કહો તે સર્વે હુંજ થઇશ. ”

રહીમખાન—“ ગૃહસ્થો ! મ્હને શું થયું હતું એમ પુછોછો? આહા ! જરા ગમ્મત ! જરા મશ્કરી ! ભાઇ રંગીલરામ ! મ્હારો પ્યાલો ફરીથી ભરી આપો. ”

દોલતચંદ—“ મ્હને તો એટલી બધી બ્હીક લાગી છે કે મ્હારો તો

જીવ પણ ગભરાય છે. ”

રહીમખાન--“એમ થતું હશે જો હું રહીમખાનને બદલે દોલતચંદ હોતતો મ્હારો જીવ ગભરાયા વિના રહેત નહિ. ઘામાંથી લોહી પુષ્કળ નીકળે છે એ વાત ખરી, પણ તે બહુ નુકશાનકારક નથી. (પોતાનું અંદરનું-છાતી ઉપરનું વસ્ત્ર ફાડી નાખેછે અને ઘા ખુલ્લો કરે છે.) જુવોઘ દોસ્તો ! જુવો; ફક્ત એકાદ આંગળીજ ઉંડો છે, વધારે નથી. ”

દોલતચંદ--(કમકમાટી ખાઇને)--“ હે પ્રભુ ! મ્હને તો આ જખમ જોતાંજ ધ્રુજારો થઇ આવે છે. ”

રૂકનુદીન મલમ તથા પાટા લાવી પોતાના મિત્રનો ઘા બાંધેછે.

રહીમખાન.--ખરે એક પ્રાચીન કવિ સત્યજ કહેછે કે, ફિલસુફ ચાહે તો શાહેનશાહ-હકીમ-અથવા માછી, અગર ગમે તે થઇ શકે. ફક્ત આપણા પ્રખ્યાત ફિલસુફ રૂકનુદીનજ કેવી શાન્તિથી મલમપાટા બાંધ્યે જાયછે એ તો જુવો ! દોસ્ત ! તહમારો આભાર માનુંછું; હવે બસ કરો. અને હવે, મિત્રો ! મ્હારી આસપાસ વીંટાઇને એક ધ્યાનથી બેસી હું તમને એક નવી નવાઇની વાર્તા કહું તે સ્વસ્થતાથી સાંભળો. ”

રંગીલરામ.--“ હા કહો ! ”

રહીમખાન --“આજ સન્ધ્યાકાળ થઇ ગયા પછી જરા જરા અંધારૂં થવા લાગ્યું એ વખત આ જબ્બો ઓઢીને ગમે તેમ કરીને પણ લુંટારાઓનું કાંઇક નિશાન પણ શોધી કહાડવું એવો નિશ્ચય કરીને હું બહાર નીકળ્યો. મ્હેં તેમને કોઇપણ દિવસ જોયેલા ન્હોતા અને તેહેમનામાં પણ મ્હારૂં નામ જાણીતું નહિ હોય તેથી તહમે વખતે કહેશો કે એમ શોધમાં નીકળવું એ કાંઇ ડહાપણનું કામ નહિ; વળી તેહેમાં ફતેહ પણ મળવાની સોયે પાંચ ટકા આશા ન્હોતી. પણ મ્હેં તો નિશ્ચયજ કર્યો હતો કે તહમારી ખાત્રી આપવી કે મનુષ્ય જે જે ધારે છે તે તે કરવાને શકિતવાન છેજ. મ્હને એ બદમાશો વિષે સ્હેજ ખબર હતી અને એ નિશાનીને પગલે પગલે હું આગળ ચાલ્યો. ન્હેરને કિનારે એક માછી મ્હને અકસ્માત મળી ગયો, જેના ચ્હેરા ઉપરથીજ મ્હને તેહેની સાથે વાત કરવાનું મન થયું અને મેં તેની સાથે જુદી જુદી બાબતો વિષે વાતો કરવા માંડી. મેં ધીમે ધીમે તેના મનમાં ઠસાવી દીધું કે હું, ત્હેના ધારવા પ્રમાણે, તે લુંટારાઓના રહેઠાણથી છેક અજાણ્યો ન્હોતો; અને પછી વચનો તથા પૈસાથી તેને ફોસલાવીને તેની પાસેથી બધી

વાત કહડાવી લીધી. જો કે તે તે ટોળીમાંનો તો નહોતો, તોપણ તે એ બધા લુંટારાઓને ઓળખતો હતો અને તેમણે તેમને કોઇકોઇ વાર હોડી હંકારવાને પણ રાખેલો હતો. મ્હેં તેની સાથે થોડીવારમાં ઠરાવ નકી કર્યો અને તે મ્હને પોતાના હોડકામાં બેસાડીને ખંભાતની ન્હાની મ્હોટી ન્હેરોમાં થઇને એવા ભાગ તરફ લઇ ગયો કે જ્યાં 'હું કયાં આવ્યો છુ' એ પણ સમજાવું મ્હને મુશ્કેલ થઇ પડયું. આખરે તેણે મ્હારી આંખે એક લુગડું બાંધવુ પડશે એમ આગ્રહ કર્યો અને મ્હારે તેમ પણ કરાવવુ પડયું; થોડીવાર પછી એ હોડકુ પાણી ઉપર ચાલતું બંધ થયું. અહિં તેણે મને ઉતાર્યો અને એક બે ગલી ગુચીઓમાં થઇને તેણે એક ઘર આગળ આવી બારણું ઠોકયું હજુ પણ મ્હારી આંખોએ તો લુગડુંજ બાંધેલુ હતું. આખરે બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું; મ્હારે શુ કામ હતું તે વિષે ઘણીજ ચોકસાઇથી ફરીફરીને પુછવામાં આવ્યુ અને પછી અન્તે કેટલીક આનાકાની થયા પછી મને અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યો. હવે મારી આંખેથી લુગડું છોડી લેવામાં આવ્યુ અને આસપાસ નજર નાંખતાં, એક ન્હાના સમચોરસ ઓરડામાં ચાર વિચિત્ર પોષાક પ્હેરેલા અને સારા દેખાવવાળા તો નહિજ એવા પુરૂષો અને એક યુવાન સ્ત્રી, જેણે (મારા ધારવા પ્રમાણે) મને અંદર દાખલ કરવાને બારણું ઉગાડયુ હતું. તેઓની વચમાં હુ આવી પડયો છુ એમ મને જણાયું."

રંગીલરામ—"રહીમખાન! તમે પણ બહાદુર નર છો."

રહીમખાન—"અહિં જરા પણ વખત ખોવાનો ન્હોતો મેં તરતજ જગીન ઉપર મ્હોરોની એક થેલી જે મારી પાસે હતી તે ખાલી કરી કામ પુરૂં થયા પછી ઢગલે ઢગલા મ્હોરો આપવાનું વચન આપ્યું, અને અમારો માંહેમાંહેનો ભવિષ્યનો સંબંધ જારી રાખવાને માટે અમુક દિવસ તથા વખતની તથા અમુક પ્રકારનાં નિશાનની સમજુત કરી. હાલને માટે તો મેં ફકત એટલીજ માગણી કરી કે, દયાલસિંહ. માણેકચંદ તથા ખ્વાજાખાનને જેમ બને તેમ વેળાસર આ દુનિયાંમાંથી વિદાય કરવા.:'

સઘળા—સાબાશ ? સાબાશ !

રહીમખાન—"અત્યાર સુધી તો આપણે ધારીએ તે પ્રમાણે સર્વ કામ સંપૂર્ણ રીતે ચાલ્યું ગયું હતું; અને આ મારા નવા સોબતીઓમાંનો એક મને પાછો ઘેર પ્હોચાડી જવા તૈયાર થતો હતો તેટલામાં

એક ઘણીજ અણધારી અડચણ આવી પડી. ”

રૂકનુદીન—હેં !

દોલતચંદ (અધીરાઇથી)—ઇશ્વરને માટે, બંધુયે કહીજ નાંખોને!

રહીમખાન—“ બારણું કોઇ ઠોકતું હોય એમ સંભળાયું; અને પેલી જુવાન સ્ત્રી જે પાસે ઉભી હતી તે તેનું કારણ પુછવા ગઇ.—એક ક્ષણેક નહિ થઇ એટલામાં તો તે ઠંડીગાર જેવી અને ધોળી ફૂક જેવી થઇ ગએલી પાછી આવી અને અમને કહ્યું, “ ન્હાસો—ન્હાસો ? ”

રંગીલરામ—‘પછી શું થયું !

રહીમખાન—“ તેની પાછળ જ” નગરરક્ષકો તથા સિપાઇઓ અને અમલદારોનું એક ટોળુ અંદર દાખલ થયું અને એમનો બધાનો ઉપરી કોણ હતું તે જાણો છો?—પેલો અહમદ નગરી અમીક ?

સઘળા—“ હેં, ફાઝિલ ? શુ ફાઝિલ હતો ? ”

રહીમખાન—“ હા ફાઝિલખાન. ”

રંગીલરામ—‘એ સેતાન વળી ત્યાં કયાંથી આવી પ્હોંચ્યો ? ”

રૂકનુદીન—“એનું ખાણું ખરાબ થાય—એનું ?—ઓ ખુદા ? જો હું ત્યાં હોતતો—? ’.

દોલતચંદ—“ પણ, રૂકનુદીન ? તમે જુઓ છો કે ફાઝિલ પણ નામર્દ અને બ્હીકણુ નથી. ”

રંગીલરામ—“ હશે હવે ? આતો સાંભળવાં દો ? ”

રહીમખાન—“ અમે તો બધા જાણે પૂતળાં થઇ ગયા હોઇયેની એમ સ્તબ્ધજ કોઇ એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારી શકયું નહિ. ‘ નવાબ સાહેબના હુકમથી અમે આવ્યા છીએ; ફાઝિલે કહ્યુ, અને જીવવાની આશા હોય તો એકદમ સઘળા હથિયાર જમીન ઉપર નાંખી દો.’ ‘ અરે સેતાનને તાબે થવુ હોયતો ભલે થાય પણ અમે તો નથીજ થવાના, ’ એમ બોલતે બોલતે એક લુટારાએ પાસેના સિપાઇની તલવાર ખુંચાવી લીધી; દિવાલો ઉપરથી બીજાઓએ બંદુકો ચપોચપ હાથમાં લીધી; કેટલાકે પોતાની કટારો મ્યાનમાંથી બ્હાર કહાડી; અને મેં—મેં તો પ્હેલું કામ એ કર્યું કે દોસ્ત કે દુષ્મન કોઇજ ઓળખાય નહિ એટલા માટે દીવો એકદમ ગુલ કરી નાંખ્યો. મેં મનમાં વિચાર કર્યો કે રહીમ ? દોસ્ત યાદ રાખજે કે જો તું અહિં પકડાયો તો ત્હારે ફક્ત આ સદ્ગૃહસ્થોની સોબતનેજ લીધે ફાંસીએ લ્હટકવું પડશે,’ અને મ્હેં મ્હારી ત-

લવાર ખેંચી ફાઝિલ ઉપરજ ઝપાટો લગાવ્યો; પણ મ્હારો ઘા ગમે તેટલો પક્કડ હતો તોપણ ત્હેણે તે વીજળીની ઝડપથી મ્હારી તરફ ફરી પોતાની સમશેર ઉપર ઝીલી લીધો. હું ગાંડા માણુસની માફકજ લડ્યો, પણ મ્હારી સઘળી ચાલાકી તેણે નકામી કરી નાંખી અને થોડી વારમાં હું તેના ઉપર સજ્જડ ઘા કરવા જતો હતો તેટલામાં તો તેણે મારી છાતી ખુલ્લી કરી નાંખી. મેં તરતજ જાણ્યું કે મને જખમ થયો છે અને હું એકદમ પાછો હઠયો. આ વખત બે બંદૂકોના અવાજ સાથેજ થયા અને તેના અજવાળાંમાં એક બાજુપરની બારી જે રોકવી તેઓ ભૂલી ગયા હતા તે મારી નજરે પડી. તેમાં થઇને હું પાસેના ઓરડામાં ચુપચુપ ખશી ગયો, એક જાળીવાળી બારી તોડી નાંખી, જમીન ઉપર કૂદી પડયો, એકાદ બે ન્હાની ન્હાની ભીંતો કૂદી જઇને બ્હાર રસ્તા ઉપર આવ્યો, ત્યાંથી ન્હેરને કાંઠે જઇ ચ્હડયો, અને ત્યાં સારા ભાગ્યે હોડકુ લઇને એક માછી કોઇની વાટ જોતો ઉભો હતો તેને જેમ બને તેમ ઉતાવળથી રાજમહેલ આગળ મને મુકી જવાને સામ, દામ, અને ભેદથી સમજાવ્યો, જ્યાંથી અહિં આવ્યો અને હું જીવતો રહયો તેને માટે હજી અચંબો પામુંછું. આ મારા સેતાની સાહસનો સાર છે !"

રૂકનુદીન—"ખરેખર ! હું તો ગાંડોજ થઇ જઇશ."

રંગીલરામ—"અરે ! પણ આપણે જે ધારીએ છીએ તે ઉલટું થાય છે; આપણે જેમ જેમ વધારે પ્રયાસો કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણી કાર્ય પૂર્તિ વધારે દૂરજ જતી જાય છે. આપણું એક પણ કામ સફળ થતું નથી !"

દોલતચંદ—"એથી મને તો એમ લાગે છે કે જાણે પરમેશ્વર જ આપણને આવા કામમાં ન પડવાની સલાહ આપતો હોયની. તમે શું ધારો છો ?"

રહીમખાન—"છટ, છટ ! એવા નમાલા વ્હેમને તમારા ઉપર જરા પણ અસર ના કરવા દેતા. આવા પરાજયો તો આપણી બુદ્ધિ વધારે ચપળ કરે છે. મને તો જેમ જેમ વધારે હરકતો નડતી જાય તેમતેમ વધારે વધારે તેજ કામ પૂર્ણ કરવાની–પાર ઉતારવાની હિમત વધતી જાય છે. ખરેખરી ફતેહનો સ્વાદ ઘણીવાર હાર્યા પછી જ જણાય છે !"

રંગીલરામ—"એ લુંટારા તમે કોણ છો, એ જાણે છે ?"

રહીમખાન—"ખરી ખુબીજ ત્યાં છે તો ! હું કોણછું એ તેઓ

જાણતા નથી એટલુંજ નહિ, પરંતુ મનેતો તેઓ ફક્ત નવાબ અને તેના મંડળના જુલમથી ગુસ્સે થયેલા કોઇ મોટા ઉમરાવના માણસ શિવાય બીજો કોઇ ધારતા નથી."

દોલતચંદ—" ત્યારે તો, રહીમખાન ! તમારે ખરેખરો ઇશ્વરનો પાડ માનવાનો છે કે આટલેથી તમે ઉગરી ગયા. "

રંગીલરામ–"પણ ખંભાતમાં તદ્દન અજાણ્યો હોવા છતાં ફાઝિલ આ લુંટારાઓનું રહેઠાણ કેવી રીતે ખોળી કહાડી શકયો એ મારાથી તો સમજાઇ શકાતું નથી. "

રહીમખાન—"એ મને ખબર નથી. કદાચ એ પણ મારી પેઠેજ ખોળી શકયો હશે, પણ પરવર દિગારના સમ ખાઇને કહુંછું કે આ જખમને માટે તો એને હું મારો હાથ બતાવી આપ્યા વિના રહેવાનો નથી."

રંગીલરામ–"ફાઝિલ જાણીતો થવામાં બહુજ ઉતાવળ કરતો હોય એમ લાગે છે. "

રૂકનુદીન–"ફાઝિલ પણ આપણા રસ્તામાંથી દૂર થવોજ જોઇએ."

રહીમખાન–(દ્રાક્ષરસનો પ્યાલો ભરીને)–" એ સેતાનનું સદાય ખરાબજ થજો. " (પી જાય છે,)

રંગીલરામ–" હવે એની સાથે હું પણ ઓળખાણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. "

રહીમખાન–"દોલતચંદ ! હવે આપણે ખિસ્સા તર જોઇએ, નહિતો આપણું બધું કામ પડી ભાગવાનુંજ, એ ખાત્રી રાખજો, તમારો કાકો બીજી દુનિયાં તરફ કયારે મુસાફરી શરૂ કરે છે ? "

દોલતચંદ–" આવતી કાલ સાંજે, પણ-પણ–ઓ પ્રભુ !મને તો ખરેખર કંપારોજ છુટે છે. "

પ્રકરણ ૩ જું.

વધારે ગરબડ.

ગુલબદનની જન્મતિથિના દિવસ પછી, પોતાને કાંઇક પણ ખુબસુરત માનતી હોય અથવા પોતાની સુન્દરતાનું ગુમાન રાખતી હોય, એવી એક યૌવના ખંભાતમાં ન્હોતી કે જેને રાત દહાડો વાતચિત અથવા વિચારમાં મનોહર ફાઝિલખાન શિવાય બીજા કોઇ પણ વિષય ઉપર ઉતરવાનું મન

થવું હોવ. ત્હેની બાબત ગપ્પો હાંકવામાં દરેક યુવતી રોકાઇ અને જેમને પોતાનામાં સૌંદર્યની ખામી રૂખાઇ આશા ભંગ થવું પડતું તે પણ વિચારમાં તેના સ્મરણ શિવાય બીજુ કાંઇજ કરતાં ન્હોતાં. ઘણી બાલિકાઓ હવે ઉંઘ વિનાની રાત્રિ ગાળતી; ઘણી ઘણી અનુભવી વિલાસિનીઓ મોટા વિશાળ આદર્શોમાં પોતાની મુખાકૃતિ જોઇ હવે નિશ્વાસ નાંખતી; ઘણીએ અતિ ડાહી સુન્દરીઓ પોતાના સદ્વર્તનઅર્થે ઠરાવેલા નીતિ નિયમો ભુલી જઇ જે જે બાગ તથા વાડીઓ અને મોટા રસ્તાઓમા ફાઝીલખાન ફરે છે એમ લોક કથાથી સાંભળવામાં આવતું ત્યાં તેને મળવાની આશાથી ઠાઠ માઠ અને ભભકો કરી ફરતી જણાતી.

પણ જ્યારથી પોતાના જીવના જોખમે સિપાઇનું ઉપરીપણું લઇ લુંટારાઓના ગુપ્ત રહેઠાણમાં પેશી તેમને ફાઝિલખાને બહાદુરીથી પકડયા, ત્યારથી તે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષોમાં પણ કાંઇ ઓછી પ્રસંસાનુ પાત્ર થઈ પડયો ન્હોતો આવા ભયંકર-જીવના જોખમવાળા સાહસમાં તે જે શાન્તિ અને હિમતથી ઉતર્યો તેમાં તેઓ બહુજ વખાણ કરવા લાગ્યા; પણ તેથી તેની વધારે સ્તુતિ કરવાનું કારણ તો, ખંભાતના ઉતમોતમ બુદ્ધિવાળા અને આખા હિન્દુસ્થાનમાં પંકાયલા નગરરક્ષકોની પણ તપાસને હંફાવનાર આ લુંટારાઓનું છુપુ સ્થાનક તેણે એકદમ શોધી કાઢયુ એ હતું.

નવાબ બહાદુરશાહે આ વિચિત્ર યુવાનનો પરિચય દિન પ્રતિદિન વધારવા માંડયો; અને તેની સાથે જેમ જેમ તે વધારે વાતો કરતો તેમ તેમ તે વધારે માનનીય લાગતો ગયો. ખંભાતના રાજ્યને આવી અદ્વિતીય મદદ કરવાને માટે ફાઝિલખાનને એવું એક ઈનામ આપવામાં આવ્યું કે જે દિલ્હીનો શહેનશાહ પણ આપવું અયોગ્ય ધારત નહી; અને રાજ્યમાં એક મોટા દરજ્જાના નોકરી ઉપર ત્હેની નીમણુક કરવામાં આવી.

આ બંને ઉપહાર માગ્યા શિવાયજ આપવામાં આવ્યા હતા, પરન્તુ જ્યારે નવાબશાહેબની આ મહેરબાની વિષે ખબર કરવામાં આવી ત્યારે તે અહમદનગરી અમીરે તરતજ નમ્રતાથી અને ઉપકારની સાથે તે કૃપા સ્વીકારવાની ના કહી તેણે ફક્ત એકજ વાતની રજા ખાસ મહેરબાની તરીકે માગી લીધી અને તે એ હતી. કે એક વર્ષ સુધી ખંભાતમાં પોતાતાને સ્વતંત્ર પણે છુટો રહેવા દેવો, અને વર્સ વીતી ગયા પછી પોતાનાથી સારી રીતે થઇ શકે એવા કામનું નામ દેવાનું તેણે કબુલ કર્યું.

ફાઝિલખાન પોતાના વૃદ્ધ પિતા તુલ્ય મુરબ્બી ખ્વાજાખાનના મહેલ-

માં રહેતો હતો, અહિં તે ઘણોજ શાંન્તિમાં રહેતો, પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભાષા સાહિત્યના ઉતમોતમ ગ્રન્થો વાંચતાં અને નવાબની ખાસ મ્હોટી કોઇ કોઇ તહેવારને દિવસે ભરાતી રાજ્યસભાના વખત શિવાય બીજા કોઇ પણ પ્રસંગે ભાગ્યેજ બ્હાર નીકળતો; અને દિવસનો ઘણો ખરો ભાગ પોતાના ઓરડામાં વિચારનિમગ્ન બેશી રહી ગાળતો.

પણ નવાબ બહાદુરશાહ દિવાન માણેકચંદ અને સરદાર દયાલસિંહ તથા અમીર-ઉલ-ઉમરા ખ્વાઝાખાન, જેમણે ખંભાતના રાજ્યની કીર્તી અનેક વર્ષો સુધી એવીને એવી ઝગારા માર્યા કરે એવી રીતે સ્થાપિત કરી હતી; જેમના સહવાસમાં આવ્યાથી સાધારણ મનુષ્યો પણ અસાધારણ શકિત વાળાં થઇ શકે એમ હતું, જેમની સાથે વાતચીત કરવાનો લાભ પણ સર્વદા અત્યંત લાભદાયી ગણાતો, તે વીનરોએ આ અહમદનગરી યુવકની સાથે પરિચય વધારવા માંડ્યો અને ત્હેનામં દૃષ્ટિ ગોચર થતી પ્રસાદિત શકિતને કેળવીને ફાઝિલ આગળ જતાં એક મહા પુરૂષ થઇ શકે એવા પ્રયત્નો શરુ કરવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે ત્હેની સાથે વિશેષ સહવાસમાં આવતા આ બુદ્ધિવાન પુરૂષોની તીક્ષ્ણ પરીક્ષા ઉપરથી એટલું તો થોડા વખતમાં જણાયા વિના રહ્યું જ નહિ કે ફાઝિલખાનનો બાહ્ય આનન્દ કૃત્રિમ હતો અને ત્હેના અંતર્માં કોઇક મ્હોટી ચિન્તા રહ્યા કરતી હતી.

ખ્વાઝાખાન, જે ત્હેના ઉપર પિતાતુલ્ય પ્રેમ રાખતો હતો ત્હેણે આવી મ્હોટી ચિન્તાનું કારણ જાણવાને જે જે પ્રયત્નો કર્યા તે સર્વ વૃથા ગયા; અને વૃદ્ધ નવાબ જે ત્હેના પ્રતિ અત્યંત ભાવ રાખતો હતો તેનો આવી ભયંકર મનોવ્યથા જાણવાનો સર્વ પ્રયાસ પણ નકામો ગયો. ફાઝિલખાનની બાહ્ય શાન્તિ અને મૌન કોઇ પણ વસ્તુ છોડવી શકે તેમ નહોતું.

અને ગુલબદન ! ફાઝિલખાન જ્યારે ચિન્તાશીલ હતો ત્યારે ગુલબદન સહર્ષ દેખાઇ હોતતો પોતાનો જાતિ સ્વભાવ તેણે ખોટો પાડ્યો એમ ઠરત. તેનો આનન્દ ઉડી ગયો હતો, અને તેની આંખોમાં વારંવાર જળ જળમય થઇ ગયેલી જણાતી. તે નિત્ય નબળીને નબળી પડતી ગઇ, અને આખરે એટલી બધી અશકિતવાન થઇ ગઇ કે નવાબ જે તેનું મોં જોયા વિના પાણીએ પીતો ન્હોતો તેની તન્દુરસ્તી માટે ઘણોજ બ્હીવા લાગ્યો. આખરે ગુલબદન ખરેખરી ઘણીજ માંદી પડી; અશકિત અને જીર્ણજ્વર જે લાંબા વખતથી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશી રહ્યાં હતાં, ત્હેમનું

સામર્થ્ય વધ્યું; તે એટલી તો નરમ થઇ કે હવે તે પોતાના ઓરડામાંથી બ્હાર પણ આવી શકતી ન્હોતી; અને ત્હેમાં વધારે ખુબી ભરેલું એ હતું કે ત્હેનો વ્યાધિ શું હતો તે ખંભાતના ઉત્તમોત્તમ વૈદ્યો તથા હકીમો પણ સમજી શકતા ન્હોતા.

આવી વિચિત્ર વ્યથાઓ દૂર કરવાને નવાબ ત્હેના સહચરો પોતાનો બનતો પ્રયંન્ત કરતા હતા, એટલામાં એક એવો બનાવ બની આવ્યો, કે જેથી તેમની આ ચિન્તાઓ હજાર ઘણી—લાખત્રણી વધી ગઇ. ખંભાતમાં નીચે વર્ણવાયલા બનાવ જેવું કાંઇ પણ કોઇ દિવસ બન્યું ન્હોતું અને એવા સાહસિક તથા બેદરકારી ભરેલા પ્રયત્ન વિષે પણ કોઇએ પ્હેલાં કદિ સાંભળ્યું ન્હોતું.

ફઝિલખાને પકડેલા ચોરે લૂંટારા રણમલ્લ, સાલેદીન, શેરખાં, અને ન્હારસિંહને ખંભાતની મ્હોટી તુરંગમાં ઘણાજ જાપતા સાથે કેદ રાખવામાં આવ્યા હતા, જ્યાં ત્હેમના ઉપર નિત્ય તપાસ ચલાવવામાં આવતી હતી અને દરરોજ સ્હાંજે સૂર્યાસ્ત જોવા પછી પાછો બીજા દિવસનો સૂર્યોદય જોવા જીવતા રહેશેજ નહિ, એમ તેઓ ધારતા. બ્હાદુરશાહ, ત્હેનું મંત્રિમંડળ અને રાજ્યના અમલદારો શાન્તિમાં જરા આરામ લેતા હતા અને ધારતા હતા કે'હવે ખંભાતની સામાજીક જીંદગીને કોઇ પણ પ્રકારની ધાસ્તી જેવું રહ્યું નથી તથા પૈસાની લાલચે ખુનામરકી ચલાવે એવા સેતાનો શહેરમાંથી દૂર થયાછે; એવામાં નીચેની મતલબનો કાગળ ખંભાતની સઘળી જાહેર જગોએ અને નવાબને મ્હેલના મ્હોટા દરવાજા ઉપર ચ્હોડાયલો જોવામાં આવ્યો:—

ખંભાતીઓ !

" ન્હારસિંહ, શેરખાં, સાલેદીન, રણમલ્લ, અને મહમ્મદ—પાંચે દુનિયામાંના મહાવીરોની ગણનામાં ગણવા લાયક, અને જેમને લશ્કરોનું ઉપરીપણું આપવામાં આવ્યું હોત તો આખું હિન્દુસ્થાન વશ કરત અને મહા પુરુષો કહેવાત—તે હાલ ' લુંટારા તરીકે ગણાઇ રાજ્યની ઉંધી નીતિના ભોગ થઇ પડયા છે. એ વાતતો ખરી જ છે કે આ માણસો ત્હમને હવે મદદ કરી શકે તેમ નથી; પરંતુ આ પત્રની નીચે સહી કરનાર ત્હેમની જગો પુરી પાડવાની હામ ધરેછે, અને તે પોતાના મુરબ્બીઓ—ગ્રાહકો—પોતાની સાથે કામ પાડનારાઓની તરફથી ગમે તેમ થશે તોપણ માથે લીધેલુ કામ પુરૂં કર્યા શિવાય રહેવાનો નથી. હું ખંભાતી

નગર રક્ષકોની તપાસ તુચ્છ ગણું છું. હું—પેલો લુચ્ચો અહમદનગરી જેણે પોતાના બિરાદરોને મૃત્યુસ્વાધીન કર્યાં છે તેનો—તિરસ્કાર કરૂં છું. જેમને મ્હારૂં કામ હોય ત્હેમણે મ્હને બેલાશક ખોળવો હું દરેક જગોએ મળી આવીશ મ્હને કાયદાને સ્વાધીન કરવાને ઇરાદે જેઓ શોધતા હોય તેઓએ ધ્રુજવું અને નિરાશ થવું; કારણ તેઓ તો મ્હને ખોળી કહાડી શકવાના જ નથી; પરન્તુ તેઓ મ્હને મળવાની જ્યારે થોડામાં થોડી આશા રાખતા હશે ત્યારે હું ત્હેમને મળ્યા શિવાય રહેવાનો નથી, એટલી તો ત્હેમણે ખાત્રી જ રાખવી !—ખંભાતીઓ ! હું શું કહેવા માગું છું તે ત્હમે સમજો છો ? મ્હને શોધવાની આશા રાખનાર માણસનુ તો આવીજ બન્યું સમજવું; ત્હેની જીંદગી અથવા મોત મ્હારી મરજી ઉપર જ રહેશે. આ લખનાર ત્હમારો સર્વનો સેવક હવેથી હમ્મેશાં ત્હમારી સેવામાંજ છે,—ખુની અબદુલ. ”

આ કાગળ વાંચતાં જ ગુસ્સે થયેલો નવાબ બોલી ઉઠયો “ સો મ્હોરો ! આ દુષ્ટ રાક્ષસ અબદુલને શોધી કહાડે ત્હેને સો મ્હોરોનુ ઇનામ અને જીવતો અથવા મુવેલો અમારે સ્વાધીન કરશે ત્હેને હજાર મ્હોરોનુ ઇનામ! ”

ખંભાતનું દરેક છુપું સ્થાન દરેક દરેક બાતમીદાર શોધી વળ્યો. તે નકામું ગયું: અબદુલ કયાં હતો અને કયાં રહેતો એનો જરાપણ પત્તો લાગ્યો નહિ. ખંભાતનો દરેકે દરેક ઉડાઉ, કંજૂસ, અને ભિખારી આ હજાર મ્હોરોના ઇનામથી લલચાઇ શહેરનો ખુણે ખુણો ખોળી વળ્યા પણ તે વૃથા હતુ અબદુલની હુંશિયારી આગળ ત્હેમના બધા પ્રયત્નોં નકામા ગયા.

પરન્તુ ઉપર પ્રમાણે હોવા છતાં દરેક માણસ ખાત્રીથી કહી શકતો કે ત્હેણે અબદુલને કોઇ કોઇ વખત ઘરડો ભિખારી, માછી સ્ત્રી અથવા બાવા ફકીરના વેશમાં જોયેલો હતો. દરેક મનુષ્યે તેને એક પણ જગોએ જોયેલો હતો: પણ દુર્ભાગ્યે, કોઇક પણ માણસ કદિ પણ એમ કહી શકતો નહી કે હવે પાછો એ કયાં જોવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૪ થું.

ગુલાબ.

ગયા પ્રકરણની શરૂઆતમાંજ વાચકોને મ્હેં સૂચન કરેલું છે કે ફાજિલખાન ચીન્તાશીલ, અને ગુલબદન વ્યાધિ ગ્રસ્ત થયેલી હતી, પરન્તુ

આમ આકસ્મિક ફેરફાર થવાનું કારણ તેમને જણાવવું રહી ગયેલું છે.

ફાઝિલખાન ખંભાતમાં આવ્યો ત્યારે ઘણોજ આનન્દી હતો અને તે હમ્મેશાં જયાં જતો ત્યાં આનન્દ સરિતાનું પુર રેલાવતો; પરન્તુ એવામાં એક દિવસ તેને કાંઇક થયું તે ઉપરથી હેનામાં આવો તદ્દન વિરુધ ભાવ વાળો ફેર દ્રષ્ટિગોચર થવા માંડયો. અને વળી એવું પણ બન્યું કે તેજ દિવસથી ગુલબદનના વ્યાધિએ પણ પોતાનું પ્રથમ રૂપ પ્રકાશ્યું.

કારણકે એક કમનશીબ દિવસે કિસ્મતની વિચિત્રતા અથવા કામદેવની રમતિયાળતા (કારણ કોઇ કોઇ વખત કામ પણ વિચિત્ર રમતોજ રમે છે) એ ગુલબદનને, હેના કાકાનો ખાનગી બાગ જેમાં નવાબના અત્યંત પ્રીતિ પાત્ર મિત્રો અથવા કોઇ ખાસ મ્હોટા અમીરી પરોણાનેજ ફક્ત જવાની રજા હતી અને જેમાં કોઇ કોઇ વખત નવાબ પડે દિવસના સખ્ત તાપથી વિશ્રાન્ત થવા શાન્તિ અને આરામમાં બેસતો, હેમાં જવા પ્રેરણા કરી.

ગુલબદન, વિચાર નિમગ્ન થઇ, બાગની વિશાળ પરન્તુ છાંયડાવાળી ધરથીમાં આમ તેમ ફરતી હતી; વખતે મનોવ્યથાથી પીડિત થઇને કંટાળામાં પાસેનાં વૃક્ષોની કુંપળી કુંપળો તથા લીલાં લીલાં પર્ણોની મંજરીઓ તોડીને જમીન ઉપર નાંખી દેતી હતી; વખતે એકજ સ્થળે ઉભી રહી, વખતે ઉતાવળે પગલે ચાલી, વખતે તરુઘટા પાસે જરા આરામ લેતી હોયની એમ ઉભી રહી તથા વખતે જમીનપર ચળકતી ઝીણી રેતી ઉપર બેશી નિર્મલ, નીલરંગી આકાશ તરફ વિચાર શૂન્ય દષ્ટિથી જોયા કરતી. કવચિત્ કવચિત્ હેનું હૃદય મંદત્વરિત ઉછાળા મારતું જણાતું; અને કોઇ કોઇ વખત હેના પરવાળાં જેવા સુન્દર ઓષ્ઠમાંથી એકાદ ઝીણો નિઃશ્વાસ નીકળી કોઇ અગમ્ય પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો જતો.

"તે ઘણોજ મનહર છે!" તે બબડી અને શુન્ય આકાશ તરફ એવી તો લક્ષપૂર્વક જોઈ રહી કે જાણે બીજાઓની દૃષ્ટિ ન પડે એવું કાંઇ વિચિત્ર તે જોઇ શકતી હોયની !

"તોપણ બદુરા ખરૂં કહે છે," હેણે થોડીવાર સુધી મૌન રાખ્યા પછી હેણે વિચાર કરતે કરતે પોતાના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રશ્નનો મ્હોટેથી ઉત્તર આપ્યો; અને બદુરા ઉપર જાણે ગુસ્સે થતી અથવા થઇ હોયની, એમ હેની મુખાકૃતિ ઉપર દૃષ્યમાન થતું હતું.

બદુરા ગુલબદનની શિક્ષાગુરુ. સહચરી, સલાહકાર, અને લગભગ ત્હેની જનનિ હતી એમ કહીયે તોપણ ચાલે. ત્હેનાં માતપિતા ત્હેને શિશુત્વમાં મૂકી સ્વર્ગસ્થ થયાં હતાં. ગુલબદન પોતાની જનનિનું નામ ઉચ્ચારી શકે એટલામાં તો ત્હેને મૂકીને ત્હેની માતાને જવું પડયું હતું; અને ત્હેનો પિતા દિવનો સરદાર ઇસ્લામશાહ, આશરે આઠેક વર્ષ ઉપર ખરેખરા બાવનમાંજ, ચાંચિયા લોકોની સ્હામે પોતાનું વહાણ લઇ જતાં એક ગોળી વાગવાથી મૃત્યુ શરણ થયો હતો. બદુરા—સ્ત્રી જાતિના ભૂષણ રૂપ બદુરાએ ગુલબદનની માતાની ખોટ પુરી પાડી હતી. ત્હેને કેવળ શિશુત્વામાંથી સંભાળી ઉછેરીને મ્હોટી કરી હતી, અને હવે તે ત્હેની વિશ્વાસ ભૂમિ તથા પ્રીતિમાત્ર અને ઉત્તમ મિત્ર તથા સત્ય સલાહકાર તરીકે જ ગણાતી હતી.

ગુલબદન અહિં વિચારનિમગ્ન થઇ બેઠેલી હતી એવામા બદુરા ત્હેને ખોળતી ખોળતી ત્યાં આવી પ્હોચી. ગુલબદન એકદમ • ખખડાટ સાંભળી ચમકી ઉઠી.

ગુલબદન—" હેં ! વ્હાલી બદુરા તું છે કે ? તું અહિં શી રીતે આવી ?

બદુરા—" બ્હેન ! તું મ્હને ઘણી વાર ત્હારા સંરક્ષક દેવદૂતની ઉપમા આપે છે, તે ત્હને સાંભરે છે ? કહે, પોતાની સંભાળ નીચેનાં મનુષ્યોથી જરાએ દેવદૂતોએ દૂર ખસવું જોઇએ ! "

ગુલબદન—"બદુરા ! ત્હેં જે જે કહ્યું તે બાબતજ હું પણ વિચાર કરતી હતી. ત્હેં મને કહ્યું તે સર્વ ખરેખરૂં ડહાપણ ભરેલું છે—સત્ય છે. એ વિશે તો મ્હારાથી ના નહિ કહી શકાય: તો પણ—"

બદુરા (મ્હોં મલકાવીને)—"તોપણ ! ત્હારૂં ડહાપણ-જ્ઞાન-બુદ્ધિ-મ્હારા વિચારને મળતાં આવે છે, પરન્તુ ત્હારૂં હૃદય તે પસંદ કરતું નથી, એમજ કહેતી હતી ને."

ગુલબદન—"હા ખરેખર એમજ છે."

બદુરા—"જો બ્હેન ! હું ત્હેમાં ત્હારો જરાક પણ વાંક કહાડતી નથી. અરે, હું પણ કબુલ કરૂંછું કે, હું ત્હારા જેવડી હોઉં અને ફાઝિલખાન જેવો વિદ્વાન, હુંશિયાર, તથા ફક્કડ અમીર મ્હારી પાસે પ્રેમની યાચના કરતો હોયતો હું-હું પણ વખને મોહ પાસમાં ફસ્યા વિના રહું નહિ.

એટલુંતો કોઇ પણ મનુષ્ય કબુલ કરશે કે આ યુવાન પરદેશી ઘણો

ખુબસુરત છે. અને નિઃસંશય બાલિકાઓ-તરૂણ સુન્દરીઓનાં હૃદયોમાં કારી જખમ કર્યા વિના રહે નહિ એવું ત્હેનું સૌંદર્ય છે; તેનો દેખાવ મનોહર છે, તેની રીતભાત સાદી અને સુઘડ હોવા છતાં, તે એક દમ યૌવનાઓના મન ઉપર અસર કરે તેવી છે, અને ખંભાતમાં ત્હેને આવ્યે ઘણોજ થોડો વખત થયો છતાં ત્હેના સ્વભાવ-બુદ્ધિ-અને વર્તન વિશે જે કાંઇ આપણા જાણવામાં આવ્યું છે તે સર્વ તેનામાં અમીરી-પોષાક અને અમીરી દેખાવ સાથે કુદરતનુંજ અર્પાયલું અમીરી હૃદય પણછે, એમ સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે. પરન્તુ એને આ પ્રમાણે હોવા છતાં, પણ શું થયું?—તે ફકત એક ગરીબ પરદેશી છે. જે ફકત પોતાની હુશિયારીથીજ પૈસો કમાવાની આશા રાખે છે; આવો ખંભાતનો નવાબ હિન્દુસ્થાનના રાજ્ય કર્ત્તાઓમાં હાલ જે પ્રથમ વર્ગમાં બેશી શકે છે તે શ્રીમાન્ અને સત્તાવાન્ સરદાર પોતાની એકની એક ભત્રીજી-તનયા કહીએ તોપણ ચાલે એવી દિલની બેગમ ગુલબદનને જે માણસ પોતાના શહેરમાં થોડાજ વખત ઉપર એકાદ ગરીબ ભિખારી કરતાં સહેજ જ સારી સ્થિતિમાં આવ્યો હતો, તેની સાથે લગ્ન કરવા દેશે, એમ તને લાગે છે?"

ગુલબદન—વ્હાલી બદુરા? તું વળી લગ્નની વાતો અહિં કયાંથી લાવી? ફાઝિલને માટે મ્હારા મનમાં જે લાગણીછે તે ફક્ત મિત્રાઇનીજછે."

બદુરા—"એમકે? બોલ ત્યારે, આપણી ખંભાતની અતીરજાદીઓમાંથી કોઇ શ્રીમાન્ અને ખુબસુરત બાનુની સાથે ફાઝિલખાન નિકા પડે, તો ખરેખર રાજીજ થઇશ, ખરૂં કેની?'

ગુલબદન (ઉતાવળથી—ગભરાઇને)-હેં! ફાઝિલ કોઇની સાથે લગ્ન કરેજ નહિ; એ બાબતની તો મ્હને ખાત્રી છે."

બદુરા—"બ્હેન! મ્હારી બાપુડી! તું ભૂલ કરે છે; એ યાદ રાખજે કે બાલિકા કોઇ પણ યુવકના ઉપર સ્નેહ ભાવ રાખે છે, તે કદાચ પોતે નહિ જાણતી હોયતો પણ—ચિરકાળના સ્નેહના જીવન તરીકે અનન્ત ઐક્યની ઇચ્છા રાખેજ છે. પ્રેમની ઉચ્ચતમ સ્થિતિ લગ્ન-સ્નેહમાંજ છે, અને બીજા કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રેમ આટલો દિવ્ય, ઉચ્ચ કે શુદ્ધ રહી શકતો નથી. સ્ત્રી પુરૂષનાં હૃદયની એકતા ઇશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલા પતિ પત્નીના જીવનદ્વન્દ્વમાંજ પોતાની અતિનિર્મલ-અતિસ્વર્ગીય સ્થિતિ પામે છે, અને પ્રેમના અન્ય અનેક પ્રકાર આ દિવ્ય જીવનને શિખરે પ્હોચવામાં પગથિયાં રૂપજછે. સર્વોત્તમ પ્રેમનો સંપૂર્ણ વિકાસ લગ્ન સ્નેહમાંજ થઇ શકેછે. માટે

તું જેને હાલ નિર્દોષ પ્રેમમય મિત્રતા માને છે તે સંભવિત હોવા છતાં લગ્ન સ્નેહજ છે અને તે મ્હેં કહ્યો એવો સ્નેહજ છે અને તારા ઉદ્‌ગાર ઉપરથી જણાઈ આવે તે. પણ, બ્હેન! ત્હારા કાકા, જે ઘણાજ પ્રેમાળ અને ભલા હોવા છતાં રાજનીતિ અને યોગ્યાયોગ્ય દરજ્જા સંબંધી ઘણુંજ લક્ષ આપે છે, તેમને ઘણાજ નાખુશ કર્યા શિવાય તારી આ ઇચ્છા ફલીભૂત થઈ શકે તેમ નથી."

ગુલબદન—"બદુરા! હું તે બધુંય જાણું છું, પણ ફાઝિલખાન તરફ મ્હારા હૃદયનું વલણ થાય છે તે સ્નેહ નથી, અને હું તેની સાથે મ્હારૂં લગ્ન થાય એમ પણ ઇચ્છતી નથી તથા આવા પ્રકારના બાબતમાં સ્નેહનું કાંઇ કામ પણ નથી એ હું તને કંઇ પણ સમજાવી નહિ શકું? હું ફરીથી કહું છું કે તેને વિશે મ્હારા મનમાં છે તે લગ્ન સ્નેહ નહિ પરન્તુ મિત્રતા—ખરેખરી અને ખાસ અંતઃકરણની મિત્રતા છે; બીજું કાંઇજ નથી. અને ફાઝિલ એ મિત્રતાને યોગ્ય હું બોલી! અરે, ફાઝિલ એને યોગ્ય નથી?"

બદુરા—"હા. હા. મિત્રતા અને પ્રેમ. ગુલબદન! બ્હેન! આ બન્ને વસ્તુનો નિર્દોષ—નિર્મળ બાળકીઓનાં હૃદયને કેદ કરવાને અરસ્પરસ નામ બદલી, કેવી કેવી યુક્તિઓ વાપરે છે, તે તું શું જાણે! તને ખબર છે કે જે હૃદયનાં દ્વાર પ્રેમની સામે હમ્મેશાંજ બંધ રહ્યાં હોય, તે રૂહ્દયમાં પ્રેમ મિત્રતાના પોશાકમાં ઘુશી જાય છે, અને ફત્તેહ મેળવે છે? ટુંકામાં, મ્હારી બાપુડી! તું જરા વિચાર કર ત્હારા કાકાએ ત્હારે માટે કેટલું બધું કર્યું છે, તું ત્હેમના કેટલા મ્હોટા ઉપકાર નીચે છે;—અને ત્હારા જીવનનું આ તરફનું વલણ ત્હેમને કેટલી બધી દિલગીરી અને ચિન્તામાં નાંખશે ;—એ બધા વિષે તું સંપૂર્ણ રીતે વિચાર કર અત્યારે જે ફકત મનોવૃત્તિનું જ વલણ છે તે વખતે આગળ જતાં એવું મ્હોટું બન્ધન થઇ પડે કે જેમાંથી મુકત થવું, તું ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે તોપણ કેવળ દુસાધ્ય જ થઇ પડે. માટે અત્યારે તારી મનોવૃત્તિઓના વલણને સ્વચ્છ ભમવા ન દેતાં ત્હેના ઉપર દાબ રાખતાં શીખ કે જેથી આગળ ઉપર ત્હારે જરા પણ પસ્તાવું ન પડે.

ગુલબદન—"તું કહેછે તે ખરૂં, બદુરા— હું પણ ધારૂં છું કે ફાઝિલ તરફનું મ્હારા હૃદયનું વલણ કેવળ આકસ્મિક—મનોવૃત્તિઓનુજ છે, જે હું સત્વર ફેરવી શકીશ. ના, ના; ખરેખર હું ફાઝિલને ચ્હાતી તો નથીજ—

એની તો તું ખાત્રી રાખજે. હવે તો વળી–ત્હેં મને બતાવ્યું તેમ હું મારા અતિ પ્રિય, ભલા કાસ્ર સાહેબને આ શાકિરનેજ લીધે ફિકર તથા દિલગીરનું કારણ થઇ પડું એમ છે તો મારા મનમાં તો તેના તરફ કાંઇક વિરોધ–ભાવ ઉત્પન્ન થશે, એમ પણ મને લાગેછે”

બદુરા (મ્હોંમલકાવીને)–“તારી ફરજ અને ઉપકારની લાગણીઓ એટલી બધી મજબુતછે?”

ગુલબદન–“અરે, હા. બદુરા! તે કાંઇ આજનીછે? તને હવેજ જણાવશે કે તે છે કે નહિ. આ અપ્રિય શાકિર=મને આટલોબધો કંટાળો કેમ આપતો હશે? એ ખંભાતમાંજ ન આવ્યો હોત તો સારૂં થાત! હું ખરેખર ખાત્રીથી કહુંછું કે એને હું જરા પણ ચ્હાતી નથી!”

બદુરા.—“હું શાકિરખાનને ચ્હાતી નથી!”

ગુલબદન(પોતાની નજર જમીન ઉપર નાંખીને)–ના, ના. જરા પણ નહિ. એથી તારે એમ માનવાનું નથી કે હું એનું બુરૂ ઇચ્છું પરન્તુ કદાચ હું એને ચ્હાતી ન હોઉં તોપણ; મ્હારે એને ધિક્કારવો શા માટે જોઇએ? ગરીબ શાકિર!”

બદુરા.—“ ઠીક, હવે આ વાત આપણે પાછાં મળીશું ત્યારે ફરીથી ફરી જોઇશું. મારે કાંઇ કામ છે અને ગાડી બ્હાર વાટ જુવે છે. વ્હાલી બ્હેન! હું જાઉંછું; પરન્તુ આ ડહાપણ ભરેલો નિશ્ચય તેં જેટલી ઝડપથી કર્યો છે, તેટલીજ ત્વરાથી મુકી દેતી નહિં. જો જે, હોં ! ”

બદુરા ગઇ, અને ગુલબદન પાછી અનિશ્ચિત તથા ચિન્તાગ્રસ્ત ચ્હેરે વિચારમાં પડી. તેણે આકાશમાં હવાઇ કિલ્લાઓ બાંધેલા હતા—ગાંધર્વ નગરો વસાવ્યાં હતાં, તે સર્વ ક્ષણમાં વિલુપ્ત થઇ ગયાં; તેના આશાતરંગો–તેના ઉજ્વળ જીવનરંગો કોઇક વિચિત્ર પ્રકારના કિસ્મતની શ્યામતામાં અદૃશ્ય થઇ ગયા; અને જીંદગી એ એક પ્રકારનું દુઃખજ છે—હમેશાં ફર્યા કરતું દુઃખોદધિનું એક મોજુંજ છે એમ તેના હૃદયને ખાત્રી થવા લાગી. તે વારંવાર જાણે કાંઇ વસ્તુ શોધતી હોયની એમ આસપાસ જોતી હતી, પરન્તુ પોતે શું ખોળે છે તે પોતાના હૃદયને પણ કહેતાં શરમાતી—ડરતી હોયની એમ મનમાં પણ તે વિષે વિચાર કરવાની હિમત ધરી શકતી નહોતી.

સાંજ પડી હતી છતાં સઘળું શુષ્ક લાગતું હતું અને હજી તીવ્ર તાપ પડતો હોવાથી ગુલબદનને પોતાના બદન રૂપી ગુલ તરુ ધટ-

શીતળ છાયા નીચે રાખવું પડયું હતું. આ બાગમાં ગાઢ લીલોતરીમાં જાણે સ્વાભાવિકજ હોયની એમ દેખાતો એક ન્હાનો સુન્દર દેખાવડો ફુવારો હતો જેના ઉપર કુદરત અને કળા બન્નેયે મળીને લીલી સુગંધી પુષ્પોથી લચી જતી વેલોનો લતામંડપ બનાવેલો હતો. ગુલબદન હવે ઉઠી અને તેણે તે તરફ પોતાના પગલાં વાળ્યાં, તે આ ફુવારા પાસે આવી પ્હોચી, પરન્તુ તરતજ તેણે શરમાઇને એકદમ પાછું ફરવા માંડયું; કારણ, ઉડતા પાણીના છટકાવમા મઝા માનતો, વારિબિન્દુમાં અસ્ત થતા સૂર્યનાં કિરણોથી બંધાતાં રંગબેરંગી અનેક ઇન્દ્ર ધનુષ જોતો, હાથમાં ઝાલેલા એક કાગળમાં પોતાનું મન પરોવવાને પ્રયત્ન કરતો, હાથમાં અને હૃદયમાં કાંઇ નવા નવા ઉત્પન્ન થતા તર્ક તરંગોમાં લીન થએલો ફાઝિલખાન ત્યાં બેઠો હતો.

ગુલબદન, ત્યાં ઉભા રહેવું કે પાછા જવું એ બે વિચારની વચ્ચેની આન્દોલન સ્થિતિમાં ક્ષણેક ઉભી રહી. એટલામાં કાંઇ અવાજ સંભળાતાં ફાઝિલખાન એકદમ ચમકી ઉઠયો અને તેના જેવાજ ગભરાયલા ચ્હેરાથી, તેની પાસે આવી—તેણે ગુલબદનનો હાથ મર્યાદાપૂર્વક પોતાના હાથમાં લીધો અને પોતે બેઠો હતો ત્યાં એક સુન્દર આરસની પાટલી હતી ત્હેના ઉપર ત્હેને બેસાડી.

આમ થયાથી તે એકદમ ન્હાશી જાય એમ તો ફાઝિલખાનને ખરેખરૂં અપમાનજ આપવાની અથવા તિરસ્કાર કરવાની ઇચ્છા હોય તે શિવાય બને તેમ ન્હોતું.

ત્હેનો હાથ હજી ફાઝિલખાનના હાથમાંજ રહેલો હતો; પરન્તુ તે હાથમાં લે એટલું તો સ્વાભાવિક હતું કે, ત્હેને માટે ગુલબદન ત્હેના કાંઇ પણ દોષ કહાડી શકી નહિ. પણ પછી શું કરવું પોતાનો હાથ એકદમ ખેંચી લેવો ? પણ તેમ કરવાનું કાંઇ કારણ ન્હોતું ત્હેના હાથમાં રહ્યાથી પોતાના હાથને કાંઇ હરકત થતી ન્હોતી, અને વળી તે ત્હેના હાથમાં રાખવા દીધાથી ઘણોજ ખુશી થયો હોય એમ જણાતું હતું જેનાથી પોતાને કાંઇ પણ હરકત થતી ન્હોતી અને ત્હેને આટલો બધો સુખી થવાનું કારણ મળ્યું હતું, ત્હેમાં જાણી જોઇને ભંગ પાડવાની અદ્વિતીય ક્રૂરતાનું કામ કરવાનું મૃદુ ગુલબદન ધારે એ કેવું અસંભવિત હતું ?

" બાનુસાહેબ ! " કાંઇક બોલવાને ખાતરજ ફાઝિલખાને કહ્યું,

"ત્હમે સ્વચ્છ હવામાં ફરોછો, એ બહુજ સારૂં છે. સ્હાંજ ઘણીજ મનોહર છે."

"પણ, અમીર સાહેબ ! હું ત્હમારી વિચારશ્રેણિમાં ભંગાણ પાડું છું." ગુલબદન બોલી.

"ના. ના. હું અહિં વિચાર કરવા બેઠો ન્હોતો," ફાઝિલખાન બોલ્યો; અને આ વાતચીત અહિંથી અટકી ગઇ. બંનેએ નીચું જોયું; બંનેયે વાતચીત આગળ વધારવાને આકાશ અને પૃથ્વી, ઝાડ અને ફુલ, વીગેરે અનેક વસ્તુઓ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી.

પરન્તુ તેઓ કાંઇક પણ બોલવાને જેમ વધારે આતુર થતાં ગયાં તેમ તેમ, તે પ્રમાણે કરવું વધારે કઠિન થતું ગયું, અને આવી દુઃખદ વ્યગ્રતામાં—આમને આમ કેટલો વખત ચાલ્યો ગયો.

"આહા ! કેવું સુંદર ફુલ ?" મૌન તોડવાને એકાએક ગુલબદન બોલી ઉઠી, અને તે જાણે ઘણીજ આતુર હોયની એમ વાંકી વળી અને ત્હેણે એક અર્ધા વિકસિત ગુલાબ ડાંખળી સાથે તોડી લીધું; આ આતુરતા કૃત્રિમજ હતી કારણ કે જીંદગીમાંની ફક્ત એકવસ્તુ શિવાય બીજી કશાની ત્હેને આ વખત દરકાર હતીજ નહિ.

"ખરેખર તે ઘણુંજ ખુબસુરત છે," ફાઝિલખાને ગંભીર મુખાકૃતિથી જવાબ દીધો, પરન્તુ મનમાં તો તે પોતાનાથી આવું નિર્માલ્ય વાક્ય બોલાઇ ગયું ત્હેને માટે દિલગીર થવા લાગ્યો.

"એનો ગુલાબીરંગ—એનાં પાંદડીઓની કારીગરી—એનો મનોહર દેખાવ, એ સર્વ બતાવેછે કે આવો અનુપમ સંવાદ ઉત્પન્ન કરનાર ચિત્રકાર તો દુનિયામાં ભાગ્યેજ હશે." ગુલબદન બોલી.

"ગુલાબમાં સુગન્ધ અને કાંટા—સુખ અને દુઃખનાં સ્વરૂપ સાથેજ વસતાં લાગેછે. ઓ ગુલબદન! જે માનવાના હાથમાં ત્હમે આ ગુલ મુકશો ત્હેનું ભાગ્ય કેટલું મહાન હશે? જીંદગીમાં સુખ અને દુઃખ, આ ગુલાબમાંના સુગન્ધ તથા કાંટાઓના કરતાં કાંઇ ઓછા સંબંધથી એકઠાં બંધાયલાં નથી."

"ત્હમે એક ન્હાના નજીવા ફુલની કિમ્મત હદપારવધારી મુકોછો."

"આ કુસુમ અર્ધ્ધ પ્રફુલ્લિત સ્નેહના સ્વરૂપ જેવું દેખાય છે; વળી ત્હેમાંના રંગો ખાસ પ્રેમનાજ કહેવાય છે. આ પુષ્પ ઉપરથી જે અર્થ થઇ શકે છે તે ગુલબદન કોને અર્પવાની કૃપા કરશે, એ હું જાણી શકું?

આવી બાબતો વિષે બોલવાનો મ્હને હક-અધિકાર નથી એ હું જાણું છું; પરન્તુ આજ મ્હને શું થઇ ગયું છે તે મ્હારાથી પણ સમજાતું નથી. હું ભૂલો ઉપર ભૂલો કરેજ જાઉં છું. બેગમસાહેબ ! મ્હારી ધૃષ્ટતાઇ માફ કરો; હું આવા વિચાર વધારે વાર દર્શાવવા અથવા આવા પ્રશ્નો વધારે વાર પૂછવા ખુશી નથી.

તે ચૂપ થયો. ગુલબદન પણ ચૂપજ હતી.

મણુ જો કે તેઓ પોતાના હૃદયના ગુપ્તભેદ અંતર્ગત ભાવ કહી ન દેવાય એટલા માટે મ્હોં બંધ રાખી શક્યાં; જો કે ગુલબદને એમ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું નહિં કે—" આ ફુલ જેને હું આપવા ઇચ્છું છું તે તુંજ છે;" જો કે ફાઝિલખાને શબ્દોથી એમ કહ્યું નહિ; કે—'ગુલબદન ! આ ગુલાબ અને એની સાથે ત્હારૂં હૃદય, ત્હારો પ્રેમ મ્હને આપ;—તોપણ અરે ! ત્હેમની આંખો ચૂપ ન્હોતી હૃદયજીવનની ગુપ્ત મનોવૃત્તિઓના તે કમલબાજ દુભાષિયા હૃદયો એક બીજાની સાથે કબુલાત કરે છે ત્હેનીયે પહેલાં ત્હેમના ઘણાયે મોટા ભેદ બહાર પાડી એક બીજાને જણાવી દે છે.

ફાઝિલખાન અને ગુલબદન એક બીજાની સામું એવી રીતે જોતાં હતાં કે તેથી જિંહ્વાને તસ્દી લેવાની જરૂર જેવું ન્હોતું; તેમના ચક્ષુ-પ્રદેશમાં જીવન એવી રીતે મોહલુબ્ધ થયેલું હતું કે બીજી બધીય ઇન્દ્રિયોનું આસ્તિત્વ ભૂલાઇ જાય, જાણે બંનેનાં જીવનજ નેત્રમય થઇ ગયાં હોયની એમ લાગતું હતું. આખી મનુષ્ય જાતિમાંથી જે નરરત્ન પોતાના હૃદયમાં આરોપવાને તેણે શોધી કહાડયું હતું તેની સાથે પોતાની આંખો મળતાં ગુલબદનના હોઠ ઉપર રમતું સ્મિત કેવું મધુર કેવું મૃદુ અને કેવું મનહર હતું ! અને તેની સમક્ષ બેઠેલો યુવક તે સ્મિતના અભ્યાસમાં કેવો આનન્દમયજ થઇ ગયેલો જણાતો હતો? તથા તે અભ્યાસનો અંત આશા નિરાશાના ભિન્ન ભિન્ન રંગથી રંગાયલા ચ્હેરા ઉપર કેવા અનુપમ ઉત્સાવમાં આવ્યો?—એ સર્વ ચિત્રકાર અથવા લેખકની પીંછી અથવા કલમની સત્તાની બ્હાર છે; એ આલેખવાનો પ્રદેશ હૃદય છે અને આ-લેખનાર પ્રેમ છે; આવા અમાનુષ તત્વને માનુષ કદિ બનાવી શકાય તેમ છેજ નહિ, કારણ ત્યાં શારીર જીવનનું નહિ પરન્તુ હૃદય જી સામ્રાજ હોઇ શકે. તે યુવાન સ્મિતના ભાવ સમજ્યો, તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું, અને તેની આંખોનો પ્રકાશ પ્રેમ જ્યોતિના ઉદ્દીપનથી ધામે ધામે વૃદ્ધિ પામતોજ ગયો.

ગુલબદનનું હૃદય પણ ધડકવા મંડ્યું; તેની આંખો સામી આંખો તીવ્ર વેગ—ચંડપ્રતાપ સહવાને અશકત થતી ગઇ અને તેના મોં ઉપર એક મૃદુ બ્રીડા વિકારે પોતાનું રકતત્વ પ્રસારી સૌંદર્ય પુષ્પ પ્રફુલ્લિત કર્યું.

" ગુલબદન ! " આખરે આકસ્મિક રીતે ફાઝિલખાન ધીમેથી બોલી ઉઠ્યો; અને " ફાઝિલ ! " એ અક્ષરો ગુલબદનના નિઃશ્વાસની સાથેં બ્હાર નીકળી આવ્યા.

"આ ગુલાબ તો મનેજ આપો !" આખરે ફાઝિલખાન આતુરતાથી બોલી ઉઠ્યો અને તેના પગ આગળ ઘુંટણીએ પડી તેણે ફરીથી કહ્યું, "ગુલબદન ! એ ફુલ તો મનેજ આપો ! "

ગુલબદન ફુલને પોતાના કુસુમિત કરમાં પકડીજ રહી.

"તમારે તેને બદલે જે માગવું હોય તે માગો; જો તેની કિંમતનો બદલો એકાદ તખ્તથી વળી શકે તેમ હશે તો—હું વળી ત્રણ તખ્ત પેદા કરીશ અગર્‌વા પ્રયત્ન કરતાં મરીશ. ગુલબદન ! એ ફુલ મનેજ આપો !"

પોતાની પાસે, ઘુંટણીએ પડેલા મનોહર યાચકનું મુખારવિંદ એકવાર છુપી રીતે ગુલબદને જોઇ લીધું; બીજીવાર જોવાની હિંમતજ કરી શકી નહિં.

"મારો આરામ, મારૂં સુખ, મારી જીંદગી,—અરે ! મારી કીર્તિ પણ પેલા ન્હાનકડા ફુલ ઉપર આધાર રાખે છે એ મને આપો, અને તેને ખાતર તમે કહો તે કરવાને—મારી અમુલ્યમાં અમૂલ્ય વસ્તુ તજવાને તૈયાર છું. આ દુનિયામાં કોઇપણ વસ્તુ એવી નથી કે જેનો પ્રેમ વેદી ઉપર ભોગ આપવાને હું તત્પર ન હોઉં."

તે નાજુક કુસુમ ગુલબદનના સ્ફટિક કરમાં ધ્રુજવા લાગ્યું. તેની આસપાસ વીંટાયલી આંગળીઓનો બન્ધ ઢીલો થયો.

' ગુલબદન ! મને સાંભળો છો ? હું તમારે પગે પડીને માગું છું; શું નહિંજ જવાબ દો ?—ત્યારે શું મારી યાચના અફળજ છે ? ત્યારે હું યાચક નિષ્ફળજ થવાનો ? "

"યાચક"—એ શબ્દે ગુલબદનની સ્મૃતિમાં બહુરા અને તેની ડહાપણ ભરેલી શિખામણો એકદમ પાછી આણી. " આ હું શું કરવા બેઠી છું ? " પોતાના મનમાં બોલી ઉઠી " શું હું મારૂં વચન મારો ઇરાદ એટલી વારમાં ભૂલી ગઇ ? ! ગુલબદન ગુલબદન ! અહિંથી ન્હાશી જા—જતી રહે ! જેટલી તું અહિં વધારે વખત ઉભી રહીશ, તેટલી તું

તારી ફરજથી—તારી જાતથી—અને તારા નિશ્ચયથી વધારે વધારે વિમુખ થતી જઇશ."

તેણે સહસા તે સુન્દર, કોમળ, સુગન્ધી ફુલની પાંખડીયે પાંખડી જુદી કરી નાંખી—તે મનોહર કુસુમ છુંદી નાંખ્યું; અને જમીન ઉપર તિરસ્કારથી ફેંકી દઇ તેના ઉપર પગ દીધો.

"ફાઝિલખાન ! તમારા બોલવાનો અર્થ હવે સમજાયો." તેણે કહ્યું; "અને એકવાર સમજાયા પછી તેવો વિષય ફરીથી, ચર્ચાવવા—ચાલવા દેવાની મના કરૂંછું. હાલ આપણે જૂદાં પડીએછીએ પરન્તુ હવેથી કોઇ પણ વખત આવા વિષય ઉપર વાત ધૃષ્ટતાથી વાત કરીને મને કદિ પણ ગુસ્સો કરતા નહિ !"

ફાઝિલખાનને શોક અને આશ્ચર્યમાં લીન થઇ ગયેલો ત્યાંનો ત્યાં ઉભો રહેવા દઇ, તેનો જાણે તુચ્છકાર કરતી હોયની એમ ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૫ મું.

ખુની.

ગુલબદન પોતાના મહેલમાં પ્હોંચી નહિ એટલામાં તો તે પોતાની વર્તણુંકને ધિક્કારવા લાગી, આવો સખ્તાઇ ભરેલો જવાબ દેવો એ ક્રુરતાનું કામ છે એમ તે માનવા લાગી. ફાઝિલખાનની પાસેથી જ્યારે પોતે ચાલી આવી, તે વખત તે ખેદ અને આશ્ચર્યથી દિઙમૂઢ થયેલા યુવકે પોતાની તરફ કેવી દીન—કેવી આર્દ્ર દૃષ્ટિએ જોયું હતું, તથા પોતાની પાછળ કેવી શોકમય નજર નાંખી હતી., ત્હેનું સ્મરણ હવે ત્હેને દુઃખપ્રદ થઇ પડયું. ત્હેનો ગ્લાનિપૂર્ણ ચ્હેરો ત્હેને સાલવા લાગ્યો. ત્હેને જમીન ઉપર આંસુની નદીઓ વ્હેવરાવતી આંખો તથા વિખરાઇ ગયેલા વાળથી, નિરાશામાં શબવત પડેલો જાણે પોતે જોતી હોયની, એમ તેને લાગવા માંડયું. પોતાની ક્રુરતાને લીધે જાણે તે મૃત્યુ માગતો હોય અને મૃત્યુએ પણ જાણે તેનો ઉપર કૃપા કરીને તેની વિનંતી સ્વીકારી હોયની એમ ત્હેને ભાસવા લાગ્યું. "ફાઝિલખાન મરી ગયો !"—એ ભયાનક શબ્દ નિરંતર રૂને કર્ણે પડવા માંડયા. જે વીરનરને સદ્ગુણી લોકો વંદનીય ગણતા અને જેનાથી બદમાશો ન્હાસતા ફરતા, તેની કબરની આસપાસ આખા ખંભાતને ડુસકાં ભરતુ—ખરેખરા શોકથી રોતું તેણે જોયું; કારણ તેને તેના મિત્ર તે, માન આપતાજ હતા, પરન્તુ દુષ્મનો પણ

તેના જેવા અલૌકિક યુવાનની પ્રશંસા કર્યા વિના રૂહે તેમ ન્હોતું.

" ઓ ખુદા " તે બોલી ઉઠી, " તે વખત મારી બધી હુંશિયારી કયાં ઉડી ગઇ ? અને હજીપણ-મારા નિશ્ચય કયારનાયે મંદ પડવા માંડયાછે. ઓ ફાઝિલ મેં તને કહ્યુ તેવો મારા હૃદયનો અર્થ ન્હોતો હું તને ચાહું છું-ખરેખર ચાહુંછુ: હાલ અને હમેશાં તેનેજ ચાહુંછુ. પછી ભલે બહુરાને જે કહેવું હોયતે કહે અને મારા ઉપર કાકા સાહેબને ગુસ્સે થવું હોયતો થાય. "

ઉપર સૂચિત મેળાપ થયા પછી થોડાજ દિવસમાં ફાઝિલખાનમાં મોટો ફેર થયેલો તેણે સાંભળ્યો; તેણે સામાન્ય જનમંડલમા ભળવુ મૂકી દીધુ હતુ, અને જ્યારે ખાસ મિત્રોના આગ્રહથી તે બીજાઓની સાથે ભળતો ત્યારે તેનું મન જાણે કોઇ અકળ ચિન્તાથી ગ્રસ્ત થઇ ગયેલું હોય એમ તેના દેખાવ ઉપરથીજ લાગતું.

આ ખબરે ગુલબદનના હૃદયને ખંજરના જેવો સખ્ત જખમ કર્યો, તે પોતાના ઓરડાના એકાન્તમાં વિશ્રાન્ત થવાને ઝટપટ ન્હાસી ગઇ; અને ત્યાં પોતે ફાઝિલખાનની સાથે ચલાવેલી વર્તણુંકને માટે બેહદ દિલગીરી તથા પશ્ચાતાપના અનિયત અશ્રુપાતમાં ગિરફતાર થઇ.

આ પ્રમાણે તેના મન ઉપર ગુપ્ત રીતે સામ્રાજ્ય ભોગતા શોકને લીધે તેની તન્દુરસ્તી નબળી પડી ગઈ કોઇપણ મનુષ્ય તેનું દુઃખ દુર કરી શકે તેમ ન્હોતું કારણ કે તેની ફિકરનુ કારણ અથવા તેના વ્યાધિનુ મુળ કોઈ જાણતુ ન્હોતુ અ.થી તેના કાકાના અંતઃકરણમાં ભારે ચિન્તા ઉત્પન્ન થાય, તેમા કાંઇ આશ્ચર્ય જેવુ ન્હોતુ; વળી જે મંડળમાંથી ગુલબદન દેખાતી બંધ થઇ, ત્યાં ફાઝિલખાનને પણ આવવાનુ મન થતુ હોય તોપણ ઘણુંજ—ઓછુ મન થાય એ સ્વાભાવિક હતુ; અને તેથી એકાન્તમાં રહ્યાથી ફાઝિલખાનનો પ્રેમ બીજી સર્વ લાગણીઓ વિસ્મરી એકલા તેનુંજ નિરંતર સ્મરણ—ચિન્તન થયા કર્યાથી, સતત વૃદ્ધિ પામી. આખરે હૃદયમાંપોતાનુ અજીત સામર્થ્ય—દિગ્વજથી પ્રભુત્વ સ્થાપિત કરે. એમાં પણ કાંઈ નવાઈ જેવુ ન્હોતું.

પણ હવે આપણે ક્ષણેક પર્યન્ત ગુલબદનની માંદગીના ઓરડામાંથી ખશી જઇ, પેલા કાવતરાંખોર મંડળના મકાનની મુલાકાત લઇએ; કારણ કે તેઓ હવે દિન પર દિન નવાબ બહાદુરશાહ તથા તેના મંડળને વધારે ભયંકર તથા નુકશાન કારક અને પોતાના પક્ષમાં વધાને શકિત

વાન તથા વગેરે સહાયકો વાળા થઇ, વખતે ધીમે ધીમે અને વખતે ત્વરાથી પોતાનું કાર્ય ફળીભુત કરવાને આગળ વધવા માંડયા હતા.

રૂકનુદીન, દોલતચંદ, રહીમખાન, અને રંગીલારામ, આ ભયંકર સાહસના આગેવાનો હવે મુલાં સાહિબખાનના મહેલમાં વારંવાર મળતા, જ્યાં ખંભાતનું રાજ્ય બંધારણ બાંધવા છોડવાની તથા તેમાં સુધારા વધારા કરવાની ધડબાંગ કર્યા કરતા પણ તે સર્વમાં એટલુંતો જણાઇ આવતુંજ હતુ કે દરેક માણસ તે કામમાં પોતાનાં ખાનગી કારણોને લીધેજ પડેલો હતો. એકનો ઇરાદો પોતાને માથે ચઢેલા દેવાંના હમલા કહાડી નાંખવાનો હતો: તો બીજાની ઇચ્છા પોતાની અસાધારણ મહત્વાકાંક્ષાને લીધેજ પ્રેરાતી હતી. એક માણસની વૃત્તિ દ્રવ્ય લાલસાને લીધે, તો બીજાની ખાનગી વૈરની તૃપ્તિને અર્થે ઉત્પન્ન થયેલી જણાતી હતી. ટુંકામાં ખંભાતના રાજભંડારનું અઢળક ધન, નવાબ બહાદુરશાહે તેમના જેવા દુર્ગુણી અમીર ઉમરાવોની રાખેલી બેદરકારી, નવાબના સલાહકારો ઉપરની ખાનગી ઇર્ષ્યા, ગુલબદન પોતાના હાથમાંતો નહિજ આવે એવી ખાત્રી, તથા પોતાને માથે થઇ ગયેલા દેવાંનાં દાટ;— એ સર્વે આ કાવતરાના કારણ રૂપ હતાં.

આ મહા પાતકી દુરાત્માઓ જેમણે ખંભાત આખુ રાજ્ય—અથવા તેમ ન કરી શકાય તો (ઓછામાં ઓછું) તેનું—રાજ્ય, બંધારણ ઉંધું વાળવાના હેતુથીજ પ્રયાસ આરંભ્યો હતો, તેમને હવે પોતાનાં વિચાર-ગાંધર્વનગરો વધારે રમણીય, વધારે સુન્દર લાગવા માંડયાં અને દિનપર-દિન પોતાની ગોઠવણોની ફતેહની વધારે વધારે ખાત્રી થતી ગઇ. કારણ કે એવામાંજ એક નવો પરન્તુ જરૂરી કર ખંભાતની પ્રજાઉપર રાજ્યકર્તાઓ તરફથી નાંખવામાં આવ્યો હતો જેથી નવાબસાહેબના સલાહકાર મંડળ ઉપર હાલ થોડા વખતને માટે ખંભાતીઓની કાંઇક અપ્રીતિ થઇ હોય એમ જણાતું હતુ.

આ કાવતરાંખોર મંડળની પાસે પોતાનો હેતુ પાર પાડી શકે તેટલા પૈસા તથા સહાયકોની ખોટ નહિ હોવાથી તથા રાજ્યની ઉથલપાથલ તથા ફેરબદલી કરવામાં—યોજનામાં—અને ફળીભૂત કરવામાં જરા પણ પાછી પાની ન કરે એવા હિમતવાન અક્કલવાળા અને મરણિયા થઇ ગયેલા માણસો તેમના પક્ષમાં પુષ્કળ હોવાથી હવે તેઓ ખંભાતનો વૃદ્ધ ભલો નવાબ જેને તેમના આવા ભયંકર કાવતરાનુ સ્વપ્ન પણ ન્હોતુ

તેનો માંહો માંહે તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા.

તોપણ રાજ્યના કેટલાક મુખ્ય અમલદારો પોતાના કામમાં હરકત કરી શકે નહિ એવી રીતે મૃત્યુ દુર ખસેડાય નહિ ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના દૃઢ થયેલા વિચાર અમલમાં આણી શકે તેમ ન્હોતું અને આટલું કામ કરવાનો આધાર તેમણે લુટારાઓની કટારો ઉપર રાખેલો હતો, આથી જે વખત લુંટારાઓના મૃત્યુનો ઘંટ વાગતો તેમણે સાંભળ્યો, તથા તેમના ધડ માથામાંથી જુદાં થતાં જોયાં, તે વખત તેમને પોતાની ખરે ખરી મોટામાં મોટી-સુન્દરમાં સુન્દર આશાઓ ઉડી જ જતી હોયની એમ લાગ્યું. તેમને એમજ થયું કે આપણા સર્વ મનોરથ મનમાં જ રહી ગયા; અને હવે આપણી આશાઓ કદિપણ પાર પડવાની જ નથી. પરન્તુ આ પ્રમાણે પોતાની ધારણાઓ નિષ્ફળ થતી જોઇ તેમને આટલો બધો શોક થયો હતો, તો જ્યારે મગરૂર અબદુલે આખા ખંભાતને ઉઘાડે છોગ જણાવ્યું હતું કે હજી હું ખંભાતમાંજ છું અને ખંભાતીઓમાંથી જેમને જરૂર હોય તેમની સેવામાં મારૂં ખંજર તૈયાર છે,-તે વખત તેમને કેટલો હર્ષ થયો હશે, તે સુજ્ઞવાચકે પોતે જ ધારી લેવું.

"આ ફક્કડ આપણાજ કામનો છો" તેઓ એકદમ ઉત્સાહમાં આવી જઈ એકઠા બોલી ઉઠયા; અને હવે તેમની મોટામાં મોટી ઇચ્છા તેને નોકરીમાં-રાખી લેવો, એજ હતી.

આ આકાંક્ષા સત્તર ફલીભૂત થઇ-તેઓએ આ હિંમતવાન બદમાશને ખોળવા માંડયો, અને તે પોતાની મેળેજ મળી આવ્યો તેમના મંડળમાં આવવા લાગ્યો, પરન્તુ પોતાનાં વચનો તથા માગણીઓ બંનેમાં તે સરખોજ અતિમન્સ્વી-પોતાળ હતો.

આ કાવતરાં ખોરોના આખા મંડળની મુખ્ય અને ખાસ ઇચ્છા-દિવાન માણેકચંદ જેને નવાબ સર્વમાં પોતાનો ખાસ સલાહકાર ગણતો હતો. જેની બાજપક્ષીના જેવી દ્રષ્ટિ હમેશાં આ કાવતરાંખોરોને મુંઝાવ્યા કરતી, અને જેને મુલ્લાં સાહિબખાનની ઉપરવટ થઇ નવાબે મુખ્ય દિવાની જગો આપેલી હતી,-તેનું ખુન પ્હેલું જ થતું જોઇએ, એ હતી. પરન્તુ આ એક મનુષ્યનું ખુન કરવાને અબદુલે જે રકમ માગી તે ઘણીજ મોટી હતી.

"મારા માગવા પ્રમાણે મને ઇનામ (બદલો) આપો," તેણે કહ્યું, "અને પછી હું સોગન ખાઇને વચન આપું છું કે, કાલ સવારથી હિ

વાન માણેકચંદ તમને વધારે મહેનત આપવા રહેશે નહિ. ગમે તો તેને સ્વર્ગમાં ચ્હડાવી દો અથવા નર્કમાં પુરી રાખો, પરન્તુ હું તેને ત્યાં પણ ખોળી કહાડીને તેના પેટમાં મારૂં ખંજર ખોશી દીધા વિના રહેવાનો નથી. ''

તે બિચારા શું કરે ? અબદુલ પોતાની માગણીઓ જરાપણ ઓછી કરે એવો માણુસ ન્હોતો. મુલ્લાં પોતાની ઉમેદો બર લાવવાને અત્યંત આતુર થઇ રહેલો હતો; પરન્તુ તેનો રસ્તો ફક્ત માણેકચંદની ચિતાઉપર થઇને જ હતો.

અબદુલને તેના માગ્યા પ્રમાણેની રકમ મળી; અને બીજેજ સ્હવારે માનવંતો અને વૃદ્ધ દિવાન માણેકચંદ નવાબનો ખાસ અને ઉત્તમોત્તમ મિત્ર, તથા આખા રાજ્યની સલામતી તથા મગરૂરીનું કારણ—તેવા માણુસનું પણ અબદુલના ખંજર આગળ કાંઇજ ચાલ્યું નહિ અને તે દિવસથી માણેકચંદની ગણના જીવતાં માણુસોમાં થતી અટકી.

"આ અબદુલ તો ખરેખરો ભયંકર માણુસ છે, ! " તે ખબર આ કાવતરાંખોરોને મળી, તે વખત તેઓમાંનો એક બોલી ઉઠયો, અને તેઓએ માણેકચંદના ખુનથી થયેલા હર્ષ તે દહાડે મધ્યરાત સુધી મિજબાની તથા ગાનતાનમાં આનન્દ કરી પ્રફુલ્લિત કર્યો.

નવાબ તો આ ખુનની વાત સાંભળી સખેદાશ્ચર્ય તથા-ભારતીથી ખરેખરો બાધા ચકલા જેવોજ—ગાંડા જેવોજ બની ગયો. દિવાનનું ખુન કરનાર માણુસને શોધી આપનારને તેણે દશહજાર મ્હોરોનું ઇનામ આપવાનું કબુલ કર્યું: અને એનીજ મતલબનું એક જાહેરનામું આખા ખંભાતમાં તથા બધા રાજ્યમાં બ્હાર પાડવામાં આવ્યું. આ જાહેરનામું બ્હાર પડયાને બહુ દિવસનો થયા ન્હોતા એટલામાં ખંભાતના રાજમહેલના મુખ્ય દરવાજા આગળ એક કાગળ ચ્હોડાયલો જોવામાં આવ્યો.

ખંભાતીઓ !

" માણેકચંદનું ખુન કોણે કર્યું, એ તમે જાણવા માગતા હશો. તમને નકામી તસ્દી ન પડે એટલા માટે, હું જાહેર કરૂંછું કે, હું અબદુલ તેનું ખુન કરનાર છું.

" મ્હારૂં ખંજર મેં બે વાર તેના પેટમાં ખોસ્યું હતું. અને પછી તેનું શરીર માછલાંઓને ખોરાકી આપવા દરિયામાં નાંખી દેવામાં આવ્યું હતું. જે માણુસ માણેકચંદના ખુનીને શોધી આપશે તેને નવા દસહ-

જાર મોરો આપવાનું વચન આપેછે; અને તેને પકડી આપવાની જે હિંમત ધરશે તેને અબ્દુલ વીસ હજાર મોરો આપવાનું વચન આપે છે. સલામાલેકુમ સાહેબો ! આપનો નિમકહલાલ સેવક,—અબ્દુલ."

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ખંભાતના બે મ્હોટામાં મ્હોટા માણસો.

ઉન્મત્તતાનો આ નવો દાખલો જોઈ આખું ખંભાત ગુસ્સાથી ગાંડું થયું એ વાચકોને જણાવવું તદ્દન નકામુંજ છે. વૃદ્ધ નાગરિકોની સ્મૃતિમાં પણ કોઇ પણ દિવસ કોઇ પણ માણસ ખંભાતના બળવાન નગરરક્ષકોની તરફ આવા તિરસ્કારથી વર્તી શક્યો ન્હોતો કે નવાબની સત્તાનો આમ ઉઘાડે છોગ ગર્વિષ્ઠ બેદરકારીથી અનાદર કરી શક્યો પણ ન્હોતો. આ બનાવે આખા શહેરને ગભરાવી નાંખ્યું; દરેક મનુષ્ય જાગૃત રહેવા લાગ્યા; રાત્રિના નગરરક્ષકોની સંખ્યા બમણી કરવામાં આવી; તથા સિપાઇઓ શહેરમાં અને તેની આસપાસ રાત દહાડો તપાસ કરવા લાગ્યા; પરન્તુ કોઇ પણ માણસ અબદુલ વિષે ન્હાનામાં ન્હાની નિશાની જોઈ, અથવા સાંભળી, અથવા મેળવી શક્યું નહિ.

મુલ્લાંઓ-ફકીરો-બ્રાહ્મણો-અને બાવા, વેરાગીઓ, દરેક મનુષ્ય પોત પોતાના ધર્મસ્થાનમાં પરમેશ્વરને આ મગરૂર ગુન્હેગારનો નાશ કરવા નિરંતર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. યુવાન સુન્દરીઓ અબદુલનું નામ સાંભળીનેજ મૂર્છા ખાવાને તૈયાર થઇ જતી, કારણ ગુલબદનના જેવી કૃપા તે પોતાના ઉપર કયી વખતે કરશે એ કોઇ પણ માણસ કહી શકે તેમ ન્હોતું. વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ તો ખાત્રીથી એકમતે એમજ જણાવવા લાગી કે 'અબદુલે પોતાનો આત્મા સેતાનને વેચ્યો છે અને તેનીજ મદદથી તે ધર્મશીલ ખંભાતીઓના ધૈર્યની મશ્કરી કરવાને તથા તેમના ખરા ગુસ્સાથી પણ કાંઈજ થઇ શકવાનું નથી એમ બતાવી તેમની સત્તાનો તિરસ્કાર કરવાને શક્તિવાન્ થયો હતો.' મુલ્લાં સાહિબખાન અને તેમનું મિત્રમંડલ પોતાના આ નવા સહાયકને માટે ઘણોજ ગર્વ ધરતા અને હવે પોતાનાં ધારેલાં સઘળાં કામ પાર પડશે એમ ખાત્રીથી ધારતા. માણેકચંદનું કુટુંબ તેનું ખુન કરનાર આ અબદુલ-રાક્ષસને નિત્ય હજારો શાપ દેતું અને માગતું કે 'હે પ્રભુ ! અમારાં આંસુ એકઠાં થઇને ગંધકનો સમુદ્ર થઇ જાઓ અ-

ને તેમાં તે દુષ્ટને ડુબાવી દો!' અને નવાબ તથા હેના બે મિત્રોની ગંભીની પણ માણેકચંદના કૌટુંબિકો કરતાં લેશ માત્ર પણ ઓછી ન્હોતી. આ દુરાત્માનું ઠેકાણું શોધી કહાડી–તેને પકડી તેના આ ભયંકર ગુન્હાનો દશગણો બદલો જ્યાં સુધી ન અપાય ત્યાં સુધી જરા પણ આરામ લેવો નહિ એવા તેઓએ સોગન લીધા હતા.

"પરન્તુ, ગમે તેમ છે તોપણ રાજમહેલના એક પોતાના ખાનગી સુન્દર ઓરડામાં એક સાંજે ફરતે ફરતે નવાબ બોલી ઉઠ્યો, ગમે તેમ છે તોપણ એટલું તો કબુલ કરવું જ પડશે કે આ અબદુલ ખરેખરો વિચિત્ર મનુષ્ય છે. જે માણસ તેના જેટલું કરી શકે તેનામાં એવી બુદ્ધિ અને તેવી શકિત હોવાં જોઇએ કે, જો કોઇ લશ્કરના સરદાર તરીકે કામ કરવાનું તેને સોંપવામાં આવે તો તે અડધી દુનિયાં જીતી લેતાં કાંઇ પણ વાર લાગવા દે નહિ. જો એકાદ વખત હું એને નજરો નજર જોઇ શકું તો—!"

"જો!" ત્યારે અબદુલ ગર્જના કરી ઉઠ્યો, અને નવાબનો વાંસો થાબડ્યો. બહાદુરશાહ એકદમ ચમકી ઉઠ્યો. એક રાક્ષસીકદની આકૃતિ કાળો ઝભ્ભો ઓઢી તેની સામે ઉભેલી હતી અને તેના મ્હોંનો ચ[illegible]રો એટલો તો ભયંકર અને કમકમાટી ઉપજે એવો હતો. કે આખી દુનિયામાંથી એક જોડ મળવી મુશ્કેલ હતી,

"તું કોણ છે?" નવાબે ગભરાતાં ગભરાતાં પૂછ્યું.

"તું મને જુવે છે અને હજી પણ શક રાખે છે? જો ત્યારે હું ત્હારા ખુન કરાયલા માણેકચંદનો ખાસ દિલોજાન દોસ્ત, અને રાજ્યનો ખેરખાં–નિમક હલાલ ગુલામ અબદુલ છું."

શુરવીર બહાદુરશાહ, જે કોઇ દિવસ ખુરશી કે તરીની લ્હડાઇઓમાં જરા ધડક્યો સરખોએ ન્હોતો, અને જેનો વજ્ર નિશ્ચય ખસેડવાના જેટલી કોઇપણ ભીતિ સમર્થ ન્હોતી, તે–બહાદુર બહાદુરશાહ પણ થોડાક વખત સુધી જાણે તેની અકલ ગુમ થઇ ગઇ હોયની એમજ દિઙ્મૂઢ થઇ ગયેલો દેખાયો. ખંભાતના મોટામાં મોટામાં માણસના તેજથી [illegible]ણ દબાઇ ન જતાં તેની સામે શાંત ગર્વથી ઉભા રહેલા હિમતવાન ખુનીની સામે કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા શિવાય અનિમેષ દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યો.

અબદુલે તેની તરફ, પોતાના હાથ નીચેના માણસની સલામ સ્વી-

મારતો હોય તેમ, જરા ડોકું હલાવ્યું, અને મહેરબાનીની રાહે જરા અદ્-મિત્રતા સુચવતી રીતે મોં મલકાવ્યું

"અબદુલા" નવાબે આખરે પોતાના સામર્થ્યથી ભય તથા આશ્ચર્યને દાબી નાંખતાં કહ્યું. તું એક ભયંકર—ધિક્કારવાયોગ્ય માણુસ છે,"

"ભયંકર ?" તે ખુનીએ પુછ્યું; તું મને ભયંકર ધારે છે ? બહુ સારૂં એથી તો મને ખરેખરી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે. ધિક્કારવાયોગ્ય એવો હોઉં એ ખરો–ને ન પણ હોઉં, પણ મ્હારે એટલું તો કબુલ કરવું પડશે કે મારા બ્હારના દેખાવ ઉપરથી મારા વિષે બોલે તે તો મને વખતે એવો પણ ધારે, તોપણ બહાદુરશાહ! એક વાતતો નકીજ છે આપણે બંને ખંભાતમાં બે મોટામાં મોટા માણસો છીએ; તું આ છેડે તો હું પેલે છેડે ?"

નવાબથી આ શબ્દો સાંભળીને મોં મલકાવ્યા વિના રહેવાયું નહિ.

"ના–ના.", અબદુલે કહ્યું,–હું કહુંછું તે ખરૂંજ છે: પછી અવિશ્વાસથી મોં મલકાવ્યા કરવું હોય તો ભલે ! હું ગમે તો ખુની છું તોપણ નવાબનો બરોબરીયોજ છું; અને ખરેખર જે માણસ મારી સત્તામાં છે અને જેને હું મારી શકિતમાં હલકો ગણુંછું તેની સાથે મારી સરખામણી કરવામાં હું કાંઇ અયોગ્ય રીતે વર્તુ છું એમ તો નહીંજ ગણાય."

નવાબે–જાણે ત્યાંથી તે જતો હોયની એમ પગલું ભર્યું.

"ઓહો ! એટલી બધી કાંઇ ઉતાવળ નથી," નવાબનો રસ્તો રોકીને અબદુલે જરા તિરસ્કારથી કહ્યું; "આ ઓરડા જેટલી ન્હાની જગોમાં આપણા જેવા બે–મોટા માણસો ઝટ એકઠા થતા નથી. માટે સાહેબ જરા ઉભાનો રહો; આપણે જરા વાતચીત કરીએ."

"સાંભળ, અબદુલ !" નવાબે પોતાની જેટલી શકિત હતી તેટલી વાપરી–જીવ ઠેકાણે આણી કહ્યું, "તારામાં કુદરતેજ ઘણી હુશિયારી અને અકલ મૂકેલી છે; તો તેમનો તું આમ ગેરઉપયોગ શું કરવા સારૂ કરે છે ? જો તું આ તારો ખુની ધંધો છોડી દઇ, રાજ્યમાં એક સારી નોકરી હું જે તને આપું તે લે અને માણેકચંદનું ખુન કરવા તને જેણે ઉશ્કેર્યો હોય તેનું નામ દે, તો હું કુરાનના કસમ ખાઇને તથા પવિત્રમાં પવિત્ર વચન આપીને કહુંછું કે, હું તને ભૂતકાળના તારા સઘળાં કૃત્યોને માટે માફી તથા ભવિષ્યને માટે સંરક્ષણ આપવાને તૈયાર છું આમ કરવું તને પસંદ ન પડેતો. ખંભાતના રાજ્યમાંથી ચાલ્યો જા અને હું તને સોનુ

ગન લઈને કહ્યું હતું કે—" "ઓહો ! " અબદુલ વચમાંજ બોલી ઉઠયો, 'મારી અને રક્ષણ, તું કહેછે ? એવી નજીવી અને નકામી વસ્તુઓની દરકાર રાખ્યે પણ મને ઘણાએ વખત થઈ ગયો. અબદુલ પારકી મદદશિવાય પણ પોતાની જાતનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે, અને માફી !—મારા જેવાં પાપોને માટે મનુષ્યો માફી આપી શકે તેમ નથી. જે દિવસ બધાં માણસોને પોતાના કુકર્મોની નોંધ ખુદાને ઘેર આપવી પડશે ત્યારે હું પણ આપીશ; પરન્તુ ત્યાં સુધીતો નહિજ. માણેકચંદનું ખુન કોણે કરાવ્યું, એતું જાણવા માગેછે ? ઠીક; ત્યારે તે તો હું જણાવીશ પણ આજ નહીં. મ્હારે ખંભાતનું રાજ્ય છોડી જતા રહેવું; પણ શા માટે ? ત્હારી બીકથી? આહા ! ખંભાતની બ્હીકથી ? ઓહો ! ખંભાત અબદુલથી બીહેછે; અબદુલ ખંભાતથીતો નહીંજ. તું કહેછે કે હું મારો ધંધો છોડી દઉં ? ઠીક ત્યારે જો, બહાદુરશાહ ! એકજ શરત છે જેથી કદાચ—"

"બોલ, ત્યારે કહી નાંખ," નવાબ આતુરતાથી બોલી ઉઠયો, 'બોલ, દસ હજાર મ્હોરો લઈને રાજ્યમાંથી જઈશ ? "

"અબદુલને એવી છુંછલ્લી લાંચ આપવા માટે તું માફી માગે તો હું મ્હારી પાસેથી ત્હને વીસ હજાર મ્હોરો આપવાને તૈયારછું ! ના બહાદુરશાહ ! ફક્ત એકજ બદલો તું મ્હને આપી શકે તેમ છે; મ્હને ત્હારી ભત્રીજી લગ્નમાં આપ. હું દિવાન ઇસ્લામશાહની પુત્રી ખુબસુરત ગુલબદનને ચ્હાઉ છું. "

" હરામખોર—આવી બેઅદબી ! "

"ઓહો એટલામાં ગુસ્સે થઇ ગયા? હવેથી થવાના મ્હારા ભલા શકા સાહેબ ! જરા શાન્ત થાઓ. બોલો મ્હારી શરત કબુલ છે !"

"જો તું ખંભાતમાંથી જતો હોય તો ગમે તે રકમનું નામ દે, અને તે તને તરતજ ગણી આપવામાં આવશે. રાજ્યને લાખમ્હોરોનું ખરચ થાય તોપણ ત્હારા ઝેરી પગલાં ત્હેમાંથી દૂર થાય તો, તે ખરચ વળી ગયું જણાશે."

"હં ! ખરેખર ?—લાખ મ્હોરો કાંઇ બહુ મોટી વાત નથી; જો, બહાદુરશાહ ! મ્હેં લાખ મ્હોરો લઇને તો ત્હારા બને ખાસ મિત્રો ખતા-

ઝાખાન અને દયાલસિંહનાં ખુન કરવાનું માથે લીધું છે. બોલ ગુલબદનને મ્હારી સાથે નિકા પઢાવવાનું કબુલ કરે છે? એમ કરતો હોયતો આ કરેલો કરાર તોડી નાંખુ."

" બદમાસ !–ઓ ખુદા ! આસમાનમાં ,વિજળીઓની ખોટ પડી ગઇ છે ? "

"હં ! તું ના કહેછે ! ઠીક ત્યારે જોઇ લે ! કાલ સવારે તો ક્યારનાએ ખ્વાઝાખાન અને દયાલસિંહ બંને માછલાંની ક્ષુધા તૃપ્ત કરતા હસે. જોજે, હવે !"

આટલું બોલીને ત્હેણે ડગલા નીચેથી એક પીસ્તોલ કહાડી અને નવાબના મ્હોં સામી ફોડી. ધુમ્રી અને દારૂના ભુકાથી આંખો પુરાઇ જવાથી તથા અચાનકના ધડાકાથી ગભરાઈ જવાથી, બહાદુરશાહ પાસેની ગાદી ઉપર આંખો ચોળતો પડ્યો. આમને આમ થોડોક વખત થઇ ગયો; પછી તે ધીમે ધીમે આશ્ચર્યમાંથી જાગૃત થયો. તે પોતાની ગાદી ઉપરથી એકદમ બેઠો થયો અને અબદુલને પકડવાને ચોકીદારોને તથા સીપાઇઓને બોલાવ્યા; પરન્તુ તે તો ક્યારનોએ અદૃશ્ય થઇજ ગયેલો હતો.

તેજ સ્હાંજે રૂકનુદીન અને ત્હેના સહચરો મુલ્લાં સાહિબખાનના મહેલમાં બેઠેલા હતા. પાસે જાતજાતનાં સોના રૂપાનાં સુંદર વાસણોમાં નાનાપ્રકારની મીઠાઇઓ તથા મેવા પડેલાં હતાં અને પ્યાલાઓમાં શરબતો તથા દ્રાક્ષરસ ચળકતા હતા; તથા અહિં તેઓ રાજ્યબંધારણના વિનાશની વાતો કર્યા કરતા હતા; મુલ્લાં કહેતો હતો કે થોડા વખતથી નવાબની સાથે ત્હેણે સંબંધ ઘણોજ સારો વધારી દીધો હતો અને પોતાના (આ ખટપટ ઉભી કરનાર અમીરો) રાજ્યમાં સારા સારા અધિકાર ઉપર નીમવાને યોગ્ય હતા. રહીમખાને ગર્વથી કહ્યું કે 'ખાસ દિવાનની જગો તો હવે મ્હને જ મળવાની; રૂકનુદીન પોતાને માટે લગ્નમાં ગુલબદન અને ખ્વાઝાખાન અથવા દયાલસિંહ એ બેમાંથી એકની જગો પોતાને મળશે એમ આશા રાખતો હતો. એમ દરેક જણ પોતપોતાની ઉમેદો બર લાવવાના ઉપાયો તથા રસ્તાની વાતો કર્યા કરતા હતા એવામાં બારણું જોરથી ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યાં અને 'અબદુલ અંદર દાખલ થયો.

" દારૂ લાવો ! " તે બોલ્યો; " કામ થઇ ચૂક્યું. ખ્વાઝાખાન અ-

ને દયાલસિંહ કીડાનો ખોરાક થઇ પડયા છે અને મ્હેં નવાબને પોતાનેજ એવો તો ગભરાટમાં નાંખ્યો છે કે એ ઝટ ત્હેમાંથી જાગૃત થઇ શકે શકવાનો નથી. બોલો હવે, લોહીના તરસ્યા રાક્ષસો ! મ્હારા કામથી સંતોષ પામ્યા છો કે નહિ ? "

" હવે, ત્યારે હાઝિર ! " રૂકનુદીન બોલી ઉઠયો.

" હાઝિર ! " અબદુલ બબડયો, " હાઝિર ! એ કામતો એવું રહેલું નથી જ. "

વિભાગ ત્રીજો અબ્દુલ અને ગુલબદન.

પ્રકરણ ૧ લું.

આશક માશુક.

આખા ખંભાતની પ્રણયમૂર્તિ ગુલબદન મંદવાડની પથારીપર પડેલી હતી; જેનું કારણ કોઇથી ન સમજી શકાય એવો શોકાગ્નિ ત્હેની તન્દુરસ્તીને હણતો હતો તથા ત્હેના સૌંદર્યકુસુમને કરમાવતો હતો. તે અમીર ફાઝિલખાનને ચ્હાતી હતી; અને ફાઝિલખાનને જુવે અને હૃદયમાં પ્રેમની લાગણી ન થાય-ત્હેને ચ્હાય નહિ એવું કોણ હતું? તેની ભવ્ય આકૃતિ, મનોહર ચ્હેરો, સોત્સાહ અક્ષિયુગ્મ, અને ત્હેનું આખું શરીર જોતાં હૃદયમાં એમજ થઇ આવતું કે નક્કી ફાઝિલખાન કુદરતનો ખાસ પ્રિયજન છે; અને—ગુલબદન હમ્મેશાં કુદરતની ખરેખરી પૂજક—અભ્યાસક હતી.

પણ જો ગુલબદન માંદી હતી તો, ફાઝિલખાન સાજો તો ન્હોતોજ. તે પોતાના ઓરડામાં બેશી રહેતો; તે લોકોમાં અથવા અમીર ઉમેરાવોમાં ભળતો નહિ અને પોતાની હૃદય દૃષ્ટિએ હમ્મેશાં તર્વાંજ કરતી વસ્તુથી દૂર જવાને-ત્હેને ભુલી જવાને રાજ્યનાં દૂરનાં શહેરો તથા બંદરો જોવાને ઘણો ખરો વખત પ્રવાસમાં ગાળતો. હાલ તે ત્રણેક મહિનાથી મુસાફરીએ ગયેલો હતો, અને ત્યાં ભટકે છે તે પણ કોઇ જાણતું ન્હોતું; એવામાં સુરત વાળો સરદાર ખીજરખાન ગુલબદનની સાથે લગ્ન કરવા ખંભાત આવી પ્હોચ્યો.

ત્હેનું આગમન, જેની એક મહિના પ્હેલાં ઘણીજ આતુરતાથી રાહ જોવાતી હતી, તેથી હાલ બહાદુરશાહને ફક્ત કાંઇકજ સંતોષ થયો. ગુલબદન ઘણી માંદી હતી તેથી લગ્ન સંબંધી કાંઇ પણ વાત થઇ શકે તેમ ન્હોતું; અને ત્હેણે તેને સાજી થવાને વધારે વખત પણ આપ્યો નહિ: કારણકે ખંભાતમાં આવ્યાને છ દિવસતો હજી થયા ન્હોતા એટલામાં તે અમીરનું ખંભાતની એક દૂરની પુષ્પવાટિકામાં ખુન થયેલું જોવામાં આવ્યું. ત્હેની સમશેર ત્હેની પાસે ઉઘાડી અને લોહીથી રંગાયલી પડેલી હતી અને ત્હેની છાતીએ એક કાગળ બાંધેલો જોવામાં આવ્યો. તે ઉતારીને વાંચતાં, લોહીથી લખાયલી હોય એમ દેખાતી નીચેની લીટીઓ માલમ પડી:—

" ખીજરખાનની દોસ્તી કરવા જવું હોય, ત્હેના સિવાય બીજા કોઈપણ મનુષ્યે ગુલબદન સાથે લગ્ન કરવાની ઈચ્છા રાખવી નહિ—
—ખુની અબદુલ. "

" એ ખુદા ! હવે હું દિલાસા તથા—આશ્રયને માટે ક્યાં ન્હાસી જાઉં ? "—

નવાબ આ ભયંકર ખબર સાંભળી નિરાશામાં બોલી ઉઠયો, "અરે ફાઝલખાન ક્યાં છે!—અને એ શા માટે અંહિ નથી. ?"

આવા ભયંકર દુઃખ—તોફાનની સામે ટકર લેવાના સહાયક તરીકે કામમાં આવી શકે એવા આ યુવાનની તે ઘણીજ આતુરતાથી વાટ જોવા લાગ્યો; અને થોડા વખતમાં તેની આશા ફુલપ્રદ થઇ. ફાઝિલખાન ખંભાતમાં પાછો આવ્યો.

" મારા યુવાન મિત્ર ! " નવાબે ફાઝિલખાનને દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરી પોતાની પાસે આવતો જોતાંજ કહ્યું, હવે તમારે "મારી પાસેથી વ-ખારે વાર દુર ખસવું નહિ. હું હાલ એક મિત્રોથી વિખુટો પડેલો વૃદ્ધ પુરૂષ છું. તમે સાંભળ્યું તો હશે કે, ખ્વાઝાખાન—દયાલસિંહ—"

" હા. સાહેબ ? મેં સઘળુ સાંભળ્યું, " તેણે ચિન્તાશીલ મુખાકૃ-તિથી ઉત્તર દીધો.

" સેતાન નર્કમાંથી ન્હાસી છુટયો છે અને હાલ અબદુલ એ નામ નીચે ખંભાતમાં વસી, મારી વ્હાલામાં વ્હાલી વસ્તુઓ મ્હારી પાસેથી ખુંચવી લે છે. ફાઝિલખાન ! ખુદાને ખાતર સાવચેત રહેજો; ત્હમારી ગેર હાજરીમાં મ્હને ઘણીવાર એમ પણ લાગ્યું છે કે, ત્હમને પણ તે દુષ્ટનું ખંજર મ્હારી પાસેથી ખુંચાવી તો નહિ લે ? મ્હારે તમને ઘણું કહેવાનું છે, પરન્તુ મ્હારા યુવાન અમીરો અત્યારે આપણાથી મળી શકાય તેમ નથી, માટે ત્હમારી સાથે હું સ્હાંજે મળીશ. માંડુના રાજનો એલચી અત્યારે મ્હને મળવા માટે આવવાનો છે, તેથી મ્હારે અત્યારે તો જવુંજ પડશે પણ સ્હાંજે—"

ફિક્કા થઇ ગયેલા ચ્હેરાવાળી ગુલબદનને ધીમે ધીમે—ધ્રુજતે પગલે અંદર આવતી જોઇ તે બોલતો અટકયો. ગુલબદને ફાઝિલખાનને જોયો કે તરત ત્હેના ચ્હેરા ઉપર મૃદુ વ્રીડાવિકાર તરી આવેલો જણાયો. ફા-

ફ્રિઝલખાન એકદમ ઉભો થયો અને સાધારણ ઓળખીતાની પેઠે હેની ખુશી પુછી ન્હાઈ, તથા જવાની નવાબપાસે રજા માગી.

"હજી તમે જશો નહિ," નવાબે કહ્યું, "કારણ કદાચ અર્ધાએક કલાકમાં હું પાછો આવી પણ શકું; ત્યાં સુધી તમે અહિં બેશી ગુલબદનને જરા ગમ્મત કરાવો. તમને ખબર પણ નહિ હોય કે તમારા ગયા પછી એ કેટલી બધી માંદી થઈ ગઈ હતી; મ્હનેતો હજી પણ એની તબિયત માટે ધાસ્તી છે. તે કાલસુધી તો પથારી વશજ હતી અને આજ ઉઠી તો છે, પરન્તુ વળી પાછો ઉથલો ન ખાય એ મ્હને મ્હોટી ફિકરછે.

તે ભલો નવાબ ત્યાંથી ગયો અને આશક માશુક—આ શુદ્ધ પ્રેમીનું યુગલ એકલું પડ્યું. ગુલબદન બારીએ હવા ખાવા ઉભી રહી. ફ્રાઝિલખાન પણ તેની કાંઇક પાસે જઇ ઉભો રહ્યો.

બાનુ સાહેબ!" તેણે પુછ્યું, "તમે હજી પણ મ્હારી સાથે ગુસ્સે છો!"

"હું ગુસ્સે?—ના ના. તમારી સાથે ગુસ્સેજ થઇ નથી." ગુલબદને અચકાતાં અચકાતાં જવાબ દીધો અને તેણે બાગમાંની તે દિવસની બીના એકદમ સાંભરી આવી તેથી શરમાઇ ગઇ.

અને તમે મ્હારો તે દિવસનો ગુનો તદન માફ કર્યો છે?"

. . . .

તમારો ગુનો?" ગુલબદન કાંઇક સ્મિતમય મુખથી બોલી, "હા,. જો તે ગુનો હોય તો તે મ્હેં માફ કર્યો છે. મૃત્યુ પામવાની તૈયારીમાં હોય એવાં માણસોએ પોતાને ઇશ્વર માફ કરે એટલા માટે પણ બીજાઓના ગુનો માફ કરવા જોઇએ. અને મ્હને ખાત્રી છે કે હવે બહુ દિવસ હું આ દુનિયાંમાં રહી શકનાર નથી."

"બેગમ સાહેબ!"

"હા. હા. એતો નક્કીજ છે. એ તો ખરૂં છે કે હું આજ મંદવાડની પથારીમાંથી ઉઠી છું, પરન્તુ તે કાલે તેમાં પાછી—તેમાંથી કદી પણ ફરી ઉઠી ન શકાય એવી રીતે પડવાને માટેજ છે, એની પણ મ્હને તો ખાત્રીજ છે. અને તેથી—તેથી જ આપણે છેલ્લી વખત મળ્યાં હતાં ત્યાં તમને દિલગીરી ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે તમારી સાથે વર્તવાને માટે હું તમારી પાસે માફ માગી લઉં છું.

ફ્રાઝિલખાને જવાબ દીધો નહિ.

તમે મ્હને નહિ માફ કરો !–ત્યારેતો તમારો સ્વભાવ ખરેખરો ગુસ્સાવાળો હોવો જોઇએ અને તમને ખુશી કરવા પણ મુશ્કેલજ થઈ પડતું હશે !"

ફાઝિલખાને પ્રત્યુત્તર ન વાળ્યો.

તમે મ્હને નહિજ માફ કરો ? બધું ભૂલી નહિજ જાઓ ?"

"ભૂલી ન જાઉં ?—બાનુ ! ના ના. કદી પણ નહિ. તમારો દરેક શબ્દ—દરેક દ્રષ્ટિપાત મારા હૃદયમાં એવાંતો ગાઢ ચ્હોટી ગયાં છે કે તેમને તો મૃત્યુનો ક્રુર હાથજ ઉખેડી શકશે. તમે જે કામમાં [redacted] હતાં તેનો એક વિભાગ પણ હું ભૂલી જાઉં ? આપણી બેની વચ્ચે જે હકીકત બની હતી તેનો એક લેશ માત્ર પણ ભાગ મ્હારાથી કદી પણ ભુલાવાનો નથી—તે ખરેખરો પવિત્રજ છે. હવે, માફી ?" તેણે તેનો લાંબો કરેલો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ નમ્રતાથી તેના ઉપર ચુંબન કર્યું અને કહ્યું, "ઓ પવિત્ર–પ્રિય ગુલબદન ! હું હઝરતમહમ્મદના સમ ખાઇને કહું છું કે, તમે મ્હારૂં ઘણુંજ નુકશાન કર્યું હોતતો બહુજ સારૂં થાત—કારણ, તો મ્હને તમને માફ કરવાનું મળી આવત; ખરેખર ! હાલતો મારે કાંઇજ માફ કરવાનું નથી."

તેઓ બંને ચુપ થયાં; અન્તે ગુલબદને વાત ફરીથી ચાલુ કરી તેણે પુછ્યું, "તમે ખંભાતથી બ્હાર ઘણો વખત ફરી આવ્યા; બહુ આઘે ગયા હતા ?"

"હા."

"અને મુસાફરીમાં બહુજ ગમ્મત મળી હશે."

"હા, ઘણીજ; કારણ હું જયાંજયાં ગયો ત્યાં ત્યાં મ્હેં ગુલબદન બાનુનાં વખાણજ સાંભળ્યાં છે."

"અમીર ફાઝિલખાન," તેણે તેને ઠઠ્ઠાવાળા શબ્દો પરન્તુ નમ્ર ચ્હેરાથી વધારે બોલતો અટકાવ્યો, "મને ફરીથી ખોટું લગાડશો?"

એમ કરવું થોડા વખતમાં મ્હારી સત્તાની બ્હારજ જશે. હવે મ્હારો શું કરવાનો ઇરાદો છે તે કદાચ તમે ધારી શકશો."

"પાછા પ્રવાસે જવાનો ?

હા, એજ. પરન્તુ હવે હું ખંભાત છોડીશ તે તો હમેશને માટેજ. કારણ હું હવે ફરીથી અહિં આવવાનો વિચાર રાખતો નથી."

" હેં ! ફરીથી આવવાના નથી ? " તે અધિરાઇથી બોલી ઉઠી; "અરે ! ના, ના, એમનો નહિ હોય ત્હમે મ્હને મૂકીને જશો ?"—તે પોતાના મોંમાંથી નીકળી ગયેલા શબ્દોથી શરમાઇ બોલી, "મારા કાકા સાહેબને મૂકીને જશો ? એમજ હું કહેવા માગતી હતી. મારી ખાત્રી છે કે ત્હમે ફક્ત મશ્કરીજ કરોછો. "

" મારા જીવના સમ, બેગમ સાહેબ ! હું ખરેખરુંજ કહું છું. અને ત્હમે ક્યાં જવા ઇરાદો રાખોછો ? "

" અરબસ્તાનનાં કિનારા તરફ; ત્યાં હજ્જ કરનારાં વહાણોનું રક્ષણ કરનારા ઇસ્લામી મંડળમાં હું ભળીશ અને ચાંચિયા વગેરે લુંટારૂ ધાડ પાડુઓની સામે હું લ્હડીશ. કદાચ પેગંબર સાહેબની મેહેરબાનીથી એકાદ વહાણનો ઉપરી પણ હું થઇશ, ત્યારે હું તે વહાણનું નામ ગુલબદન રાખીશ. મારા સૈનિકો તથા ખારવાઓ લ્હડવા જતી વખત પણ 'ગુલબદન'એજ યુદ્ધગીત ગાશે, મારા વાવટા ઉપર પણ અર્ધચન્દ્રની સાથે ગુલબદન વિરાજશે અને મારી ખાત્રી છે કે તેથી હું હમેશાં દિગ્વિજયી તથા અજીતજ રહીશ. "

"અરે ! આતો ખુલ્લી મશ્કરી છે, અમીર ! ત્હમે મારી લાગણીઓનો આમ તિરસ્કાર કરો એવું મેં કાંઇ કર્યું હોય એમ મનેતો સાંભરતું નથી.

"ત્હમારી લાગણીઓનું રક્ષણ કરવાને તો હું ખંભાત છોડી દેવા તે તત્પર થયો છું; બેગમ સાહેબ ! હું અહિં રહેવાથી કોઇ પણ વખત ત્હમને દિલગીરી થવાનો સંભવ છે. જે સુખી મનુષ્યની દ્રષ્ટિ ત્હમને આનન્દ આપવાની તે હું નથી; પરન્તુ મારાથી જેટલું બની શકે તેટલું કરવાને તૈયાર છું—હું ત્હમને દુઃખથી દૂર રાખવાને પ્રયત્ન કરીશ. "

"અને જેની ચાહના ત્હમારા ઉપર આટલી બધી પ્રીતિમય છે અને જેની મિત્રતા ત્હમારા વિષે આટલી બધી પ્રેમપૂર્ણ છે, તે નવાબને આવા ત્હેના જરૂરના વખતે ત્હમે છોડી દઇ જતા રહેવાનો નિશ્ચયજ કર્યો છે? "

"હું ત્હેમની મિત્રત,ને માટે ઘણોજ આભારી છું. પરન્તુ તે મને સુખ આપવાને બસ નથી, તે મારા પગ આગળ મોટાં રાજ્યોનાં રાજ્યો મુકે તોપણ ત્હેમની મિત્રતા અને તે રાજ્યો મને સુખ આપી શકે તેમ નથી. વળી હું ત્હેમના મદદમાં જરૂરની વખતે નથી રહેતો એ દોષ આવશે તોપણ તે હું સહન કરીશ, પરન્તુ મારાથી અહિં ચિત્ત વ્યગ્રતામાં

રહી શકાય તેમ નથી. હું અહીંથી ન્હાશી જાઉં છું એમ ન માને એ-ટલી નવાબ સાહેબને મારી ખાત્રી તો છેજ !"

"ત્યારે ત્હમારૂં સુખ એટલું બધું મોંઘું છે !"

"હા, એનાથી પણ ઘણુંજ વધારે મોઘું છે!" મને ફક્ત એકજ વસ્તુ સુખી કરી શકે તેમ છે, અને તે ધુંટણીએ પડીને પણ માગી ચુક્યો છું "ત્હેણે ગુલબદનનો હાથ પકડ્યો અને ઘણીજ આતુરતાથી ઓઠે દા-બ્યો. "ગુલબદન ? મેં તે માગી છે અને મારી વિનંતીનો અસ્વીકાર થયેલો છે."

"ત્હમે એક વિચિત્ર પ્રકારના ઉત્સાહી છો," તે ઘણીજ મુશ્કેલા-ઇથી બોલી: અને પોતે શું બોલી તે પણ ભાગ્યેજ જાણ્યું હસે ફાઝિલખા-ન ધીમે ધીમે ત્હેની પાસે આવ્યો અને નમ્ર વિનતી કરતો હોય એવી રીતે તે બોલ્યો "ગુલબદન ?"

"હું શું કરૂં એમ તમે પુછોછો ?".

"મારૂં જીવનસુખ ત્હમારાજ હાથમાં છે."

તે ફાઝિલખાનના સામું ક્ષણેક પર્યન્ત અદ્રઢતાથી જોઇ રહી, અને પછી ઉતાવળથી હાથ ખેંચી લઇ, બોલી ઉઠી, "હમણાં ત્હમે અહિંથી જાઓ; હું હુકમ કરૂંછું કે ત્હમે જાઓ ! ખુદાને ખાતર મારી પાસેથી જાઓ !"

ફાઝિલખાને નિરાશામય અને દુ:ખદ ચ્હેરાથી પોતાના હાથ જોડ્યા; અને ત્હેણે નમ્રતાપૂર્વક પોતાનું માથું નમાવ્યું તે ધીમે ધીમે પગલે વિ-ચારમય હોય એમ ચિન્તાતુર મુખાકૃતિથી બારણા આગળ જઇ પ્હોંચ્યો અને ઉમ્બર ઓળંગતે ઓળંગતે ત્હેને ખુબસુરતી ચહાતાને તથા છેલ્લી રજા લેવાને મોં ફેરવ્યું. એવામાં એકાએક તે ત્હેના તરફ દોડી ગઇ, ત્હે-નો હાથ પકડ્યો. અને તે છાતી સરસો દાબ્યો. "ફાઝિલ !" તે બોલી "હું ત્હારીજછું!" અને તે બેભાન થઇ બોલ્યાચાલ્યા વિના ત્હેના પગ આગળ પડી.

પ્રકરણ ૨ જું.

એક ભયંકર વચન.

હવે ભાગ્યશાળી ફાઝિલખાનના જેટલો કોણ સુખી હતું !–હવે સ્નેહ તો તેના પોતાનીજ હતી, અને જીવનસાફલ્યના લાંબાકાળથી આશા રખાયલા શબ્દો ગુલબદનના હોઠમાંથી ઝર્યા હતા. ફાઝિલખાને તેને ધીમે રહીને જમીન ઉપરથી ઉચકી લીધી અને પાસેની ગાદી ઉપર સુવાડી તેની પ્રેમાદ્ર આંખો ધીમે ધીમે ઉઘડી અને તેણે ફાઝિલખાનને ગુલબદનનું મ્હોં પોતાના હાથ તળે રાખી બેઠેલો જોયો. જે વીરનરનાં તેને રાત્રિયે હમેશાં સ્વપ્નાં આવ્યા કરતાં હતા, જેની સુરતિ દિવસે તેના હૃદયમાંથી દૂર ખસેડી શકાતી ન્હોતી, અને જેને માટે તેણે આટલી બધી વેદનાઓ સહન કરેલીહતી, તેની મનોહર આકૃતિ પોતાની પાસે, પોતાના સ્વામિત્વમાં આવેલી પોતાનીજ—પોતાના જીવનમયજ થયેલી જોઇ, તેણે પોતાનું માથું ફાઝિલખાનના હૃદય ઉપર નાંખી દીધું.

એકબીજાની સામે શાન્ત આનન્દમાં જોતાં તેઓ પોતાનું સ્વરૂપ ભુલી ગયાં. તેઓ જાણે કોઇ દિવ્ય, સુખમય ભૂમિમાંજ જઇ પડ્યાં હોયની એમ તેમને લાગવા માંડ્યું ગુલબદનને તો એમજ લાગ્યું કે જાણે દિવાનખાનું બદલાઇને સ્વર્ગજ ત્યાં બનીગયું હોયની; પાસે આવતી–રમતી પ્રસ્વેદ લ્હોતી મીઠી અનીલ લહરીઓ જાણે સ્વર્ગદુતો અને દિવ્ય ગાયકગણો હોયની; બહારથી—દુરથી સંભળાતો જગતનો કલરવ જાણે મધુરાં સ્વર્ગિય પંખિડાંઓના મીઠા ગીતધ્વનિ હોયની; અને હૃદયને ઉપજતા આહલાદથી જાણે આખી પૃથ્વીની સર્વ વસ્તુઓ સુખમયતાનાં ભિન્નભિન્ન પરન્તુ રૂચિરાં રૂપ હોયની ?—આ સર્વ તેને તેની સ્નેહભક્તિને માટે અભિવંદન આપતું હોયની એમ જણાવા લાગ્યુ; અને ગુલબદન પોતાના નિયંતાનો આવા અલભ્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે અંતરનાં ઊંડાં ઊંડાં સ્થાનોમાંથી પણ આભાર માનવા લાગી. જીવનના આખા ઇતિહાસમાં આવો બનાવ એકાદ વખતજ બનેછે. તેના આગમનની આશા રાખવી અને તેને માટે ઉત્સુકજ રહ્યાં કરવું એ સુખ છે; જ્યારે તે પળ આવી પ્હોચે છે ત્યારે પોતાનો આત્મા તેવી સ્વર્ગિયતામાં ભાગ લઇ શકે એવો રાખે છે–અને હૃદયસાથે હૃદયનું લગ્ન માણે છે, તે પણ સુખ જ છે, પરન્તું તે દિવ્યસુખની પળ આવી ધઇ પરન્તુ જતે જતે અનુભવાઇ

ભોગવાઇ, તેનું સ્મરણ માત્ર પણ સુખ નથી એમ કોણ કહી શકશે? ડાહ્યા ફિલસુફો! તમારે કહેવું હોય તો ભલે કહોકે આવાં ક્ષણિક સુખ તર્ક અને સત્યનાં પ્રચંડ રવિકિરણો આગળ ઓગળતી જતી બરફના જેવી નિર્જીવ કલ્પનાઓમાં જુઠાં સ્વપ્નાં છે, પરન્તુ તે વૃથા છે. અરે! વિશ્વમાં કોઇપણ પ્રકારનું સુખ એવું તો બતાવો, જે ચિરસ્થાઇ છે અને જેની કલ્પનાને સુવર્ણ રંગ દેવો નથી પડતો?

"ફાઝિલ તું મને અતિપ્રિય છે," ગુલબદન બોલી ઉઠી; કારણ અત્યારે બહુરા અને ત્હેની ડહાપણભરેલી શિખામણોનું તદન વિસ્મરણજ થયેલું હતું.—

"અરે! તું મને ઘણો ઘણો વ્હાલો છે,"

તે યુવાને તેના પદ્મ જેવા નાજુક બદનને છાતી સરસું વધારે વધારે ચાંપી, તેનો આભાર માન્યો અને પ્હેલીજ વાર પોતાના હોઠ તેના પરવાળાં જેવા મૃદુ હોઠ સાથે ચાંપ્યા. આહ્લાદ જીવનની સ્વર્ગીય પળને અદેખાઇ આવી.

તેજ વખત બારણામાંથી નવાબે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. એલચી એકાએક માંદો થઇ જવાથી બહાદુરશાહ છુટો થયો અને ફાઝિલખાન તથા ગુલબદન પાસે ત્વરાથી પાછો આવ્યો. તેના પગલાંના અવાજે આ પ્રેમી દ્વંદ્વને પોતાના સ્વર્ગીય સ્વપ્નમાંથી જાગૃત કર્યું ગુલબદન ફાઝિલના હાથમાંથી એકદમ ચીસ પાડીને છટકી ગઇ, અને ફાઝિલખાન જાણે કે આવી સ્થિતિમાં નવાબે જોયો તેથી પણ બેદરકાર હોયની, એમ ધીમે ધીમે ઉભો થયો.

બહાદુરશાહ તેમના તરફ કેટલીક મિનિટ સુધી ક્રોધ, દિલગીરી તથા હૃદયંગમ નિરાશા ભરેલી મુખાકૃતિથી જોઇ રહ્યો. તેણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યો આકાશ તરફ જોયું, અને ધીમે ધીમે જાણે કાંઇ ગાઢ વિચારમાંજ લીન થયેલો હોયની, એમ દિવાનખાનામાં ચાલવા માંડ્યું.

"મહાન બહાદુરશાહ! જરા મહેરબાની કરીને ઉભા રહો!" તે અમીર બોલી ઉઠ્યો.

નવાબ પાછો ફર્યો, અને તેની આગળ ફાઝિલખાન ગુંટણીએ પડ્યો. બહાદુરશાહે તેના તરફ પોતાના વિશ્વાસનો ઘાત કર્યો હોય, અને પોતાની મિત્રતાનો ખરાબ બદલો વાળ્યો હોય એવા ગુન્હેગારની પેઠે આ પગે

ઉભેલા યુવાન અહમદનગરીની તરફ શાન્ત અને ગંભીર દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો.

"પરદેશી યુવાન !" હેણે સખી અવાજે કહ્યું, "માફી માગવાના હમારા સઘળા પ્રયત્નો વૃથાજ છે."

"માફી !" ફાઝિલખાને હિમ્મતથી કહ્યું, "ના મ્હારા મહેરબાન ! ખુબસુરત ગુલબદનને ચ્હાવા માટે હું કોઈ પણ પ્રકારની માફી માગવા ઇચ્છતો નથી. એતો જે માણસ ગુલબદન બેગમને જુવે અને ન ચ્હાય હેને માટે એવી માફી માગવાનું કામ તો હું રાખુંછું; છતાં પણ ગુલબદનને ચ્હાવું એ ખરેખર જો ગુન્હો હોય, તો તે એવો ગુન્હોછે કે હેમાંથી પરમેશ્વર મ્હને મુક્ત કરશેજ, કારણ કે હેણેજ ગુલબદનને ચ્હાવા લાયક બનાવી છે."

"હમે આવી હમારી બેલાછા-ગાંડાઇ ભરેલી માફી ઉપર બહુ ભાર મૂકતા જણાઓ છો," નવાબે તિરસ્કારથી કહ્યું. "હમે એમનો ધારતાજ હશો કે એ પણ હું ધ્યાનમાં લઉં."

ફાઝિલખાને જમીન ઉપર ઉભો થતે થતે કહ્યું, "મ્હારા સરકાર ! હું એ ફરીથી કહેવાને પણ આંચકો ખઈશ નહિ, કે મ્હેં જે કર્યું છે હેને માટે માફીની કાંઇ પણ જરૂર નથી; હું ગુલબદનબેગમ સાથેના મ્હારા પ્રેમને માટે ક્ષમા ચ્હાતોજ નથી, પરન્તુ ઉલટું તેમ કરવાને માટે હમારી રજા માગું છું. બહાદુરશાહ ! હું હમારી ભત્રિજીને ચ્હાઉં છું; અને હેની સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરૂં છું."

આવી અણધારેલી હિમ્મતવાળી માગણી સાંભળીને નવાબ ચમક્યો.

"એટલું તો ખરૂંજ છે," તે અહમદનગરી યુવાને બોલવાનું પાછું શરૂ કર્યું, "કે હું અત્યારે એક અજાણ્યો, ગરીબ, અને સમશેરમાંજ દોલત રાખનાર પરદેશી છું; અને તેથી હાલનો ખંભાતના જેવી સલ્તનતમહારાજ્યના હાકેમની ભત્રીજી અનેવારસની સાથે મ્હારી નિકા પઢવાની માગણી હસી કહાડવા જેવીજ લાગશે. પરન્તુ નવાબ સાહેબ ! હું આસમાનના કસમ લઈ કહું છું કે, મ્હારી તો ખાત્રીજ છે કે મહાન્ બહાદુરશાહ પોતાની પુત્રીસમાન ગુલબદનને એવા માણસોને તો આપશે નહિજ, કે જેમની પસે ફક્ત જાગીરો, ઇલ્કાબો અને ખજાના છે-અગર જેઓ પોતાનામાંથી તો કીર્તિનું એક પણ કિરણ પ્રકાશિત કરવાને અશક્ત હોવાથી પોતાના બાપદાદાનાં માન અકરામ ઉપર થનથનાટ કરી ૧૩

વા છે. હું ચોખ્ખી રીતે કબુલ કરૂંછું કે ગુલબદન બાનુનો હાથ મ્હને મળે ત્હેવું કાંઇપણ કામ મ્હેં કર્યું નથી, પરન્તુ તેવા કોઇ પણ પ્રયત્નમાં હું ફતેહમંદ થઇશ અથવા બેહસ્તનશીન થઇશ એને હવે કાંઇ બહુવાર લાગે તેમ નથી. ”

નવાબે ગુસ્સાથી પોતાનું મોં ફેરવી ત્યાંથી જવા માંડયું.

“ કાકા સાહેબ ! એમના ઉપર ગુસ્સે ના થાઓ, ” ગુલબદન બોલી; તેણે બહાદુરશાહને પોતાના બંને સ્ફટિક હાથથી રોકવાં જતાં તેને ગળે બાઝી પડી અને પોતાની આંખમાં ભરાએલા આંસુનો ઉભરો તેની છાતીમાં સંતાડયો.

“ ત્હમારે ગમે તે માગણીઓ કરવી હોય તે કરો ! ફાઝિલખાને નવાબને કહેવાનું ચાલું રાખ્યું, “ ગુલબદનનો હાથ મેળવવાને ત્હમે કહો તે કામ કરવાને હું તૈયાર છુ તમારી મરજીમાં આવે તે મને કહો, પછી તે ગમે તેટલું મુશ્કેલ હશે તોપણ હું કરીશ. જે કામના ઇનામ તરીકે ગુલબદન બેગમ છે. તે ગમે તેટલું વિચિત્ર—ગમે તેટલું કઠિન હશે તો પણ તે મારે મનતો રમત જેવુંજ લાગશે. હું ખુદાના સોગન ખાઇને કહું છું કે, અત્યારે ખંભાત કોઈ એવીજ મહા ભયંકર દુઃખદ સ્થિતિમાં હોય અથવા દશ હજાર ખંજરો તમારી જીંદગીની સામે ઉઠાવવામાં આવ્યાં હોય તો તે સર્વને એકી વખતે શાન્ત કરી દેવાને સમર્થ છુ; ગુલબદન મારૂં ઇનામ—અને પછી ગમે તે કરોડો દુશ્મનોનાં દળ ખંભાતને ઘેરીને પડયાં હોય તોપણ હું તેમની સામે થઇને પણ ખંભાતને બચાવી શકુંજ, એમ મારીતો ખાત્રી છે. ”

“ મેં રાજ્યની ઘણા વખતથી નિમકહલાલીથી અને પ્રતિથી નોકરી બજાવી છે, ” બહાદુરશાહે કડવું મોં કરી જવાબ દીધો. મેં મારી જીંદગી કોઇપણ પ્રકારની આનાકાની કર્યા શિવાય મહા સંગ્રામોમાં ખંભાતને ખાતર ઝુકાવી છે; મ્હેં મારૂં લોહી બેદકારીથી વહેવરાવ્યુ છે; અને મેં તેના બદલામાં મારી જઇફ ઉમ્મર શાન્તિ આરામમાં ગાળવાની ઇચ્છાશિવાય બીજું કાંઇ માગ્યું જ નથી, પરન્તુ તેમાં પણ હું ઠગાયો છું મારા દિલોજાન દોસ્તો, મારા યુવાવસ્થાના મિત્રો, મ્હારા મ્હારી જીંદગીના બિરદારોને લુંટારાઓનાં ખંજરોએ મ્હારી પાસેથી જુલમથી પડાવી લીધા છે. અને ત્હમે ફાઝિલખાન ! જેના ઉપર મ્હેં આટલી બધી મહેરબાની રાખી,

તે ત્હમે પણ હવે આ મ્હારું બાકી રહેલું આરામ લેવાનું ઠેકાણું હવે લુંટી લીધું છે. ગુલબદન ! મ્હને જવાબ દે; ત્હારૂં હૃદય ફાઝિલખાનને તેં હવે ન ફરી શકે એવી રીતે અર્પી દીધુંછે?"

ગુલબદનનો એક હાથ ત્હેના કાકાના ખભા ઉપર હજી પડી રહેલો હતો; અને બીજા હાથથી ત્હેણે ફાઝિલખાનનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી રાખેલો હતો. છતાં ફાઝિલખાન અસંતુષ્ટજ રહ્યો. નવાબના છેલ્લા સવાલે ત્હેનું હૃદય લીંપી નાંખ્યું, તેનો ચહેરો ફિક્કો પડયો. અને જો કે ગુલબદને તેનો હાથ દબાવ્યો તેથી તેણે પણ બેગમનો હાથ સામો દબાવ્યો; પરંતુ તણે સંશયથી પોતાનું માથું જરાજરા હલાવ્યું અને શોકની મૃદુનમ્રતાથી તેના મ્હોં સામે એવી નજરથી જોઇ રહ્યો કે જાણે, તે ત્હેના હૃદયના અંતરપટ ઉકેલવાને પ્રયત્નો કરતો હોયની ! બહાદુરશાહે ધીમે રહીને ગુલબદનનો હાથ પોતાના ખભા ઉપરથી ખશેડયો, અને પછી શોકમય તથા વિચારશીલ રહેવાથી તે દિવાનખાનામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. ગુલબદન પાસેની એક બેઠક ઉપર પડીને આંસુ ઢાળવા લાગી. અને ફાઝિલખાન નવાબને જાણે ત્હેનો ઠરાવ પોતાનું ભાવિ નકી કરવાનો હોયની, એમ આતુરતાથી એક નજરે તેના સામું જ જોઇ રહ્યો.

આમને આમ કેટલીક મિનિટો ચાલી ગઇ. મહેલમાં કોઇ ભયંકર શાન્તિ પ્રસરી હોય એમ જણાતું હતું; બહાદુરશાહ કોઇ મહાપ્રયાસ કરીને ઘણાજ મ્હોટા—દૃઢ નિશ્ચય ઉપર આવતો હોય એમ જણાતું હતું. આ પ્રેમી દ્વન્દ્વ આ દેખાવનો અન્ત જોવા ઇચ્છતું, છતાં ડરતું હતું; અને જેમ જેમ મિનિટો જવા લાગી તેમ તેમ તેમની આતુરતા વધતી ગઇ અને હૃદયજીવનમાં તેલ રેડાતું ગયું.

"ફાઝિલખાન !" આખરે નવાબ એક જગોએ ઉભો રહીને બોલ્યો; અને ફાઝિલખાન પણ નરમાશનાં પગલાંથી તેની તરફ વળ્યો. "યુવાન અમીર !" તેણે કહ્યું, "મ્હેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે; ગુલબદન ત્હમને ચ્હાય છે અને હું પણ તેના મનની ઇચ્છાવિરૂદ્ધ ન આવું, એટલો ત્હેને ચ્હાઉંછું; પરન્તુ ગુલબદન એટલી તો કિંમતી છે કે પ્હેલીજ માગણીએ મ્હારાથી એકદમ ત્હેને આપી શકાય તેમ નથી. હું જેની સાથે તેને પરણાવું, તે તેની સાથે પરણવાને યોગ્ય હોવો જોઇએ. તે તેની નોકરીના બદલામાંજ મળી શકે; અને એવું કોઇ પણ કામ નથી કે જેના ઇનામ તરિકે ગુલબદન લાયક ન હોય. તમારો રાજ્યઉપરનો હક હજી ઘણોજ નજીવો છે. પરન્તુ

હાલ એક મોટી નોકરી બજાવવાની તક તમારા હાથમાં આવી છે. માણેકચંદ, દયાલસિંહ અને ખ્વાઝાખાનનો ખુની-જાઓ એને અહિં લઇ આવો! જીવતો અથવા મુવેલો આ મહેલમાં લુંટારા અને ખુનીઓના ભયંકર સરદાર અબ્દુલને અહિં પકડી લાવો!"

જે જવાબના ઉપર પોતાની આખી જીંદગીના સુખ અથવા દુઃખનો આધાર હતો, તેનો છેડો આવે આવેલો જોઇ ફાઝિલખાન ચમકી ઉઠ્યો. તેને મોંયેથી રંગ ઉડી ગયો.

મ્હારા મ્હોટા સરદાર!" તે આખરે અચકાતો અચકાતો બોલ્યો, "તમને સંપુર્ણરીતે ખબર છે કે—"

"હા હું સારી રીતે જાણું છું" બહાદુરશાહ વચમાં બોલી ઉઠ્યો, કે અબ્દુલને પકડવાનું કામ તમને સોંપું છું તે કેટલું મુશ્કેલ છે. મ્હારે માટે તો મ્હારે એટલું પણ કબુલ કરવું પડશે કે, હું તો કસમ લઇને કહું છું કે, આખા ચાંચીઆઓનાં વહાણોના કાફલા બાળી મુકવા અથવા રૂમશામના * દરિયાઇકાફલામાંથી એકજ વહાણથી રસ્તો કાપી તુર્કી વાવટાવાળું વહાણ હાથ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં આ સેતાનની સાથે દોસ્તી કરનાર અબ્દુલ્લને પકડવાનો પ્રયાસ મ્હનેતો વધારે અઘરો લાગે છે; એ દરેક ઠેકાણે હોય છે પણ જુવો તો કયાંય પણ મળવાનો નહિ, એને ઘણાએ જોયો છે પણ કોઇ ઓળખી શકતું નથી, એની હુંશિયારી અને ચાલાકીએ રાજ્યની છુપી જાસુસ મંડળી તથા નગર રક્ષકોને પણ થકવી નાંખ્યા છે, એનું નામ સાંભળીનેજ બહાદુરમાં બહાદુર ખંભાતીઓ પણ ધ્રુજે છે, અને એના ખંજરના ઝપાટામાંથી હું પણ રાજ્યાસન ઉપર છું તોપણ બચી શકું તેમ નથી. ફાઝિલખાન! હું શેની અને કેટલી મ્હોટી માગણી કરૂં છું, તે હું જાણું છું: પણ હું શું ઇનામ આપી શકું તેમ છું તેથી પણ અજાણ્યો નથી. તમે અચકાઓ છો? ચુપ રહ્યા છો? ફાઝિલખાન! મ્હેં ત્હમારી કેટલાક વખતથી ધ્યાનથી પરીક્ષા કરી છે. મ્હેં તમારામાં અલૌકિક બુદ્ધિનાં ચિન્હ જોયાં છે, અને તેથીજ તમારી પાસે આવી માગણી કરૂં છું. ફાઝિલખાન! જો અબ્દુલને કોઇ પણ માણસ જો કરી શકે તો તે તુંજ છે. હું જવાબની રાહ જોતો ઉભો છું."

ફાઝિલખાને મુંગામુંગા ઓરડામાં આમ તેમ ફર્યા કર્યું. આ કામ મહા ભયંકર સાહસરૂપજ હતું. જો અબ્દુલને ખબર પડે તો પછી

* કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ.

થઇજ રહ્યું; ફાઝિલખાનના બાર વાગીજ ગયા. પણ ગુલબદનરૂપી ઇનામ ! ત્હેણે ગુલબદની સામે એક દૃષ્ટિ નાંખી પરન્તુ તે તો મ્હોં તકિઆમાં સંતાડી ગાદીઉપર પડી હતી. તે નવાબની પાસે ગયો.

બહાદુરશાહ—"બોલો ત્યારે, ફાઝિલખાન!—ત્હમે શો નિશ્ચય કર્યો?"

ફાઝિલખાન—"હું જો અબદુલને જીવતો પકડી ત્હમારે સ્વાધીન કરૂં તો ત્હમે કસમ ખાઇ કહોછો કે ગુલબદનનું લગ્ન મ્હારી સાથેજ કરશો ?"

• • •

બહાદુરશાહ—"હા નક્કીજ—ત્હમારી સાથે; પરન્તુ તે પ્હેલાં નહિ."

ગુલબદન—"ઓ ફાઝિલખાન ! મ્હને ફિકર રહે છે કે આનું પરિણામ ઘણુંજ ખોટું આવશે. અબદુલ એવો લુચ્ચો—એવો ભયંકર છો ત્હમે બહુજ સંભાળજો, કારણ જો એકજ વાર ત્હમે ત્હેની પાસે ગયા તો તું ન્હાસનું ખંજર જો—"

ફાઝિલખાન—(ત્હેને બોલતાં અટકાવીને)—"અરે ! ગુલબદન ! વધારે ન બોલતાં;—મ્હને ફતેહની આશા તો રાખવા દો, મહાન્ બહાદુરશાહ ! ત્હમે મ્હને વચન આપો કે અબદુલ ત્હમારા હાથમાં આવ્યો કે પછી ગુલબદનબાનુનું લગ્ન મ્હારી સાથે કરવામાં તમે કાંઇ પણ બ્હાનાં નહિ કહાડો.

• • • •

બહાદુરશાહ—"હા. હું સોગન ખાઇને કહું છું કે, ખંભાતનો આ મ્હોટામાં મ્હોટો દુશ્મન મ્હારા હાથમાં જીવતો અગર મુએલો સોંપો અને પછી ગુલબદનનું તમારી સાથે લગ્ન કરવામાં આકાશ અને પૃથ્વી એક થાયતો પણ હું વાંધો કહાડવાનો નથી, અને હું મારો હાકેમીશબ્દ—મ્હારૂં નવાબી વચન આપું છું."

ફાઝિલખાને નવાબનો હાથ મુંગે મ્હોંયે લઇ ઘણીવાર હલાવ્યો. તે ગુલબદન તરફ ફર્યો અને બોલવા જતો હતો એટલામાં ગભરાયલા મનથી આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. એટલામાં સ્હાંજના પાંચ વાગ્યા.

"વખત ઝડપથી ચાલ્યો જાયછે !" તે બોલ્યો; "હવે વધારે વાર કરવાની કાંઇપણ જરૂર નથી. ચોવીસ કલ્લાકમાં આજ મહેલમાં આ ભયંકર ખુની અબદુલને પકડી હાજર કરીશ."

બહાદુરશાહે માથું હલાવ્યું, "જુવાન માણસ! તેણે કહ્યું, "તમારાં વચનમાં ઓછા ખાત્રીતાજા થાઓ; મ્હને કહેવા કરતાં કરવા ઉપર વધા-

ર વિશ્વાસ બેસે છે. ”

ફાઝિલખાન, (ગંભીર અને દૃઢ)—“પરિણામ ગમે તે આવે તોપણ, કાંતો હું મ્હારૂં વચન પાળીશ અથવા આ મહેલનો ઉમ્મર ફરીથી ઓળંગીશ નહિ. મ્હેં તે દુષ્ટની કાંઇક નિશાનીઓ મેળવી છે અને મ્હને તો ખાત્રીજ છે કે તમને બધાંને કાલે એકાદ હાસ્યમયરસ દેખાવ બતાવી તમારાં મન રંજન કરીશ; પછી જો હાસ્યને બદલે કરુણા રસ ઉત્પન્ન થઇ આવે તો પરવરદિગારની ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ ! ”

બહાદુરશાહ.—“યાદ રાખો કે વધારે ઉતાવળ વધારે નુકશાનકારક જ છે- તમને અત્યારે ફતેહની કાંઇક આશા હશે તે પણ ઉતાવળ અને અવિચારથી નાશ પામશે.

ફાઝિલખાન—“ અવિચાર, સરકાર સાહેબ ! જે મ્હારી પેઠે જીવ્યો છે, અને મ્હારા જેટલાં દુખોમાં દળાયો છે, તે અવિચાર તો ક્યારનોયે ભુલી જવોજ જોઇએ.

ગુલબદન. (એનો હાથ લઇને)—“ તોપણ, વિનંતી કરૂં છું કે તમારી શકિતનો બહુજ ગર્વ ના રાખતા વ્હાલા ફાઝિલ ; કાકા સાહેબ તમને ચ્હાય છે અને તેમની સલાહ ઘણી ડહાપણ ભરેલી છે. અબદુલના ખંજરથી સાવચેત રહેજો ! ”

ફાઝિલખાન—“તે ખંજરથી બચવાનો સારામાં સારો રસ્તો એજ છે કે તે તેને વાપરવાને જરા પણ વખત આપવો નહિ; આ કામ ચોવીસ કલાકમાંજ બનશે અને જો એટલામાં વખતમાં નહિ બને તો કદી પણ બને તેવું નથી. હવે મહાન્ સરદાર ! હું આપની રજા લઉં છું. આવતી કાલે હું આપને બતાવી શકીશ કે પ્રેમથી ન બની શકે એવી આખી દુનિયામાં કોઇ પણ વસ્તુ નથીજ. ”

બહાદુરશાહ.—“હા. પ્રયત્ન કરવાને; પણ સંપૂર્ણ રીતે પાર પાડવાને?”

ફાઝિલખાન.—“એ સઘળું તો આધાર રાખે છે—” બોલતે બોલતે તે એકદમ અટકી પડ્યો; અને તેની મુખાકૃતિ ઉપરથી એતો સ્પષ્ટજ જણાતું હતું કે જેમ જેમ તે ગુલબદનના ચ્હેરા તરફ વધાર વધારે જોતો હતો તેમ તેમ તેની મનોવ્યથા વધારે વધારે વધ્યે જતી હતી. તેણે અધિરાઇથી બહાદુરશાહની સાથેની પોતાની વાતચીત ચાલુ રાખી.

“મહાન્ બહાદુરશાહ !” તેણે કહ્યું “મ્હને નાહિંમત ન કરતા.

પરન્તુ હવે મ્હને જોવા દો કે હું તમને વધારે હિંમત અને ખાત્રી આપી શકું છું કે નહિ. કાલે તમે આજ વખતે એક મ્હોટી મિજલસ ભરાજો તેમાં બપોરથી ખંભાતના અમીર ઉમરાવોનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરૂષોને આવવાનું આમંત્રણ કરજો; કારણ કે જો મ્હારૂં કામ હું ફતેહમંદીથી કરી શકું તો તે સઘળાં મ્હારો વિજય જોવાને હાજર રહેતો સારૂં એવી મ્હારી ઇચ્છા છે ખાસ કરીને છુપી જાસુસ મંડળીના સઘળા ઉપરીઓને હાજર રાખજો, કારણ કે ભયંકર અબદુલ્લ જેવો માણસ જેની સામે પ્રવાસમાં આખું ખંભાત થાકી ગયું છે તેને પકડવાનો છે અને આપની સમક્ષ હાજર કરવાનો છે."

બહાદુરશાહ (કેટલોક વખત સુધી તેની સામે આશ્ચર્ય અને અંદદતાથી જોઇ રહીને)—"બહુ સારૂ; તે સઘળા તો હાજર રહેશેજ."

ફાઝિલખાન—"મ્હારા સાંભળ્યા પ્રમાણે માણેકચંદના અકાળ મૃત્યુ પછી તમે મુલ્લાં સાહિબખાનના ઉપર પાછી મહેરબાની રાખવા માંડી છે. તેણે તમારી ખાત્રી કરી છે કે રૂકનુદીન, રહીમખાન વગેરે ઉમરાવોની ટોળી સામેની તારી ગેરમહેરબાની અયોગ્ય હતી. મ્હારી છેલ્લી મુસાફરીમાં મ્હેં આ યુવાન અમીરોનાં બહુ વખાણ સાંભળ્યાં છે અને મ્હારી પણ તેમની સાથે વધારે ઓળખાણ કરવાની વૃત્તિ થઇ છે માટે તેમને જો કાંઇ ખાસ કારણ ન હોય તો તેમને પણ બોલાવશો."

બહાદુરશાહ—"હા તેમ પણ કરવામાં આવશે."

ફાઝિલખાન—"હવે ફક્ત એકજવાનું બાકી રહ્યું છે, જે હું ભુલી ગયો હતો. મિજલસમાં બધા આવી રહ્યા શિવાય તેનું કારણ કોઇને જણાવશો નહિ. અને પછી મહેલની આસપાસ સિપાઇઓ અને પ્હેરગીરોની ટુકડીઓ ગોઠવજો, અને પછી મિજલસ જે ભાગમાં મળવાની હોય તેના બારણા આગળ પણ પહેરેગીરોનો પ્હેરો રાખશો તોપણ કાંઇ હરકત નથી કારણ અબદુલ્લ એવો તો સેતાની બદમાશ છે કે તેની સામે જેટલી સાવચેતીઓ લઇએ તેટલી ઓછી પ્હેરેગીરોને ભરેલી બંદુકો અને ઉઘાડી તલવારોથી ફરવાનો હુકમ આપજો અને તેમને સખ્ત તાકીદ કરશો કે હરકોઇ માણસને અંદર પેસવા દેવુ પરન્તું કોઇને પણ અંદરથી બ્હાર જવા દેવુ નહિ."

બહાદુરશાહ—"બહુ સારૂં. તેજ પ્રમાણે કરીશું."

ફાઝિલખાન—"ઠીક ત્યારે હવે મ્હારે બીજું કાંઇ પણ કહેવાનું રહ્યું નથી, મહાન બહાદુરશાહ! સલામાલેકુમ! ગુલબદન બેગમ કાલે? પાંચ વાગે આપણે પાછાં મળીશું અથવા આ જીંદગીમાં છેલ્લી સલામ!"

એટલા શબ્દો બોલી ફાઝિલખાન ઘણીજ ત્વરાથી ચાલતો થયો, બહાદુરશાહ વિચારમાં પડ્યો, અને ગુલબદને પોતાના કાકાની છાતી ઉપર માથું નાંખી રોઇ, મનનો ઉભરો ખુબ બ્હાર કહાડ્યો.

પ્રકરણ ૩ જું.

મધ્યરાતનું મંડલ.

"કેમ ?" મુલ્લાં સાહિબખાનના મહેલમાં જ્યાં આપણા મુખ્ય કાવતરાંખોરો એકઠા મળેલા હતા ત્યાં પ્રવેશ કરતાં રૂકનુદ્દીન બોલી ઉઠ્યો; "આપણું કામ ફાંકડીરીતે ચાલ્યું જાય છે, ફાઝિલ આજ સવારે ખંભાતમાં આવ્યો અને અબદુલ્લે માગેલી રકમ ત્હેને ક્યારનીયે પહોંચી ગઇ"

સાહિબખાન.—"ફાઝિલનામાંયે કાંઇ બુદ્ધિ ઓછી નથી; મ્હારા મનમાં તો એમ છે કે એ બન્ને જીવે અને આપણા પક્ષમાં આવે તે કોઇ ખુબ વખત બિનસાવચેત રહેતો નથી—"

રૂકનુદ્દીન—"એવા રખડેલોએ સાવચેત રહેવુંજ જોઇએ, જે મને લોકોથી ઘણું છુપાવવાનું છે. તેમણે તો સાવચેતજ રહેવું જોઇએ."

રંગીલરામ—"મ્હારા સાંભળવા પ્રમાણે ગુલબદન પણ ત્હેની તરફ બેદરકારીથી જોતી નથી."

રૂકનુદ્દીન—"અરે, કાલ સુધી જરા રાહ જુવો; અને પછી એનીમરજી હોયતો બાબેને સેતાન અને ત્હેનીયે દાદીના સાથે પ્યારમાં પડે, એમાં કાંઇ આપણી હરકત નથી. અત્યાર સુધીમાંતો ક્યારનું અબદુલ્લાનું ખંજર એને ભેટી પડ્યું હશે."

રફીગખાન—"આ અહમદનગરી ફાઝિલ બાબત મ્હેં ઘણીયે તપાસ કરી પણ કાંઇજ અહમદનગરમાંથી પણ માલુમ પડતું નથી, એ બહુ નવાઇ જેવું છે. મારા કાગળોમાંથી એટલુંજ મળી આવેછે કે એવું કોઇક કુટુંબ પ્હેલાં હતું પણ તેનો છેલ્લો અમીર બિન વારસ મરી ગયે પણ પંદર વીસ વર્ષ થઇ ગયાં અને કદાચ કોઇ તેના દૂરના સગામાંનું જીવતું હશે તો તેની અહમદનગરના રાજ્યમાં કાંઇ ખબર નથી કારણ કે તેની જાગીરો સરકારમાં જે જપ્ત

થઇ તેમના ઉપર હક કરવા કોઇ હજુ સુધી આવ્યું હોય એમ સાંભળ્યું નથી. "

સાહિબખાન—" તમને બધાને મિજલસમાં બોલાવ્યા છે કે ? "

રહીમખાન—" હા. અમને બધાયને. "

સાહિબખાન—" ઠીક, ત્યારે તો. પેલી ત્રિપુટી દૂર થયા પછી જરા મ્હારી બલામણુની નવાબઉપર અસર થઇ લાગે છે ખરી. ત્હાંજે વળી પાછી બેઠક છે. બહાદુરનો હજુર એમ કહેતો હતો ખરૂંકની ?"

રંગીલરામ—" હા. એમજ કહ્યું હતું. "

દોલતચંદ—" એમાં કાંઇ કપટ તો નહિ હોય ? ભલા ભગવાન ! જો એને આપણા કાવતરાની જરા પણ ખબર પડે તો !—મ્હારા તો દાત પણ કકડે છે. "

સાહિબખાન—" છટ ! આપણી ખટપટની તેને શી રીતે ખબર એમ બનતું તો તદ્દન અસંભવિતજ છે. "

દોલતચંદ—' અસંભવિત ? ખંભાતનો એકે એક રખડેલ, ખિસ્સાંકાતરૂ અને ગળાંકાતરૂ આપણી નોકરીમાં રાખવામાં આવ્યો છે અને તેથી નવાબને તેની કાંઇક ચેતવણી અગર નિશાની મળી જાય એમાં કાંઇ નવાઇ જેવું છે ? આપણો ભેદ એટલા બધાં માણસો જાણે છે કે, હજુ સુધી તેને તેની ખબર પડી નથી એજ નવાઇની વાત છે ? "

રહીમખાન—"ભલો માણસ છે તો ! દીવો લઇને ફરનાર માણસતો અંધારામાંજ રહે છે. શીંગડાં પ્હેરનાર માણસ શિવાય બીજાં બધાં મનુષ્યો તે જોઇ શકે છે. પરન્તુ મ્હારે પણ કબુલતો કરવુંજ પડશે કે આપણી સર્વ ધારણાઓ પાર પાડવામાં હવે ઢીલ કરવાની જરૂર નથી; કારણ નજીવી વસ્તુઓથી પણ આપણે વખતે પકડાઇ જઇએ.

રંગીલરામ.—"દોસ્ત ! તમે ખરૂં કહોછો; હવે બધી વસ્તુઓ તૈયાર છે. ફકત ઘા કરવાનીજ વાર છે."

રુકનુદીન.—"ખરે, કંટાળેલા લોકો જે આપણી તરફ છે તે આપણે જો આજ રાત્રે આપણી યુકિતઓને અમલમાં લાવીએ તો બહુ, રાજી થાય, આમને આમ વાર કર્યાંજ કરો અને ધીમે ધીમે તેમનો બહાદુર ઉપરનો ગુસ્સો ઓછો થઇ જશે, અને તે આપણને મદદ કરવાને નાલાયક થઇ જશે. "

રહીમખાન,—"ચાલો ત્યારે હવે આપણે બાજી શરૂ કરી દઈએ; અને તેનું શુભ મુહુર્ત કાલેજ રાખો નવાબનેજ મ્હારા હાથમાંજ રહેવા દો. હું મ્હારી કટાર મુઠસુધી તેના પેટમાં ખોશી દઈશ અને પછી ગમે તે થાઓ પણ બેમાંની એક વાતતો થવાનીજ:—કાંતો આપણે બધું ઉથલ પાથલ કરી નાંખી આ બધી તસ્દી અને આફતમાંથી ઉગરી જઈશું અથવા તો સડ ખુલ્લા મુકી દઈને વેણાસર બાજી દુનિયાં તરફ સાથેજ સ્વારી કરવા મંડી પડીશું."

રૂકનુદ્દીન—"દોસ્ત! આપણે નવાબની મિજલસમાં હથિયાર બંધજ જવું."

સાહિબખાન—"છુપી જાસુસ ગંડળીના સઘળા અમલદારોને હાજર રાખ્યાં છે—"

રંગીલરામ—"ત્યારે તેમને છો એકે એકને સાફ કરી નાંખવા!"

દોલતચંદ:—"અરે! હા હમણાં વાતો કરવી ઠીક લાગે છે પણ તે વખત ખબર પડશે? વખતે આપણે માટેજ એ સઘળી ગોઠવણ થઈ હોયતો?"

રંગીલરામ:—"હેં? છટ બાયલા? તું તો હમ્મેશનોજ બ્હીકણ બિલાડી રહેવાનો? તારે ઘેર રહેવું હોયતો તારી નમાલી જીંદગી બચાવજે પણ જો આપણું કાવતરૂં ફતેહ પામે છે તો પછી જોજે કે, મ્હેં જે નાણું ધીર્યું છે, તેમાંથી રાતી બદામ પણ ત્હને કેવી મળે છે? જાઘેર રહેવું હોય તો ઘેર રહેજે પણ પછીથી પૈસા લેવાને તારૂં કાળું મ્હોં બતાવતો ના?"

દોલતચંદ—"રંગીલરામ? તમે ભૂલ કરોછો. તમે મ્હારા વિષે આમ ધારીને મ્હારૂં અપમાન કરોછો. મ્હારી હિમ્મતની ખાત્રી કરવી હોયતો આપડી તલવારો? આવો ખેંચો મ્હારી સામે હું તમારા સઘળાના જેટલોજ બહાદુર છું, પણ પ્રભુની કૃપાથી તમારા જેવો આગનો ભભૂકો નથી."

સાહિબખાન—"અરે એમ ધારો કે આપણું ધાર્યું ન થયું,-ધાર્યા પાસા ન પડયા: તોપણ બહાદુર એકવાર જ્યાં મૃત્યુ પામ્યો કે પછી લોકોને જેમ બુમો પાડવી હોય તેમ પાડવા દોને? આપણી પાસે ખલીફાની

પરવાનગી અને મંજુરી કયાં નથી ?"

રહીમખાન.—"હેં, ખલિફાની ? તે શું આપણી તરફજ છે? "

સાહિબખાન. (હેની તરફ એક કાગળ ફેંકીને)—અરે વિશ્વાસુ એ

લ્યો વાંચો ખલીફા આપણને મદદ કરશેજ. કારણ કે બહાદુરે હેની ધ-ર્માધ્યક્ષ તરીકે સત્તાનો અનાદર કર્યો છે, અને આપણે તે ફરીથી સ્થા-પિત કરવાના છીએ, દોલતચંદ ! હવે મહેરબાની કરીને નકામી શંકાઓ ઉભી ન કર્યા કરો, કારણ કે હવે આપણે રહીમખાનની દરખાસ્ત પ્રમાણે એકદમ કામ કરવાનું છે. આપણા મળતીઆઓને હવે રૂકનુદીનને મહેલે બોલાવી જોઇતાં હથિયાર આપવાનાં છે. આવતી કાલની મધ્યરાતનો ડં-કો થાય કે તરત તેણે નવાબની બેઠકમાંથી છટકી જઇ, હથિયાર ખાના-નો કબજો લઇ લેવો. હકીમખાન જે ત્યાંનો ઉપરી છે તે આપણા પક્ષનો છે. અને એકદમ આપણે માટે દરવાજા ખુલ્લા મુકી દેશે."

રંગીલરામ—"અને વહાણોનો સરદાર ખુશરૂબેગ જ્યાં ગરબડ અથવા અવાજ સાંભળશે કે તરત પોતાનાં માણસો લઇ આપણી મદદે ઉતરી આવશે."

રૂકનુદીન—"આહા ! ખરેખર, આપણી ફત્તેહતો નક્કીજ છે."

રહીમખાન—"આપણે હવે કરવાનું એટલુંજ છે કે જેમ બને તેમ વધારે ગરબડ મચાવી મૂકવી. આપણા દુશ્મનોને ખબરજ ન પડે કે દોસ્ત કોણ છે અને શત્રુ કોણ છે અને આપણી ટોળી શિવાય આશું થાય છે, કોણ કરે છે અને શા માટે થાય છે, હેની કોઇને ખબર પણ પડવા દેવી નહિ.

રૂકનુદીન—"અલ્લાહના કસમ ! જેમ જેમ કામ કરવાનું પાસે આવતું જાય છે તેમ તેમ હું તો ખરેખરો ખુશી જ થતો જાઉં છું !"

રંગીલરામ—"આપણે આપણી ટોળીવાળાઓને ઓળખવાનાં નિશાન—પીળાં ફુલ. રૂકનુદીન ! તમે બધે વ્હેંચી દીધાં છે ?"

રૂકનુદીન—"હા અરે. એને તો કેટલાએ દિવસ થઇ ગયા."

રહીમખાન—"થયું સારે. હવે તે વિષય ઉપર વધારે ભાંજગડ

---

* પેગમ્બર મહમ્મદનો વાસ બગદાદમાં રહેતો હતો બગદાદ તૂ-ટયા પછી પણ તે આખા મુસલમાની ધર્મનો નાગનો ધર્માધ્યક્ષ તો હતોજ.

કરવાની જરૂર નથી. આવો, દોસ્તો ! પ્યાલા ભરો. આપણું કામ પુરૂં થયા પછીજ હવે તો મળીશું, તે પ્હેલાં નહિ. "

દોલતચંદ—" પરન્તુ મ્હને લાગે છે, કે આપણે હજીપણ એ બાબત શાન્તપણે વિચાર કરવાની બહુજ જરૂર છે. "

રહીમખાન—" છટ ! બળવા અને ફિતુરને વિચાર અને ડહાપણની સાથે કાંઇ પણ લેવા દેવા નથી; નિશશા અને અવિચારીપણું એજ આવાં કામોમાં આપણાં દોસ્ત થવાને વધારે યોગ્ય છે. એકવાર કામ શરૂ થઈ ગયું; ખંભાતનું એવી રીતે ઉથલપાથલ કરી નાંખ્યું કે કોઇ શેઠ નોકર અથવા રાજ્યબંધારણ એકવાર રાજા પ્રજાને ઓળખી જશે કે નહિ; કે પછી વિચાર અને ડહાપણની જરૂર, આપણને તે ગરબડ કેટલે સુધી જવા દેવી તેની તપાસ કરવા માટે પડશે. ચાલો, ચાલો, યારો ! પ્યાલા-ઉડાવો ! કાલે જ આપણને મિજબાની આપીને નવાબ પોતાનું નિકંદન વાળવાજ આપણને બોલાવે છે, એ જ્યારે મ્હને સાંભરે છે ત્યારે તો ત્હેની મૂર્ખામી ઉપર જરા પણ હસવું આવ્યા વિનાં રહેતું નથી. "

રૂકનુદ્દીન—" અને ફાઝિલની બાબત તો—"

ફાઝિલને તો હું કબરમાંજ સુતેલો જોઉં છું; પણ આપણે કાલ નવાબની મિજલસમાં જતા પ્હેલાં અબદુલની સાથે એકાદવાર મેળાપ થાયતો સારૂં. "

રહીમખાન—"ભલે એ કામ અમે ત્હમનેજ સોંપીએ છીએ લ્યો ત્યારે ? અબદુલ્લ ઘણું જીવો ! "

સઘળા.—" અબદુલ્લ ઘણું જીવો ! "

સાહિબખાન.—" અને આપણું કાલનું કામ ફતેહ પામો ! "

દોલતચંદ.—" આમીન ! "

રૂકનુદ્દીન—" આ શરાબ બહુ મીઠો લાગે છે; અને દરેક ચ્હેરો ફક્કડ લાગે છે. પરન્તુ અડતાળીસ કલાક પછી આપણે ત્હેવાને ત્હેવાજ રહીશું" ? આપણે હસતા છુટા પડીએ છીએ; પરન્તુ બે રાત પછી આમ હસતા મળીશું ? હશે ! ફિકર નહિ. ! "

પ્રકરણ ૪ થું.

છેલ્લો દિવસ.

ઇસ્વીસનના નવમા સકાની શરૂઆતમાંજ, (અણહીલપુરના ચાવડા વંશના રાજા યોગરાજના સમકાલીન) દક્ષિણ ગુજરાત રાષ્ટ્રકૂટ નૃપતિ ત્રીજા ગોવિન્દના વખતમાં સ્તંભ નામના એક ન્હાનકડા રાજાના નામ ઉપરથી ઉદ્ભૂત બંદરનું નામ સ્તંભતીર્થ પડયું. ત્યાર પછી ખંભાતને, ગુજરાતનો ઇતિહાસ સોલંકી સિદ્ધરાજ જયસિંહથી ન્હાસતા ભાગતા અને હેમાચાર્યનો આશ્રયપામેલા (પાછળથી ગુજરાતના રાજા) કુમારપાળના ગુપ્ત રહેઠાણ તરીકે સ્મરે છે; તથા ગાદીએ આવ્યા પછી મહારાજા કુમારપાળ તેજ સ્થળે જૈનધર્મની શિક્ષા લેછે અને દેવસ્થાનો બંધાવે છે તથા સમરાવે છે વગેરે આલેખી, ત્હેનું ઉપકાર વૃત્તિથી વર્ણન કરે છે. અને ગુંજરાતના છેલ્લા રજપુત રાજા કરણવાઘેલાનો પરાજય થયા પછી, દિલ્હી સાર્વભોમ ઇસ્લામી સુલતાન અલ્લાઉ-દ્દ-દીનનો એક નસરત ખાન નામનો સરદાર ખંભાત લૂંટે છે, જ્યાંથી કાફુર 'હજાર દિનારી' (હજાર દિનાર આપીને ખરીદ કરેલો ગુલામ), જે આગળ જતાં આખા હિન્દુસ્થાનની સલ્તનતની લગામો હસ્તગત કરે છે ત્હેના પકડાયાની વાત કહી, હિન્દુઓની રાજ્યને છેલ્લી સલામ કરે છે !

મુસલમાનોનો વખત પણ ખંભાતને માટે પોતાના ઇતિહાસમાં વારંવાર જગો કરતો જણાય છે; પરન્તુ ત્હેમાં તથા મરાઠાઓના વખતમાં પણ તે બંદરનું સ્મરણ ઘણું ખરૂં ત્હેમાંથી મળી આવતી અસંખ્ય લુંટને લીધેજ થાય છે. બહાદુરશાહના રાજ્ય જેવા થોડાજ પ્રસંગો ત્હેને શાન્ત સમૃદ્ધ તથા સ્વતંત્ર રહેવા દઇ શકે છે. ગુજરાતના સુલતાનોનું સાન્નિધ્ય ત્હેને આ પ્રમાણે ત્હેની સ્વતંત્રતામાં હાનીકારક થઇ પડયા છતાં, ત્હેનો વિસ્તાર તથા પેલો અહમદાબાદનું તે બંદર હતું ત્હેને લીધેજ વૃદ્ધિ પામ્યો હતો. આટલુંજ અને આવું આવું અસંબદ્ધજ આપણે આપણા દેશના એક મુખ્ય બંદર, શ્રીમાન્ શહેર, તથા પ્રસિદ્ધ નગર વિષે જાણી શકીએ છીએ એ અતિશોચનીય નથી ?

પરન્તુ આપણા ઇતિહાસ લેખકો કરતાં પણ વધારે અને આધાર રાખી શકાય એવી ખબર આપણને પરદેશી મુસાફરોનાં લખાણો ઉપરથી મળી શકી છે.

અબુમસુદી લખે છે કે 'ખંભાતનું નામ બગદાદમાં (પણ) ઘણું વિખ્યાત હતું, અને ત્યાંના જોડા ઘણા પંકાતા તથા વપરાતા હતા.' તે કહેછે કે, ત્યાં કોઈ બાનીયા નામનો બ્રાહ્મણ (માલખેતના બલ્હાર નરાધિપતીના દિવાન અથવા સુબા તરીકે) રાજ્ય કરતો હતો જે મુસલમાનો તથા બીજા પરદેશીઓની સાથે ઘણીજ સારી રીતે વર્તતો.' તે ખંભાતનો અખાત નાઇલ, યુફ્રેટિસ અને તિગ્રીસ નદીઓનાં મુખ કરતાં વધારે વિશાળ હતો એમ લખે છે અને અખાતને બન્ને કાંઠે આવેલાં સુન્દર ગામડાં, મનોહર જાગીરો, તથા ખુશનુમાં બાગબગીચા આવેલા હોવાથી ખંભાત વધારે સુશોભિત લગતું હતું એમ ઉત્સાહથી કહેછે. પોપટ, મોર, અને હિન્દુસ્થાનનાં અનેક અનેક પક્ષિઓ હેની ઉદ્યાનકુંજોમાં મળી આવતાં. ઇબ્નીહોકલ અને અલ ઈદ્રીસી, એ બન્ને મુસાફર લેખકો હેને હિંદુસ્થાનનાં મુખ્ય શહેરોમાં ગણે છે, અને સારું દરિયાઇ લશ્કર તથા વહાણોના કાફલાઓ રાખવાનું તે સ્થાન હતું એમ લખે છે. હેના રાજ્યને તાબે પિરમ વગેરે કેટલાક બેટ હતા અને ગુજરાતના બંદરોમાં તે પણ એક મુખ્ય હતું. તાઝીયત–અલ–અમસારનો કર્તા અબદુલ્લાહ વસ્સાફ લખે છે કે, ગુજરાતને પરદેશીઓ ખંભાત નામથીજ ઓળખતા હતા. અને ત્યાં વર્ષમાં બબે વાર લીલી દ્રાક્ષનો પાક ઉત્પન્ન થતો હતો.

ત્યાં વ્યાપાર પણ ઘણોજ બહોળો અને વિવિધ પ્રકારનો ચાલતો હતો. ઇ. સ. ૧૧૫૪ થી ૧૧૮૯ સુધીમાં ખંભાત અને બીજાં કેટલાંક બંદરોમાં થઇ એક ક્રોડ અને દસલાખ રુપિયાની કિમ્મતના તો એકલા દસ હજાર ઘોડાજ વેચાયા હતા; અને તેમાંનો મોટો ભાગ ખંભાતેજ લીધેલ હતો. બારબોસા ઘણોજ ઉત્સાહથી ખંભાતની ખુબસુરતી, સમૃદ્ધિ અને વિસ્તારનું વર્ણન કરે છે અને તેને પંદરમા તથા સોળમા સઈકાનાં બીજા યુરોપીયન પ્રવાસીઓનાં લખાણો ઉપરથી ઘણોજ સારો ટેકો મળે છે નિકોલો ડીકોન્ટી લખે છે કે તે પરાંની સાથે બાર માઇલના ઘેરાવામાં વિસ્તારવાળું હતું અને નાનાપ્રકારના વ્યાપારનું સ્થાન હતું: એથેનેસિયસ નિકોટિન અને વર્થેમા નામના પ્રવાસીઓ પણ હેને ટેકો આપેછે અને તેનાં રેશમી કાપડ વગેરેનાં બહુ વખાણ કરે છે. હેના બારામાંથી વહાણો આખા હિન્દુસ્થાન તથા આફ્રિકાની સાથે વ્યાપાર કરવાને ઉપડી જતાં. ટેરી પોતાની 'મુસાફરી'માં લખે છે કે ખંભાત રાતાસમુદ્ર સાથે પણ

આધારી સંબંધ રાખતું હતું. ત્હેના કોટ કિલ્લાનું વર્ણન પણ એક લેખકે સારી રીતે કરેલું છે.

ઇ. સ. ૧૬૬૪માં ખંભાત પ્રસિદ્ધ સુરત બંદર (જેમાંથી તેજ સાલમાં શિવાજી લુંટીને અઢળક પૈસો લઈ ગયો હતો) તેના કરતાં પણ બમણું મ્હોટું હતું, એમ માલમ પડી આવે છે. આ ઉપરાંત છેક અઢારમા સૈકા સુધીના મુસાફરો પણ ત્હેની ઘણીજ પ્રસંશા કર્યા વિના રહેતા નથી. તે પછી ત્હેની પડતી થવા માંડી; મરાઠાઓની લુંટફાટ મુસલમાનો રોકી શક્યા નહિ; અને પરિણામ એ આવ્યું કે ત્હેનો વ્યાપાર નામમાત્ર થઈ ગયો. તથા ઉદયાસ્તના ચક્ર ઉપર રમતી વિચિત્રતાના દૈવ દુર્વિયોગ(irnoy of fate) ને લીધે ખંભાતનો અખાત પણ જે સમરાવવાને—ચોખ્ખો, ખુલ્લો રાખવાને જે પ્રયત્નો ત્હેની સમૃદ્ધિના કાળમાં થયા કરતા હતા તે હવે ભુલાઇ ગયા; અખાત પુરાઇ જવા માંડ્યો; સુરત ગુજરાતનું મુખ્ય બંદર થયું; અને ખંભાતના બારામાંથી વહાણો હમ્મેશાને માટે અદૃશ્ય થયાં! *

ખંભાતની ઉષા જાગૃત થઈ ત્યારે આનન્દમય અને રમણીય હતી. અને જાણે તે દિવસે કાંઇજ અદ્ભૂત અવનવું બનવાનું નથી એમ તેને જોતાં વાંતજ હરકોઇ મનુષ્ય પણ કહી શકત; પરન્તુ ખંભાતની સ્થાપનના દિવસથી તે અત્યાર સુધી આના કરતાં વધારે ઉપયોગી દિવસ કદી પણ ઉગેલો ન્હોતો. દુનિયામાં મ્હોટા ધરતીકંપો થવાના દિવસોનાં પ્રભાતોનું કૃત્રિમ મનોહરત્વ લાલિત્ય અહિં પણ દૃષ્યમાન થતું હતું; અને શીતળ સમીર—નંદન સૂર્યોદય તથા કક્રાન્તિ રહિત સ્હવાર, એ સર્વ નિઃસંશય મ્હોટા વિદ્વાન ફિલસુફોને પણ ભ્રાન્તિમાં નાખે એવાંજ હતાં!

રાજમહેલનાં માણસો ક્યારનાયે જાગૃત થઈ પોતપોતાને કામે લાગી ગયેલાં હતાં અસ્વસ્થ બહાદુરશાહે પોતાના અનિદ્રાશાલી પલંગનો અરૂણનાં પ્રથમ કિરણોનાં દર્શન થતાંજ ત્યાગ કર્યો હતો. ગુલબદને આ-

---

* ખંભાતના પૂર્વ ઇતિહાસની આ પુનઃ સ્મૃતી, વખતે વાચકોને આ સ્થાને અયોગ્ય, અરૂચિકર લાગશે; પરન્તુ આ તેના મધ્યકાલીન ઇતિહાસની કથામાં આપણને હાલ અસંભવિત એવા દેખાવો—ચિત્રો—તથા વર્ણનો આવ્યાં છે, જેમના બચાવમાં પણ—તે પ્રમાણે કરવું આવશ્યક હતું એમ લેખકને સંપૂર્ણ રીતે જણાયાથીજ આ પ્રયાસ થયેલો છે.

ખી રાત્રિ ફાઝિલખાનનાં સ્વપ્નાંમાંજ ગાળી હતી અને નિદ્રા ઉડી ગયા પછી પણ અત્યારે તે અર્દ્ધનિદ્રિત સ્થિતિમાં ત્હેનાજ સ્વપ્નમાં લીન થઇને બેઠી હતી. બદુરાના હૃદયની ગુલબદન માટેની ચિન્તાઓએ તેની નિદ્રાને ન્હસાડી મુકી હતી; કારણકે તે ગુલબદનને પોતાની પુત્રી કરતાં પણ વધારે વ્હાલથી મ્હાની હતી અને જાણતી હતી કે કાલના દિવસનું પરિણામ તેના જીવનસુખની પરિસીમા બંધાવશે અથવા તો તેને અનન્ત દુઃખોદધિમાં ડુબાવી દેશે. થોડાક વખત સુધી ગુલબદન અસાધારણ હર્ષમાં હોયની એમ દેખાતી હતી; તે પોતાની વીણાઉપર આનન્દનાં ગીતોને રમાડવા લાગી અને બદુરાને આટલી બધી શોકમય દેખાવા માટે તેની મશ્કરીઓ કરતી હતી પરન્તુ જેમ જેમ મધ્યાન્હનનો સૂર્ય ચ્હડતો ગયો, તેમ તેમ ત્હેનો આ કૃત્રિમ આનન્દ પડતો ગયો. તેણે વીણા ફેંકી દીધી અને ગભરાયલી હોય એમ આમ તેમ આખા મહેલમાં ફરવા માંડયું. પ્રત્યેક નવી પળ ત્હેના હૃદયને નવી નવી ધાસ્તીઓ આપ્યે જતી હતી અને થોડા વખત પછી બનવાના બનાવની વધ્યે જતી સમિપતા વધારે વધારે દુઃખદ થતી ચાલી.

ખંભાતના સર્વ પ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થો, માનવન્તા સરદારો, અને કીર્તિવન્ત અમીર ઉમરાવો રાજમંદિરમાં કયારનાયે એકઠા થઇ ગયેલા હતા; જે વખતની અત્યંત ધાસ્તી ગુલબદનના હૃદયમાં નિરંતર રહ્યા કરતી હતી, તે પણ આવી પ્હોચ્યો; અને મ્હોટા દરબારમંડપ–દિવાનખાનું જ્યાં રાજ્યનો દરેક મ્હોટો માણસ તથા દરેક ખુબસુરત સુન્દરી તેની ઘણીજ આતુરતાથી વાટ જોઇ રહ્યાં હતાં, ત્યાં ગુલબદનને લઇને બદુરાને જવાનો નવાબે હુકમ કર્યો.

ગુલબદન ઘુંટણીએ પડી ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી તથા હાથ જોડી બોલી, "ઓ ખુદા! અમારા ઉપર મ્હેર કર! અને આજનો દિવસ સુખકારક નીવડે એમ કરજે!"

જે સ્થાને તેણે ફાઝિલખાનનો પ્રેમ સ્વીકાર્યો હતો તથા ત્હેની આગળ પોતાને હૃદયપટ ખોલી નાંખ્યો હતો અને જ્યાં ફાઝિલખાને ત્હેને માટે પોતાની જીંદગી પણ જોખમમાં નાંખવાનું માથે લીધું હતું—તેજ દિવાનખાનામા મૃત શરીરની ફિક્કાશવાળા ચ્હેરાથી તેણે પ્રવેશ કર્યો.

મિજલસ ભવ્ય અને દબદબા ભરેલી હતી; પરન્તુ વાતચીત રમુજી

અને ખુશકારક હતી. હિન્દુસ્થાન અને ઇરાન તથા તુર્કસ્તાનની રાજ્ય ખટપટ તથા જુદા જુદા પ્રકારના દુનિયામાં સર્વ સ્થળે બનેલા બનાવોની ઠેકાણે ઠેકાણે વાતો તથા ગપ્પાં ચાલ્યા કરતાં હતાં મુલ્લાંસાહિબખાન અને રહીમખાન, નવાબની સાથે કાંઇ ગુપચુપ વાત ચીત-ચુપ તેગો' કરવામાં રોકાયલા હતા, અને દોલતચંદ રૂકનુદીન તથા રંગીલરામ એક ખુણે ઉભા ઉભા મધ્ય રાત્રિએ ઉભી થવાની ખટપટની સામગ્રી કર્યા કરતા હતા.

આકાશ હવે શ્યામ અને તોફાની વાદળાંઓથી ભરપુર થવા લાગ્યું હતું. પવન અખાતની ખાડીઓમાં થઇને સુસવાટા કરતો આમ તેમ દોડતો અને ખડખડ હસતો હતો ધીમે ધીમે વરસાદનાં મોટાં ફોરાં ગાજવીજના તોફાન સાથે ગંભીર ધ્વની કરી રહ્યાં હતાં અને કોઇ આકસ્મીક તોરાને ખંભાત એકદમ ઘેરી લીધું હોયના જેમ જણાતું હતું દરિયાનાં પાણી વાંસ વાંસ ઉછળતાં હતાં અને કોઇ ભયંકર આફત શહેરને માથે આવવાની હોય અથવા આવી હોયની, એવી સુચના આ મહા ઝંઝાવાતમાં જોઇ મૃદુ ખંભાતીઓનાં હૃદયો ધ્રુજ્યા કરતાં હતાં,

ચાર વાગ્યા. ગુલબદનના ફિક્કા ગાલ, હજુ પણ વધારે ફિકા બનતા ગયા બહાદુરશાહે પોતાના ચોબદારના કાનમાં કાંઇક સુચના કરી: અને થોડીવારમાં હથિયાર બંધ માણસો જાણે રાજમહેલને ઘેરી લેતાં હોયની એમ જણાવા માંડ્યું અને બહાર થતા હથિયારોના ખખડાટથી તેની ખાત્રી થઇ.

એકદમ આખા મંડળમાં ચુપકીદી પ્રસરી-મૌનનું સામ્રાજ્ય દૃષ્ટિગોચર થયું. યુવકો અને યૌવનાઓ પોતાની રસિક વાતો અથવા પ્રેમ-આલાપો અને વૃદ્ધ સભાસદો તથા અમલદાર મંડળ પોતાની રાજખટપટની વાતો કરતે કરતે એકદમ સાથેજ ચુપ થઇ ગયાં. દરેક મનુષ્ય આસપાસ જોવા લાગ્યું; અને એક બીજાને આંખોથી ' આશું થાય છે ? ' એ પૂછવા લાગ્યું.

નવાબ ધીમે ધીમે મધ્યમાં આવી ઉભો. દરેક મનુષ્યની દૃષ્ટિ તેના ઉપરજ ચોંટી રહેલી હતી. કાવતરાંખોરોનાં હૃદયો છાતી ફાડી નાંખે એવા ધબકારા કરવા લાગ્યાં, તેમની મુખમુદ્રા શિથિલ અને શ્વેત થઇ ગઇ.

" બિરાદરો ! ભાઇઓ ! ગભરાશો નહિ, " તેણે કહ્યું આવી અ-

સાધારણ સાવચેતી લેવાને લીધે જરા પણ બીશો નહિ ! આપ સર્વના આનન્દનો ભંગ કરે એવું તો એમાં કાંઇ છે જ નહિ. દિવાન માણેકચંદ તથા મારા નિમકહલાલ સલાહકારો દયાલસિંહ અને ખ્વાઝાખાનનું ખુન કરનાર તથા જે દુષ્ટના ખંજરનો ભોગ મારો પ્રસિદ્ધ પરોણો સરદાર ખિજરખાન પણ વિના કારણ થઇ પડયો હતો તે ખુની અબદુલના નામથી તો તમે કોઇ અજાણ્યા છોજ નહિ. આ બદમાસ જે ખંભાતના દરેક પ્રમાણિક માણુસને બદદુવા દેવાનું કારણ થઇ પડ્યો છે, જેને કાંઇ પણ વસ્તુ પવિત્ર અથવા પાક છેજ નહિ. અને જેણે અત્યારસુધીમાં આખા રાજ્યની સામે ટક્કર લીધા કરી છે તે દુષ્ટ આ દોખજી સેતાન થોડા વખતમાં ઘણું કરીને તમારી સમક્ષ ઉભો થયેલો તમે જોશો. "

સઘળા (આશ્ચર્યથી)–" અબદુલ ? હેં ખુની અબદુલ ? "

સાહિબખાન–" પોતાની મેળે ! "

બહાદુરશાહ–" ના. ખરૂં કહેવડાવો તો પોતાની મેળે તો નહિંજ-પરન્તુ અહમદનગરી ફાઝિલખાને ગમે તેમ થાય તો પણ અબદુલને પકડીને અહિ આણવાનું માથે લઇ, રાજ્યની આવી અનુપમ સેવા જીવના જોખમે પણ કરવાનું સ્વીકાર્યુ છે, "

એક અમીર—" મને તો લાગે છે કે એ કામ કરવું અમને બહુજ મુસ્કેલ થઇ પડશે. હું તો ધારૂં છું કે ફાઝિલખાન એ વચન પાળી શકશેજ નહિ. "

બીજો અમીર,—પણ જો તે પોતાનું વચન પાળીજ શકે. તો પછી ફાઝિલખાનનો ખંભાત ઉપર એટલો મોટો આભાર થશે કે તેનો બદલો પણ નહિ મળે "

ત્રીજો અમીર.—" ખરે, જો તેમ થાયતો આપણે સઘળા તેમના મહાન ઉપકાર તળે આવવાનાજ; અને એવા મોટા આભારનો બદલો શું વાળવો તે પણ મને તો જડતો નથી. ખરે ખરે ! આ તેમનું કામ આ રાજ્યને એક મોટી આફતમાંથી અને વિનાશમાંથી બચાવવાના જેવુંજ છે. "

બહાદુરશાહ.—તે મારૂં કામ છે તેમના કામનો બદલો વાળવાને હું તૈયાર છું. જો તેમનાથી પોતાનુ વચન પાળી શકાય તો ફાઝિલખાન મારી ભત્રિજી સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરે છે; અને હું પણ તે કબુલ રાખવાને તત્પર છું હા. ગુલબદનજ તેનો બદલારૂપ થશે. "

સઘળાં ચતુષ્પો એક બીજાની સામાં જોવા લાગ્યાં; કેટલાક ખરેખરા આનન્દ અને હૃદયપૂર્ણ આભારથી હર્ષિત થયેલા જણાતા હતા અને કેટલાક ઇર્ષા તથા હરીફાઇની દુઃખદ લાગણીઓથી ચ્હીડાયલા દૃષ્ટિગોચર થતા હતા.

રંગીલરામ (ધીમેથી)—" રૂકનુદીન! આનું શું પરિણામ આવશે તે સમજાય છે?"

દોલતચંદ—" મારા જીવના સમ? એ વિચારજ મને તો પીપળાના પાંદડાની પેઠે ધ્રુજાવ્યાં કરે છે."

રૂકનુદીન (તિરસ્કારથી મોં મલકાવીને)—" ખરેખર? અબદુલ વળી હાથમાં આવે એવોજ છે તો?"

રહીમખાન—" મહેરબાનો? તહમારામાંથી કોઇ કહી શકે એમ છે કે તેણે અબદુલને નજરો નજર જોયો છે?" કેટલાક ઉમરાવો. (સાથેજ) " ના, ના. કદી નહિ."

એક અમીર—" અરે, એતો એક જાતના ભુત જેવો છે; જ્યારે આપણને એની સહુથી થોડી જરૂર હોય છે ત્યારે પ્હેલોજ આવીને ખડો થાય છે."

ગુલુમહંમદ—" મેં તેને ફકત એક વખત જોયો હતો; પરન્તુ હું તો રાક્ષસને કદી પણ ભુલી જવાનો નથી."

બહાદુર—" અને મારી તેની સાથે થયેલી મુલાકાત તો એટલી બધી મશહુર છે કે મારે એક અક્ષર પણ બોલવાની જરૂર રહેતી નથી."

દોલતચંદ—" મેં એ દુષ્ટ વિષે અનેક પ્રકારની અને એક એકથી ચ્હડતી—અદ્‌ભૂત વાતો સાંભળેલી છે; તેથી મારીતો ખાત્રીજ થઇ છે કે એનું રૂપ ધારણ કરીને સેતાનજ દુનિયાંને હેરાન કરવા આવ્યો છે. મ્હારા મત પ્રમાણે એને અહિં— આ સ્ત્રી પુરૂષોના મંડળમાં લાવવો એજ અયોગ્ય છે; કારણકે એ દુષ્ટ આપણાં બધાંનાં—દરેકનાં ગળાં એક પછી એક રહેંશી નાંખે એટલો શકિતવાન છે; ટુંકામાંએ ખરેખર નિર્દયતાનુંજ પુતળુંછે."

" ભલા ભગવાન!" "ઓ ખુદા!" વગેરે ઉદ્‌ગાર કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષોનાં કોમળ હૃદયોમાંથી નીકળી ગયા; અને "હેં! આપણને સર્વને મારી નાંખે?"—"આપણાં બધાંનાં ખુન કરી શકે?"—"આ દિવાનખાનામાંજ એવું ક્રૂર કર્મ આદરે?" વગેરે વગેરે પ્રશ્નો એક પછી એક ઉઠ-

વા લાગ્યા.

રહીમખાન—" મુખ્ય વાત આટલી છે કે ફાઝિલખાન એને પકડી શકશે કે એ ફાઝિલખાનને ? હવે હું તો કહોતેટલી મ્હોટી સરત મારે વાને તયાર છું કે આપણા અહમદનગરી અમીર સાહેબ કાંઇ પણ કામ કર્યા વિના પાછા આવશે."

એક યુવાન સરદાર—અને હું તેથી વિરૂદ્ધ એમ કહુંછું કે જો કોઇ પણ મનુષ્ય અબદુલને પકડવાને યોગ્ય હોય તો તે ફાઝિલખાનજ છે. મ્હારે ત્હેની સાથે ઓળખાણ થયું કે તરતજ મ્હેં તો નક્કીજ કરી નાંખ્યું હતું કે કોઇપણ દિવસ તે અહમદનગરી શરીર ખંભાતના ઇતિહાસમાં કાંઇ એવું નામ મૂકી જશે કે જે જગતમાંથી તે ઇતિહાસની સાથેજ નાશ પામશે !"

બીજો સરદાર—" હાજી હું પણ આપની પેઠેજ ધારૂંછું ફાઝિલખાનને જોઇ મ્હારા મનમાં જે કાંઇ નવીન ઊર્મિ થઇ આવી ત્હેવી મ્હને કોઇ પણ દિવસ થઇજ ન્હોતી."

રહીમખાન—" ચાલો ત્યારે હું શરત મારૂંછું કે અબદુલ મૃત્યુ પ્હેલાં પકડાય તો મ્હારે હજાર દિનાર આપવા."

એક અમીર—" કબુલ ! હું કહું છું કે ફાઝિલખાન ત્હેને ન પકડી શકે તો હજાર દિનાર—"

બહાદુરશાહ—" અને જીવતો અથવા મુવેલો આપણે સ્વાધીન ન કરી શકે તો."

રહીમખાન—" મહેરબાન સાહેબો ! આ સરત તમેં જોઇ છે. અમીર કમાલુદીન ! આ મ્હારો હાથ—હજાર દિનાર, જો જો હો. !"

કમાલુદ્દીન—" કબુલ."

રહીમખાન. (હસતે મ્હોંયે)—" અમીર સાહેબ ! તમારા હજાર દિનારને માટે ઘણો આભારી થયોછું. હવે તો સમજ્યુંછું. ખરેખર ! ફાઝિલખાન એક હુંશિયાર અને ચાલાક યુવાન છે. ત્હેની ના નહિ; તો પણ હું તો ત્હેને પોતાની જાતની સલામતી વિચારવાની તથા પોતાની સંભાળ લેવાની સલાહ આપત; કારણ કે મ્હારા ધારવા પ્રમાણે અબદુલને પણ એકાદ બે યુકિતઓ આવડે છે, નથી આવડતી એમ નહિ."

સાહિબખાન—" આપ નામદારને પુછવાની રજા લઉં છું કે, ફા-

મે કેટલી વાર થાય તેની કાંઇ ફિકર નહિ. ”

બહાદુરશાહ.—“ સાંભળો સાભળો ! ચુપ રહો મારા ધારવા પ્રમાણે કાંઇ અવાજ સંભળાય છે તમને કાંઇ લાગે છે ? ”

આ શબ્દો બોલાયાને વાર તો લાગી નહિ, એટલામાં તો દ્વાર ખોલી નાંખવામાં આવ્યાં અને મોટો કાળો ઝભ્ભો ઓઢીને ફાઝિલખાન અંદર દોડી આવ્યો; તેના વાળની લટો હવામાં આમ તેમ ઉડયા કરતી હતી; અને થોડાવખતઉપર પડેલા વરસાદને લીધે ભીંજાયલી તેની મુખાકૃતિની ફિક્કાશ શ્યામરૂપ ધારણ કરી રહી હતી, તેના ચહેરાઉપર અત્યંત શોકોદ્વેગનાં ચિહ્‌ન કોરાયલાં દૃષ્ટિ ગોચર થતાં હતાં; અને તેની આસપાસ એકઠા થએલા અધિકારી મંડળને તેણે સલામ કરી સ્મિતમાં ચિન્તાશીલતાનું સામ્રાજ્ય જણાવાજ કરતું હતું.

દરેકમનુષ્યે તેનેવીંટી લીધો દરેક ચક્ષુ તેની તરફ વળ્યું, દરેક મુખ તેને પશ્નો કરવાને તત્પર થઇ રહ્યું.

“ માતાજીના સમ ? દોલતચંદ બોલી ઉઠયો. ” મને તો ધાસ્તી લાગે છે કે—”

“ માનનીય ખંભાતી ગૃહસ્થો ! ” આ પ્રમાણે બોલી ફાઝિલખાને એક વીરનરની છટાથી બોલવાનું શરૂ કરી મૌનનો ત્યાગ કરાવ્યો,—“હું ધારૂં છું કે નામદાર નવાબસાહેબે આપને અહિ એકઠા કરવાનું કારણતો જણાવેલુંજ હશે. હું આપ સર્વની ફિકર દુર કરવાને—સઘળી ચિન્તાઓનો અન્ત આણવાને આવેલો છું; પરન્તુ પ્રથમનો, મહાન્ બહાદુરશાહ ! મારી ફરીથી ખાત્રી થવી જોઇએ કે, જો હું ખુની અબદુલને તમારા હાથમાં સોપું તો દિલ્હીની શાહજાદી ગુલબદન બેગમનું લગ્ન મારી સાથે કરવાની સંમતી તમે આપો છો ? ”

બહાદુરશાહ—(અતિચિન્તા ગ્રસ્ત ચહેરાથી તેની મુખાકૃતિ તપાસતાં)—ફાઝિલખાન ! તમે ફતેહમંદ થયા છો ? અબદુલને કેદ કરી શક્યા છો ? ”

ફાઝિલખાંન—“ જો અબદુલ મારો કેદી હોય તો ગુલબદન મને મળશે ? ”

બહાદુરશાહ.—અબદુલને જીવતો અગર મુવેલો મારી પાસે પકડી લાવો અને તે તમારીજ છે. તે બાબતના હું પવિત્ર કુરાનના સોગન લઇ

કહું છું; અને તેની પહેરામણી પણ ફીરનીજ થશે. ”

ફાઝિલખાન—“ માનવંતા ખંભાતીઓ ! તમે સઘળાએ નવાબ સાહેબનું વચન સાંભળ્યું ? ”

સઘળા.—“ હા. અમે તેમના સાક્ષી છીએ. ”

ફાઝિલખાન. (થોડાં પગલાં આગળ આવીને અને સ્પષ્ટ રીતે)—“ ઠીક, ત્યારે, અબ્દુલ મારી સત્તામાં પણ છે. ”

સઘળા. (ગભરાટ અને ગુમાગુમમાં)—“ અમારી સત્તામાં ? ખુદા ખેર કરો ! તે ક્યાં છે ? અબ્દુલ ? ”

બહાદુરશાહ.—“ તે જીવે છે કે મૃત્યુ પામ્યો છે ”

ફાઝિલખાન.—હા. હજુ સુધીતો તે જીવે છે. ”

સાહિબખાન. (અધીરાઇથી)–‘ હેં ! તે જીવે છે ? ”

ફાઝિલખાન. (તે સુલ્તાંને નમ્રતા પૂર્વક સલામ કરી)—“ હાજી; તે જીવે છે. ”

ગુલબદન. (બહુરાને છાતી સરસી ચાંપી)–“ સાંભળ્યું, બહુરા ? તે બદમાશ હજી જીવે છે; અને ફાઝિલના મૃદુ હસ્તને એક લોહીનું ટીપું પણ અડયું નથી. ”

કમાલુદ્દીન–“ ત્યારે તો રહીમખાન ! હું તમારી પાસેથી એક હજારદિનાર જીત્યો ! ”

રહીમખાન “ હા. મને પણ એમજ લાગે છે. ”

બહાદુર–“ મારા બચ્ચા ! હેં આજ ખંભાતના આખા રાજ્ય ઉપર એટલો મોટો ઉપકાર કર્યો છે કે તે હમ્મેશને માટે તહારૂ આભારી થયું છે. ”

કમાલુદ્દીન–“ અને ઉમરાવ અહમદનગરી ! રાજ્યસભાની તરફથી આપના આ મહા કાર્યને માટે આપનો આભાર માનવાની હું રજા લઉં છું આપના આ મોટા પ્રયાસનો કાંઇક પણ યોગ્ય બદલો આપવો એ હવે રાજ્યસભાનું પહેલુંજ કામ થશે.”

ફાઝિલખાન (ગુલબદન તરફ હાથ કરીને, ચિન્તાશીલ ચહેરે) ‘ રે-મ્હારી મ્હોટામાં મ્હોટી ઇચ્છાનો બદલો આ રહ્યો. આ ઇનામનીજ મ્હારા મનમાં આશા છે ”

બહાદુરશાહ, (સહર્ષ)—“ અને એ ઇનામ ત્હમારૂંજ છે પણ પેલા લોહીના તરસ્યા રાક્ષસને ત્હમે ક્યાં રાખ્યો છે? મ્હારા યુવાન મિત્ર !

ફાઝિલખાનની સાથે સિપાઇઓ મોકલેલા છે કે નહિ.”

બહાદુરશાહ—ના. તે એકલાજ છે. અને તે ખુનની તપાસ કરવાને ગયે હેમને લગભગ ચોવીસ કલાક થઇ જવા આવ્યા છે.”

સાહિબખાન (રહીમખાનની તરફ) ફતેહ—“ અમીર સાહેબ! તમને હમારા હજાર દિનાર માટે ખુશબખ્તી ઇચ્છુ છું;

રહીમખાન (નમ્રતા પૂર્વક માથું નમાવીને)—“ આપ નામવરની આશીષ છે તો તે સફળ થયા વિના રહેશેજ નહિ; હવે જરા પણ ફિકર રહી નથી.”

દોલતચંદ—“ હવે મ્હારો જીવ જરા જરા ઠેકાણે આવવા લાગ્યો; ચાલો ત્યારે ઠીક? છેવટ શું થાય છે તે જોઇએ.”

ફાઝિલખાનને પોતાના અવિચાર સાહસમાં ઉતર્યે તેવીસ કલાક થઇ ગયા હતા, ચોવીસમો કલાક પણ પૂરો થવા આવ્યો, છતાં ફાઝિલખાન આવી શકયો ન્હોતો.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાંચ વાગેછે.

નવાબ ચિન્તાતુર થતો ગયો; કમાલુદ્દીન પોતાના હજાર દિનાર માટે મનમાં ગભરાવા લાગ્યો; અને કાવતરાંખોરો પોતાની ફતેહની ખાત્રીને લીધે પોતાનું તિરસ્કારસૂચક હસવું પણ ભાગ્યેજ ખાળી શકતા હતા; એવામાં રહીમખાને ગંભીર મુખાકૃતિથી કહ્યુ “ જો અબદુલ પકડાઇને રાજ્યની સલામતી નિશ્ચિત થાય તો, એક તો શું પણ એવા એવા વીસહજાર દિનાર ખોવાને પણ તયાર છું.”

“ સાંભળો ! ” ગુલબદન બોલી ઉઠી, “ પાંચ વાગે છે.” મિનારા ઉપરથી એક પછી એક એમ પાંચ તીવ્ર ઘંટનાદ થયા, અને તે ગણુતે ગણુતે પણ પ્રત્યેક હૃદય ધડકવા લાગ્યું. જો બહુરાએ ટેકો ન દીધો હોત તો ગુલબદન તો નક્કીજ પડી ગયા વિના રહેત નહિ એવી તેના હૃદયના જીવનની—શરીરની સ્થિતિ થઇ ગઇ હતી. ઠરાવેલો વખત વહી ગયો, અને હજુ પણ ફાઝિલખાન આવ્યો ન્હોતો.

વૃદ્ધ બહાદુરશાહના મનમાં ફાઝિલખાનના પ્રતિ ખરેખરો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેલો હતો; અને તેથી અબદુલની કટારીએ ફાવી જઇ પો-

તાનું હાણું કર્યું હોય તો કેટલો વિનાશ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ હતો--ફા-ઝિલખાનના જેવા લાયક મુલાકાતની ખોટ કેવી રીતે પુરી પડવાની–રાજ્યની અને ગુલબદનની સ્થિતિ શી થવાની...તથા અબ્દુલરૂપી વાઘને જેર કરનાર એકજ માણુસ હતો તે પણ ગયો તો પછી તે ફાટીને કેટલો ત્રાસ આપવાનો—એ સર્વે ક્ષણેકપર્યન્ત હ્‌મેના મગજમાં ધુમ્યા કર્યું. ‹ ગુલબદને પોતાના કાકાની સાથે વાત કરવાને થોડાંક ડગલાં ભર્યાં; પરન્તુ ચિન્તા અને હૃદય કંપથી હ્‌મેનું મ્હોં બિડાઈ ગયું—જીભ બંધ થઇ ગઇ અને અશ્રુવેગે નેત્રપ્રદેશનો ત્યાગ કરી સ્વચ્છંદ ગતિ કરવા માંડી. હ્‌મેણે કેટલોક વખત તો હૃદયની ઊર્મિઓને દાબી રાખી, પરન્તુ હવે તે વાત હ્‌મેના હાથમાં રહી નહિ અને તેનાથી એક બેઠક ઉપર બેશી જવાયું—ઉભાં રહેવાયુંજ નહિ. તેણે બેઠે બેઠે ઇશ્વર સ્તુતિ કરવા માંડી અને હૃદયના ઊંડામાં ઊંડા પ્રદેશોમાંથી પણ ફાઝિલખાનની મદદ અને હ્‌મેનો બચાવ કરવાની ઇશ્વર પ્રત્યેની પ્રાર્થનાઓ આશાની પાંખો ઉપર બેશી સ્વર્ગપ્રત્યે જવા લાગી.

બાકીનું બધુ મંડળ જૂદાં જૂદાં ટોળાં અગર ન્હાની ન્હાની ટોળીઓમાં વ્હેંચાઇ ગયું અને ગભરાયલા દેખાવથી દિવાનખાનામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યું. તેઓ સર્વ આનન્દી અને બેદરકાર દેખાવાને તો ઘણુાયે પ્રયત્ન કરતા હતા, પરન્તુ તેમનાથી તેમ થવાતુંજ ન્હોતું; અરે આ પ્રમાણે બીજો એક કલાક વહી ગયો, છતાં ફાઝિલખાન આવ્યો નહિ.

આ વખતે સ્હાંજનો સુર્ય તોફાની વાદળાંનું આચ્છાદન તોડી નાંખીને પોતાનાં મનરકાન્ત કિરણો તથા અસ્તપામતી ભવ્ય સુન્દરતાને પ્રકાશ ગુલબદનમુખાકૃતિરૂપી ગુલાબ ઉપર નાંખી શકયો; તેથી કાંઇક ઉન્નત ભાવનાએ હ્‌મેના હૃદયને વિકસિત કર્યું અને જાગૃતથઇ. અર્દ્ધ મુર્છેલી સ્થિતિમાંથી એકદમ બેઠી થઇ ગઇ. તેણે તે દેદીપ્યમાન, પ્રકાશિત, દિવ્ય ગોળા તરફ સહર્ષ દૃષ્ટિ નાંખી અને તે હૃદયમાં બોલી, "ઇશ્વર કરૂણાવત્સલ છે; અને તે મ્હારા ઉપર કૃપા કરશે–મ્હારા ઉપર માયાળુ થશે.

રહીમખાન—" ફાઝિલખાન અબ્દુલને પાંચ વાગે પકડી લાવવાના હતા ? અત્યારે તો હ્‌મેના ઉપર પણ એક કલાક વીતી ગયો છે."

સરદાર કમાલુદ્દીન.—" એને ફકત પકડી લાવવા હોની, પછી મ-

એને અહિં લઇ આવો અને મ્હને ફરીથી એકવાર તેના સામે જોવા દો, મ્હેં તેને છેલ્લો જોયો તે વખત ત્હેણે બે પરવાહથી કહ્યું હતું "નવાબ ! હું ત્હારો બરોબરીઓ છું આ ન્હાના ઓરડામાં ખંભાતના બે મ્હોટામાં મ્હોટા માણસો ઉભા છે." હવે એને પકડી લાવો એટલે જરા જોઈએ કે એ બીજો મ્હોટો માણસ પોતાની કેદમાં કેવો દેખાય છે"

બે ત્રણ અમીરો— "એ ક્યાં છે ? એને અહિં પકડી મંગાવો "

કેટલીક સુન્દરીઓ આ સાંભળતાંજ ચીસ પાડી ઉઠી, " ખુદાને ખાતર! એ રાક્ષસને અહિંથી કોઈ દુર ઠેકાણે લઇ જાઓ; એ જો અહિં આવ્યો તો અમારી તો 'શુભસાત' બધુયે જતું રહેશે. "

" ઉમરાવ બાનુઓ ! " ફાજિલખાને હર્ષ કરતાં શોકનું વધારે સ્મરણ કરાવતું સ્મિત કરતાં કહ્યું, " તમારે કોઇપણ પ્રકારની ધાસ્તી રાખવાનું કારણ નથી. અબદુલ ત્હમને કાંઇ પણ ઇજા કરશે નહિ; પરન્તુ એ તો અહિં આવે છે તે પણ ' ખુનીની દિલદાર, ની માગણી કરવાને જ માટે છે." અને ત્હેણે ગુલબદન તરફ આંગળી કરી.

"ખરેખર, ફાજિલખાન ?" ગુલબદને હસતે મ્હોંયે કહ્યું, " મ્હારી આ બધી ફિકર ચિન્તાઓ દુર કરવાને માટે હું તમારો ખરેખરો આભાર કેવી રીતે માની શકીશ? હવે હું અબદુલના નામથી કદી પણ ધ્રૂજવાની નથી. ગુલબદન હવેથી ખુનીની દિલદાર કહેવાવાની નથી. "

રંગીલરામ—" શું અબદુલ આ મહેલમાં છે ? "

ફાજિલખાન—હા. તે અહિંજ છે. "

કમાલુદ્દિન—" ત્યારે તમે એને એકદમ અહિં કેમ આણતા નથી ? આમને આમ અમારી બધાની જિજ્ઞાસા ક્યાં સુધી ઉશ્કેર્યાજ કરવી છે !"

ફાજિલખાન—" જરા ધીરજ રાખો; શાન્ત થાઓ ! હવે જ ખરેખરો વખત આવ્યો છે તો મહાન બહાદુરશાહ ! આપ આપના તખ્ત ઉપર બિરાજો. અને સર્વે અમીર ઉમરાવો તથા ગૃહસ્થો અને અમીરજાદીઓ તથા બાનુઓને આપની આસપાસ બેસી જવાદો. અબદુલ આવે છે !"

આ શબ્દો સાંભળી વૃદ્ધ અને યુવાન સ્ત્રી અને પુરૂષો, એકદમ વીંજળીની તરફથી બહાદુરશાહની પાછળ તેનો આશ્રય લેવા ન્હાસતાં નુ

હોય એમ ખચીતે જતાં રહ્યાં. દરેક હૃદય આતુરતાથી ધ્રુજતું હતું; પરન્તુ હેલા આપણા કાવતરાં ખોરોએતો અબ્દુલના આગમતની વાટ જોતાં, ખરેખર મનમાં જાણે નર્કની પીડાઓ ભોગવતા હોયની, એવું કષ્ટ સહન કર્યું હતું.

આ લુંટારાઓના સરદાર ઉપર ઠરાવ પસાર કરવાને બેઠેલા ગંભીર અને શાન્ત ન્યાયાધીશના જેવોજ બહાદુરશાહ લાગતો હતો. અને પ્રેક્ષકો —તેણે આમંત્રણ કરી એકઠા કરેલા ખંભાતના મહાજનો તથા સન્નારીઓ ન્હાની મોટી ટોળીઓમાં તેના છેલ્લા હુકમની રાહ જોતાં; ઉભેલાં અગર બેઠેલાં હતાં. ખુબસુરત ગુલબદન પોતાના દિવ્ય પ્રેમના હદય નિલાસમાં પોતાની દિવ્ય નિર્મળતાને લીધે કોઇપણ પ્રકારની મનમાં ધાસ્તી–ભીતિ નહિ હોવાથી, બદુરાના ખભા ઉપર માથું મુકી વિશ્રાન્ત થયેલી હતી અને અનિમેષ દ્રષ્ટિ થી પોતાના પ્રિયતમને સપ્રેમ નિહાળી રહી હતી, કાવતરાંખોર મંડળી 'બાઘા ચકલાં જેવી આંખો અને ફિક્કી પડી ગયેલી મુખાકૃતિથી છેક છેલ્લું પાટીયું ઉભું રહ્યું હતું અને આખા દિવાનખાનામાં એક એવી ભયંકર ચુપકીદી ફેલાઈ કે જેનો ભંગ શ્વાસોશ્વાસના અવાજથી પણ ભાગ્યેજ થતો હતો.

" હવે ત્યારે, " ફાઝિલખાને કહ્યું, " જાગૃત થાઓ, કારણ આ ભયાનક અબ્દુલ હવે તમારી સમક્ષ ખડો થાય છે. પણ બીશો નહીં. કારણ તે કોઇને જરા પણ ઇજા કરશે નહિ.

અબ્દુલ ! " તેણે આખરે દ્વાર તરફ હાથ કરી માથું ઉંચું કરી બુમ પાડી; આ વખત જેમણે તે સાંભળી તે સર્વનાં રૂવે રૂંવાં ઉભાં થઇ ગયાં અને તેમને કંપારો પણ વછુટયો; ગુલબદને ફાઝિલખાનની તરફ જવાને થોડાંક ડગલાં આગળ ભર્યાં. તેને પોતાના કરતાં ફાઝિલખાનની સલામતી માટે વધારે ધાસ્તી હતી.

" અબ્દુલ ! " તે અહમદનગરીએ બીજી બુમ ગુસ્સાથી મોટા ઘાંટા કહાડી પાડી. પોતાનો ઝભો ફેંકી દીધો, માથા ઉપરની ટોપી ઉતારી નાખી અને બારણું ઉઘાડવાને જવો જાય છે એટલામાં ગુલબદન બીકની મારી એક ચીસ પાડી ઉઠી.

" ઉભા રહો ફાઝિલખાન !" તે તેની તરફ ધસી જઇ બોલી ઉઠી; અને—આ હા ! ફાઝિલખાનનો કપાળનોયે અદ્રશ્ય થઇ ગયો હતો પરન્તુ

તેની જગોએ તેને બદલે અબ્દુલ ઉભો ઉભો બુમ પાડતો હતો,—
" ઓહો ! "

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ભુત.

તરતજ આખી દિવાનખાનામાં એક ભયની કારમી ચીસ સંભળાઇ અને ગુલબદન શબતુલ્ય થઇ તે ખુનીના પગ આગળ પડી; કાવતરાંખોર ગુસ્સો ભક્તિ અને આશ્ચર્યથી ગભરાઇ જઇ એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારી શક્યા નહિ સભાસદો પુતળાંની પેઠે સ્થિર થઇ પોતપોતાની જગોએ ચોંટી ગયા હોયની એમ ઉભા થઇ રહ્યા; અને નવાબ તો પોતે સ્વપ્નમાં છું કે જાગૃતિમાં, તે વિષેના વિચારમાં લીન થઇ ગયો.

તેમની સમક્ષ પોતાની વિચિત્ર અને બીષણ વિરુપતાના ભભકામાં તે ખુની શાન્ત અને ભયંકર ઉભેલો હતો; તેણે પોતાનો હમ્મેશાંનો પોષાક પહેરેલો હતો; તેના કમ્મરબંધમાં તલવાર, પિસ્તોલ તથા ખંજર અને કટાર વગેરે સંહારક શસ્ત્રોનો સારો જથ્થો ગોઠવાયલો હતો. તેનો બદસીકલ, બ્હીયામણો ચહેરો ઘનસ્યામ વાળથી લચીપડતી ભ્રમરો, કદરૂપાં હોઠ, પાટાથી ઢંકાયલી એક આંખ, અને મુખ ઉપરની કરચોલીઓમાં છુપાયલી બીજી આંખ, એ સર્વે કંપારી અને અથરાટ વછુટાવે એવું ભયાનક હતું તેણે કેટલીક મિનિટ સુધી આમતેમ આસપાસ જોયું પછી તે દિડ.મુઢ થઇ ગયેલા બહાદુરશાહની પાસે ગયો.

" ઓ ! હો ! " તે મેઘગર્જનના જેવા અવાજથી બોલી ઉઠયો," તમારે ખુની અબ્દુલને જોવો છે ? ખંભાતના નવાબ ! તે અહિં તારી સમક્ષ ઉભો છે અને તે અહિં પોતાની દિલદાર ઉપર દાવો કરવા આવ્યો છે.

બદસિકલ મનુષ્યમાં પણ અતિ વિરૂપતાને માટે નમુના લાયક, આ મહાભૈરવ આકૃતિ તરફ જોઇજ રહ્યા અને આખરે ઘણીજ મુશ્કેલીથી ઉચ્ચારી શકયો કે, " આ સત્ય તો નહિજ હોય, ખરેખર મનેતો આ બધું સ્વપ્ન—ભ્રમણાંમયજ લાગે છે. "

" કોણ છે બ્હાર !—પહેરેગીરો ! મુલ્લાં સાહિબખાન બોલી ઉઠયો અને બારણાં ઉઘાડવાને તે તરફ વળ્યો; પરન્તુ એટલામાં અબ્દુલે તેમને

ઉપર પોતાની પીઠથી અઢેલી, કમ્મર બંધમાંથી એક પિસ્તોલ કહાડી અને તે સુલતાની તરફ તાકી.

તે બોલી ઉઠયો, " જે પહેરેગીરોને બોલાવશે અથવા પોતે જ્યાં ઉભો છે ત્યાંથી એક પગલું પણ ખસશે તેનું તો આવીજ બન્યું સમજજો !—મુર્ખાઓ ? જો તમારા પહેરેગીરોનાં હથિયારની મને ધાસ્તી લાગતી હોત, અથવા તમારી પાસેથી હું નહાસી જવા માગતો હોત તો આ બારણાંની આસપાસ પહેરેગીરોની ચોકીમાં આવીને તમારી પાસે ઉભો રહ્યો હોત ? ના; હું તમારો કેદી થવાને ખુશી છું, પરન્તુ તે જબરદસ્તી પકડવાથી નહિ ! હું તમારો કેદી થવાને ખુશી છું, અને એટલાજ સારૂં હું અહિં આવ્યો છું. કોઇ પણ માણસને અબદુલને પકડવાની કીર્તિ મળી શકવાનીજ નથી. જો ન્યાયને ખાતર જરૂરજ હોય તેણે આપીને શરણ થવું, તો તેને યોગ્ય લાગતાં તે પોતેજ તેમ કરવાને તૈયાર છે. શું તમે અબદુલને કોઇ હલકો ખુની ધારો છો, જે સિપાઇઓથી સંતાવામાં અને લુંટને ખાતર ખુન કરવામાં શાન સમજે છે? ના, ના. ખુદા ના ના ! અબદુલ એવો સાધારણ ખુની નથીજ. એમ ખરૂં છે કે હું ખુની હતો, પરન્તુ મને તેમ થવાને ઉશ્કેરનાર કારણો પણ બહુજ સંગર્ભ હતાં. "

બહાદુરશાહ (પોતાના બને હાથ એક બીજા સાથે ઘસીને)—"પરવરદિગાર ! મોટા પેગંબર ! આ સઘળું ખરેખરૂં બને છે ! "

આખા દિવાનખાનામાં ફરીથી બીજીવાર મૌન પ્રસર્યું. આખા ઓરડામાં નહિ તો મહારાજાધિરાજના મીટલાજ ગર્વ અને રોફથી આમ તેમ ફરતા આબચાનક ખુનીનો અવાજ સાંભળીને સર્વને ખરેખરો કંપારો વછુટયો.

ગુલબદને પોતાની આંખો ઉઘાડી; તેની પ્રથમજ દ્રષ્ટિ ખુની ઉપર પડી.

" ઓ ખુદા ! માફ કર, " તે બોલી ઉઠી, " એ હજી અહિંજ ઉભો છે. મારા મનમાં તો હતું કે કાસિમ—ના. ના. પણ એ ખરૂં નહિ હોય ! આતો કાંઇ જાદુનો ચમત્કાર લાગે છે. "

અબદુલ તેની પાસે ગયો અને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લેવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. પરન્તુ તે તેના કરસ્પર્શ દોષથી ભડકીને દુર ખસી ગઇ.

" ના. ગુલબદન ! " તે ખુનીએ ગંભીરપણા અવાજથી કહ્યું તે સાચું તેમાં કાંઇ પણ ખોટું નહોતું તારો કૃપાપાત્ર કાસિમ, ખુની અબદુ-

ઘ સિવાય બીજો કોઈજ નથી.”

“એ જુઠું છે!” ગુલબદન વચમાંજ બોલી ઉઠી અને ખુનીની છાતી ઉપર માથું નાંખી કહ્યું, “દુષ્ટ! તું ફાઝિલ થઈ શકેજ નહિ! આ-વો રાક્ષસ કોઈપણ દિવસ ફિરસ્તો હોઈ શકેજ નહિ! ફાઝિલનાં સઘળાં કામ દેવતાઓના જેવાંજ પાક અને ઉમરાવ હતાં, અને તેના હાથથી તો મને પણ કેટલો બધો ફાયદો થયો છે! તેનું હદય દુનિયાના સર્વે હલકા મનોવિકારથી દૂર રહેતું અને સઘળાં ભલાકૃત્યોના સેવનમાંજ ત-ત્પર હતું વ્યથિત થતા સદ્ગુણની સહાય માટે અને દુઃખ પામતી નિર્દોષ-તાનાં આંસુ લોહી નાંખવાને તે કદી પણ કષ્ટ અને હેરાનગતી ભોગવવા-ને પણ આનાકાની કરતો નહિ—અરે, એમાંતો તેની મોઢામાં મોટી ફતેહજ હતી! ફાઝિલ અને તું–! દુષ્ટ! ખુદાઈ તખત આગળ, પૃથ્વી ઉપર ત્હારાથી ચાલેલી લોહીની નદીઓનું દરેક દરેક ટીપું, ત્હારી સામે ઇન્સાફ માગે છે તે તું—ફાઝિલનું નામ નાપાક કરવાની હિમ્મતજ કેમ ધરી શકે છે!”

અબદુલ (ગર્વ અને આતુરતાથી)—“ગુલબદન! તું પણ મ્હને ત્ય-જી દઈશ? તું મ્હારૂં વચન તોડીશ? જો, ગુલબદન! ત્હારી ખાત્રી કર; હું ખુની અને ત્હારા ફાઝિલ એ બંને એકજ છીએ.”

આમ કહીને તરતજ ત્હેણે પોતાથી આંખ ઉપરનો પાટો કહાડી નાંખ્યો, અને હાથમાંનો રૂમાલ બે ત્રણ વખત મ્હોં ઉપર ફેરવ્યો, એકાદ ક્ષણમાં ત્હેનો ચ્હેરો બદલાઈ ગયો, ત્હેના વાળનો ગુચ્છાવાળી ભમ્મરો ઉડી ગઈ અને તેના કાળા સીધા વાળ અદૃશ્ય થઈ ગયા; ત્હેની મુખાકૃતી પાછી પોતાનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ પામી, અને—અરે, જુવો! મનોહર ફા-કડો ફાઝિલખાન પાછો ખુની અબદુલનાં વસ્ત્ર તથા શસ્ત્ર ધારણ કરીને ઉભો રહેલો જણાયો.

અબદુલ—“જો, ગુલબદન! બરોબર— લક્ષપુર્વક તપાસ રાખજે; ત્હારીજ અને આ સર્વ સમાજની આગળ સાતવાર ફરીફરીને મ્હારો ચ્હેરો બદલી નાંખીશ અને તેમાં પણ ફેરફાર એટલો તો આબેહુબ થશે કે ગમે તેમ કરે તોપણ ત્હારાથી અગર કોઈથી પણ સમજી શકાશે નહિ. પરન્તુ હું ગમે ત્હેવી રીતે બદલાઉં તોપણ એક વાતનો નક્કીજ છે; અને તે એ છે —, જેને ફાઝિલતરીકે તું ચ્હાતી હતી તે માણસ હુંજ છું.”

નવાબ પોતાના ગભરાટમાથી રજ પણ મુક્ત થયા શિવાય આમતેમ જોયાજ કરતો હતો અને "ભયંકર ! ભયંકર " એ શબ્દો વારંવાર તેના મ્હોંમાંથી નીકળતા તથા ત્હેનાં બંને હાથ એક બીજાની સાથે તે ઘસતો હતો અબદુલ ગુલબદનની પાસે આવ્યો અને યાચના કરતો હોય તેમ દીનવાણીથી તેણે કહ્યું, "ગુલબદન ! તું મ્હારેંજ આપેલું વચન તોડીશ ! તને હવે પ્રિય નથી ?"

ગુલબદન જવાબમાં એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારી શકી નહિ; તે પોતાની અનિમેષ દૃષ્ટિ તે ખુની ઉપર મ્હોંટાડીને પૂતળાં જેવીજ બની ગયેલી દેખાઇ.

અબદુલે તેનો શીત કર હાથમાં લીધો, અને તે પોતાના હોઠ સાથે દાબ્યો.

"ગુલબદન ?" તેણે પુછ્યું, "તું હવે મને ચ્હાતી નથી !"

ગુલબદન—"ફાઝિલ ? ફાઝિલ ?–જો મ્હેં તને કોઇ પણ દિવસ દીઠોજ ન હોત —તને ચ્હાયોજ ન હોત તો કેવું સારૂં થાત?"

અબદુલ—"ગુલબદન ? હવે તું ફાઝિલને પ્રિય નહિ ગણે !–ખુનીની દિલદાર નહિ થાય ?"

ગુલબદનના હૃદયજીવનમાં પ્રેમ અને જુગુપ્સા વચ્ચે વિરોધ ચાલ્યો; અને એ પણ દુઃખદજ હતો.

અબદુલ.—"ગુલબદન? સાંભળ; તારેંજ માટે હું બ્હાર પડ્યો—તારેંજ માટે હું ન્યાયને શરણ થયોછું. કારણ અરે ખુદા ! હું ગુલબદનને શું શું ન કરૂં ! ગુલબદન ! ગુલબદન ? હું બસ તારા મ્હોંમાંથી એકજ શબ્દ સાંભળવાને ઉત્સુકછું. ફક્ત 'હા' કહે અગર 'ના' કહે, અને આ સર્વેનો અંત આવશે; ગુલબદન ! તું મ્હને હજી ચ્હા છે ?'

હજી તેણે પ્રત્યુતર દીધો નહિ; પરન્તુ તેણે એક પ્રેમની ઉંડામાં ઉંડી લાગણીની વિવસ્તાઓ અને દેવીઓમાંજ જાગૃતી એવી એકજ નિર્મળ, મૃદુ અને દિવ્ય દૃષ્ટિ તેના તરફ નાંખી; આ દૃષ્ટિએ એ પ્રસિદ્ધ કર્યું કે હજી પણ એ દુરાત્મા તેના હૃદયનો મુખત્યાર હતો. ગુલબદન ત્યાંથી આવી ખસવા જતાં જતાં બદુરાના હાથમાં ઝીલાઇ રહી અને ત્હેની છાતીમાં માથું નાંખી દઇ, "ફાઝિલ ફાઝિલ આ પ્રમાણે મ્હને દુઃખ દેવાને માટે ઇશ્વર તને માફ કરો!"—

નવાબ અત્યારસુધીમાં પોતાની અર્દ્ધનિદ્રિત અવસ્થામાંથી સંપૂર્ણ રીતે જાગૃત થઇ ગયો હતો. તે એકદમ પોતાના સિંહાસન ઉપરથી કુદી ઉઠયો, આંખોમાંથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો અને શરીર ક્રોધથી ધ્રુજવા લાગ્યું, તે એકદમ તલવાર ખેંચી અબદુલ ઉપર ધસ્યો પરન્તુ દરબારીઓએ વચમાં પડી તેને પકડી રાખ્યો અને શાન્ત થવાની સલાહો ચોતરફથી તેને કાને પડવા લાગી. અને અબદુલ પણ અતિશય શાન્તિના દેખાવ—અને અક્ષોભ વાળી મુખાકૃતિથી અને ઉત્સેકથી ધીમે ધીમે તેના તરફ વળ્યો.

"ખંભાતના નવાબ !" તેણે કહ્યું "તું તારૂં આપેલું વચન પાળીશ કે નહિ! મ્હને આપ્યું હતું તેનાં આ સર્વે ગૃહસ્થો અને બાનુઓ સાક્ષી છે."

બહાદુરશાહ—"હરામખોરના ગુલામ! તેં કેવી કેવી રીતની યુક્તિઓ મ્હને ફસાવવાની કરી હતી કહો ખંભાતીઓ ! હું આવા લહેણદારનું લહેણું ચૂકવવાને બંધાયલો છું ! લાંબો વખત થયાં તે આવો હરામખોરીનો ખુલ્લી આગ બાળ્યાં કરે છે; આપણા મ્હોટામાં મ્હોટા અમીરોનું તેના ખંજરે લોહી પીધું છે; અને તેના ખુનણી—કીમ્મત લ્હેને જે મળી છે તે ખંભાતમાં અમીરી ઠાઠમાં રહેવાને ખરચે જાય છે. મ્હારી પાસે તે અમીરનો વેશ ધારણ કરીને આવે છે, મ્હારી કમનશીબ ગુલબદનને પરાણે ફોસલાવીને તેનું મન પોતાનામાં પરોવાવે છે, લુચ્ચાઇ કરીને મ્હારી પાસેથી વચન મેળવે છે, અને હવે નવાબનો જમાઇ થવાથી પોતાના પૂર્વના સર્વે ગુન્હાઓની માફી મળશે એ આશાથી મ્હારી ભત્રીજી સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કિમ્મત ધરે છે. બોલો ખંભાતીઓ ! આ દુષ્ટને આપેલું વચન મ્હારે પાળવું !"

સઘળા દરબારીઓ, અમીરો તથા સરદારો (સાથેજ)—" ના. ના. કદીજ નહિ."

અબદુલ (ગંભીરતાથી)—"જ્યારે ત્હમે એકવાર ખુદ સેતાનની સાથે કરાર કર્યો હોય તોપણ તે પાળવો જોઇએ. વચન આપીને ફરી જવું એ સારાં માણસોનું લક્ષણ નથી. છટ ! છટ ! અબદુલ! ત્હારી ગણત્રીમાં આ લોકોએ ત્હને કેવો શરમ ભરેલી રીતે છેતર્યો છે ? હું તો ધારતો હતો કે મ્હારે ગૃહસ્થો અને સત્યવાદી પુરૂષોની સાથે સંબંધ થશે

હતો. અરે ! મ્હારી કેવી મ્હોટી ભૂલ થઇ ગઇ છે!" (ભયંકર અવા-જથી બોલવા માંડે છે)—" હજી એકવાર, અને છેલ્લીજ વખત, ખંભા-તના નવાબ ! હું ત્હને પુછું છું- કે ત્હારો મ્હને આપેલો વહેનવાળી કોલ તું તોડીશ. !"

બહાદુરશાહ (સત્તાના દમામથી)—" ત્હારાં હથિયાર એકદમ છોડીદે!"

અબ્દુલ—"શું ત્યારે તમે મ્હારૂં યોગ્ય રીતે સુપેલું ઇનામ મ્હને નહિ મળવા દો ? મ્હેં અબ્દુલને તમારી સત્તામાં સોંપ્યો એ બધું શું નકામુંજ ગયું ?"

બહાદુરશાહ—" મ્હેં જે ગુલબદન પરણાવવાનું વચન આપેલું હતું તે શૂરવીર ફાઝિલખાનને આપ્યું હતું. હું ખુની અબ્દુલની સાથે કોઇ પણ પ્રકારના કરારમાં ઉતર્યોજ નથી. ફાઝિલ આવીને મ્હારી ભત્રીજીની માગ-ણી કરે, તો હું ત્હેને આપવાને તૈયારછું. પરન્તુ ખુની અબ્દુલનો ત્હેના ઉપર કાંઇજ દાવો નથી. હું ફરીથી કહુંછું કે, તું ત્હારાં હથિયાર મુકી દે અને તાબે થા."

અબ્દુલ (મ્હોટે સ્વરે હસીને)—"ખુની અબ્દુલ! એમ તું કહે છે ? હા ? હા ? તમારૂં કામ તો તમે કરો, પછી બીજાનાં કામમાં ડકાન-પણું ડહોળવા જાઓ; તમે તમારૂં વચન પાળો અને મારાં કામ બાબ-ત જરા પણ ફિકર રાખતા નહિ, કારણ જે ખુન મ્હેં કર્યાં છે તે મ્હારાં કામ છે અને ખાત્રી રાખજો કે કયામતને દિવસ ત્હેના બચાવમાં કહેવાના બે શબ્દો મ્હને પણ મળી આવશે."

સાહિબખાન. (નવાબને)—"કેટલી ભયંકર ઇશ્વર નિન્દા!"

અબ્દુલ—"ઓહો ? મ્હારા ભલા; પવિત્ર મુલ્લાં સાહેબ ? જરાક મ્હારે માટે નવાબ સાહેબને વિનંતી કરો; તમે મ્હને સારી પેઠે ઓળ-ખોછો. હું તમારી સાથે એક વચની ગૃહસ્થ તરીકે વર્તોછું, એ વાત તમેતો જાણોજ છો અને તમારાથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. એટલા મા-ટે મહેરબાની કરી જરા એકાદ બે શબ્દો પણ મ્હારી તરફેણમાં કહેવાની કૃપા કરો."

સાહિબખાન (ગુસ્સો અને દમામથી)—"હરામજાદા ? મ્હારી સા-થે વાત કરવાની પણ કેમ હિમ્મત ધરી શકે છે ? મ્હારે ત્હારી સાથે શું કામ પડ્યું હોય ? મહાન નવાબ સાહેબ ! હવે વધારે વાર કરવાની

કાંઈજ જરૂર નથી; પહેરેગીરોને એકદમ અંદર બોલાવો. "

અબદુલ—" શું ! મારે માટે એક પણ આશાદ્વાર હવે ખુલ્લું નથી ! આ દુઃખી અબદુલ ઉપર કોઈને પણ દયા આવતી નથી ! શું ! કોઈ નહિ ! કોઈજ દયા લાવતું નથી ! " (જરા અટકીને)—"ચુપચુપ" સમજ્યા !, એટલુંજ હવે બસ છે. હવે મારૂં નથીજ નક્કી થઈ ગયું. જાઓ, તમારા પહેરેગીરોને અંદર બોલવો. "

ગુલબદન (હૃદ્યુર્તિની અસહ્ય વેદના ભરેલી એક ચીસ પાડીને આમળ ધસી જઈ, નવાબને પગે પડતાં)—" ઓ ખુદા !—કાકા સાહેબ ! માફી—માફી ! એને માફ કરો—અબદુલનો ગુન્હો માફ કરો "

અબદુલ (આનન્દમાં આવી જઈ)—" શું તુંજ મારે માટે માફી માગે છે ? ઓહો ! ત્યારે તો અબદુલની છેલ્લી ઘડીઓમાં એક ફિરસ્તો તેને માટે માફી માગે છે !

ગુલબદન (નવાબને ઘુંટણે વળગીને)—"ઓ મ્હારા પિતા ! મારા ગુરૂ ! પુજ્ય કાકા સાહેબ એના દોષ માફ કરો, એ પાપી છે; પરન્તુ એનાં પાપની શિક્ષા પરવરદિગારને જ સોંપો પાપી છે—ગુન્હેગાર છે, પરન્તુ અરે હજી પણ—ગુલબદન તેને ચ્હાય છે. "

બહાદુરશાહ. (ગુસ્સાથી તેને આઘી ખશેડી મુકીને—" ચાલ દુર થા, કમનસીબ છોકરી તું લવે છે; તને અત્યારે તારા શરીરનું ભાન નથી. આ શું બોલ બોલ કરે છે ? જા દુર થા ! "

અબદુલ હાથની અદબવાળી આ સર્વ થતું હતું તે જોઈજ રહ્યો; અને આવા સ્નેહાર્દ્ર હૃદયનુ દુઃખ જોતાં તેની સખ્ત આંખોમાં પણ આંસુ ભરાઈ આવ્યાં પોતાની પાસેથી નવાબને જતો જોઈ ગુલબદને તેનો હાથ પકડીને તેના ઉપર એક બે પ્રેમાળ ચુંબન લીધાં, અને તે બોલી, —" તમને જો તેના ઉપર દયા ન આવતી હોય તો મારા ઉપર પણ ન લાવશો. અબદુલને જે શિક્ષા કરશો તે મારે પણ સહન કરવીજ પડશે; અબદુલને માટે જે હું આપને અર્જ ગુજારૂં છું તે મારી જીંદગી માટે પણ છે. કાકા સાહેબ મારા પિદર કરતાં પણ વધારે પ્રિય કાકાસાહેબ મારી આટલી વિનંતી તુચ્છકારતા નહિ; એને માફી આપો !

બહાદુરશાહ (સરોષ અને નિશ્ચિત મુખાકૃતિથી)—" અબદુલનું મોતજ તેણે કરેલા મોટા ગુન્હાઓનો કાંઈક બદલો વાળી શકે તેમ છે;

તેને તો મરવુંજ પડશે. ”

અબદુલ—“ તમે આ નિરપરાધી—નિર્દોષ બાલિકાને પણ પાસે જખમી લોહીલુહાણ પડેલી તમારી ક્રૂર આંખોથી જોઇ શકો છો ? ખંભાતીઓ હવે તમારો તેનાઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો હક નથી બહાદુરશાહ ! શું આવી સ્વર્ગીય બાલાની આવી હૃદયાર્દ્ર વિનંતીની અવગણના કરી શકે છે ? જા જંગલી ! તેં તેને ખરા પ્રેમથી કોઇપણ દિવસ ચ્હાહ્યુંજ નથી. તેની હૃદયમૂર્તિની વિસ્તીર્ણતાના પ્રમાણમાં તારૂં પ્રેમપાત્ર નજીવુંજ છે. જા, હવે આજથી તેના ઉપરથી તારો દાવો ઉડી ગયો છે. તે હવે મારીજ છે ખુની અબદુલનીજ છે. ”

તેણે ગુલબદનનું અર્દ્ધમૂર્છિત શરીર જમીન ઉપરથી ઉપાડયું અને તે બોલ્યો, “ ગુલબદન હવે તું મારીજ છે; અને આપણને મૃત્યુ શિવાય હવે બીજું કોઇ જુદાં પાડી શકે તેમ છેજ નહિ. મારે જેટલો અને જેવો પ્રેમ જોઇએ તેટલો અને તેવો તું આપી શકે તેમ છે; હવે ગમે તે થાઓ પણ મને તેની કાંઇજ દરકાર નથી. હવે હું કિસ્મતની પણ સામો થવાને તૈયાર છું હવે ત્યારે ચાલો કામે ! ”

તેણે ગુલબદનના પરવાળાં જેવા મૃદુ કુસુમિત હોઠ ઉપર એક ચુંબન લીધું અને પછી તેને બહુરાના ખોળામાં સુવાડી; પછી તે દિવાનખાનાની વચમાં જઇને ઉભો રહ્યો અને બે પરવાહથી તેણે નીચે પ્રમાણે એકઠાં થએલાં સ્ત્રી પુરૂષોને કહ્યું:

“ ખંભાતીઓ ? તમે મ્હને જલ્લાદની તલવારને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયાછો; તેથી હવે મ્હારે માટે કોઇ પણ રીતની માફીની આશા નથી. એનો જાણે ઠીક, તમારી મરજી મ્હાય તે કરો; પણ સાહેબો ? તમે મ્હારા ઉપર ઇન્સાફ ચુકાવવા બેશો તેના પ્હેલા હું તમારામાંના કેટલાક ઉપર ઠરાવ કરવાની રજા લેઇ લઉંછું. હવે સાંભળો; તમે મ્હને દયાલસિંહ—ખાજાખાન તથા માણેકચંદના ખુની તરીકે જુવોછો; તે વાતની મારી ના નથી, પણ મને પૈસા આપીને તે ખુન જે મહાત્માઓએ કરાવ્યાં તેમનાં નામ તમારે જાણવાં છે ?”

આટલું બોલી તેણે બે આંગળીઓથી નીચલા હોઠ દાબી એક તીણસીસોટી વગાડી, અને તરતજ બારણાં ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યાં. હ-

બિચાર બંધ સિપાઇઓ અંદર ધશી આવ્યા અને આ શું થાય છે એટલું વિચારવાને પણ વખત મળે તે પહેલાં સઘળા મુખ્ય મુખ્ય કાવતરાંખોરોને કેદ કરવામાં આવ્યા.

"એમના ઉપર સખ્ત જાપતો રાખજો!" અબદુલે પ્હેરેગિરોને મેઘગર્જના જેવો ઘાંટો પાડી કહ્યું: ત્હમને ત્હમારો હુકમ મળેલો છે. ખંભાતીઓ! આ બદમાશો તરફ જુઓ; ત્હમારા ત્રણે મુખ્ય અમલદારોનાં ખુનનું કારણ તેજ છે. હું આ બધાને—એક—બે—ત્રણ—ચાર—અને પાંચમા આપણા માનવન્તા, મુલ્લાસાહેબના ઉપર તે ખુનનો આરોપ મુકું છું.

કાવતરાંખોરો ગુપ ચુપ બને ગભરાયલાજ ઉભા રહ્યા; દરેકના મ્હોં ઉપરથી ત્હેમના ઉપર મુકાયલો આરોપ ખરો છે એમ ખરેખરૂં જણાઇ આવતું હતું; અને તેઓમાંનો કોઇ પણ અબદુલે કહેલી વાત ખોટી છે એમ કહેવામાં હિમ્મત ધરી શકતો ન્હોતો.

"આ બધું વળી શું છે?" પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ માંહોમાંહે ઘણાજ આશ્ચર્ય અને ગભરાટમાં એક બીજાની સાથે પુછપરછ કર્યા કરતાં હતાં.

આ બધું એક શરમ ભરેલી લુચ્ચાઇ છે," અંતે મુલ્લાં સાહિબખાને બોલવાની હિમ્મત ધરી; "આ સેતાને જોયું કે હવે મ્હારે બચવાનો એકે અરસ નથી અને શિક્ષા સહન કરવીજ પડશે. એટલે માત્ર વૈરબુદ્ધિથી અમને પણ તેની સાથે પોતાના વિનાશમાં ખેંચતા જવાની નીચ લુચ્ચાઇ છે."

રહીમખાન (જાગૃત થઇને)—"તે પોતાની જીંદગીમાં આગળના સઘળા ખુનીઓ કરતાં આગળ વધ્યો હતો અને હવે જાણ્યું કે મોત આવી પહોંચ્યું એટલે તેમના કરતાં પણ નીચતા, અધમતા, અને દુષ્ટતામાં આગળ વધવા પ્રયત્ન કરે છે."

અબદુલ (ન્યાયાધીશના ગંભીર ભભકાથી)—ચુપ રહો! હું ત્હમારૂં સઘળું કાવતરૂં જાણુંછું, તમારૂં દુશ્મનો દુર કરવાના ત્હેમનાં નામનું પત્રક પણ મ્હેં વાંચ્યું છે, અને હું અત્યારે તમને આ પ્રમાણે કહુંછું તેજ વખત પણ સુલેહના અમલદારો, મ્હારા હુકમથી; આજ રાતેજ ખંભાતનો ઉધ્ધુ વાળવાનો ઇરાદો રાખનાર પોતાની પાસે સફેત કુસ રાખનારા મહસ્થોને પકડવામાં રોકાયલા છે: માટે ચુપ રહો! કારણકે, બ-

વાત હવે વધારે વાર ચાલી શકવાનો નથી.

બહાદુરશાહ. (આશ્ચર્ય પામીને)—"અબદુલ! આ બધાનો અર્થ શું છે!"

અબદુલ—"કાંઈ નહિ, મ્હારા કદરદાન નવાબ સાહેબ! ફક્ત અ-બદુલે ખંભાતના રાજ્યબંધારણ તથા નવાબની જીંદગીની સામે થયેલું એક ખુપું કાવતરૂં શોધી કહાડ્યું છે અને તેનો નાશ કર્યો છે! એમાંનો કાંઇજ નહિ; પરન્તુ જ્યારે આપ સર્વે મહાશયો મનુષ્યથી કરી શકાતી મ્હોટામાં મ્હોટી શિક્ષા અબદુલને થોડાકજ કલાકોમાં કરવાના બાબતના વિચારમાં નિમગ્ન થયા હતા, ત્યારે તેણે તમને સર્વેને એક ભયંકર ખુન મરકીમાંથી બચાવ્યા છે!"

કમાલુદીન (આરોપીઓની સામે જોઇને)—"ઉમરાવ ખંભાતી-ઓ! તમે આવા મોટા આરોપોનો જવાબ આપતા નથી."

અબદુલ—"તેઓ ડાહ્યા છે; કારણ કે હવે તેમને કોઇ પણ પ્રકા-રનો બચાવ મદદ કરે તેમ નથી. તેમના અનુચરોનાં હથિયારો પડાવી લઇ કપારનાએ તેમને રાજ્યની તુરંગોમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા છે; ત્યાં જસો એટલે વધારે માહિતી મળવી રહેલજ છે. તમને હવે કદાચ સમજા-યું હશે કે દિવાનખાનાનાં બારણાં આગળ અને મહેલની આસુપાસ જે ચોકી મ્હેં મુકાવી હતી તે ખુની અબદુલ ન છટકી જાય એટલા માટે નહિ; પરન્તુ આપણા આ વીર નરોને જાપતામાં લેવાને માટેજ.

હવે ખંભાતીઓ! ત્હમારી વર્તણુક મારી વર્તણુક સાથે સરખા-વી જુઓ; મારી જીંદગીના જોખમે મેં રાજ્યને વિનાશમાંથી બચાવ્યું છે. ખુનીનો વેશ ધારણ કરી, જે નિર્દય લુંટારાઓની કટારોએ આખા ખંભાતને ઉજ્જડ કરી નાંખ્યું હતું તેમના મકાનમાં પણ પ્રવેશ કરવાની મેં હિમ્મત ધરી; તમારે માટે મેં તડકો, ટાઢ તથા વરસાદ સહન કર્યાં અને તમે જ્યારે ઉંઘતા હતા ત્યારે જાગૃત રહિને મેં તમારૂં રક્ષણ કર્યું છે. ખંભાતનું રાજ્ય બંધારણ તથા તમારી જીંદગીઓ મારે લીધે બચ્યાં છે; અને આટલું બધું કર્યા છતાં પણ મારી નોકરી ઇનામને યોગ્ય નહિ ગણાય?—આટલું બધું મેં દીરની શાહજાદી ગુલબદન માટેજ કર્યું છે, તે છતાં તમે આપેલું વચન તોડી એ ઇનામ બાળી રાખશો? મેં તમને મૃત્યુમાંથી બચાવ્યા છે, તમારી સુન્દરીઓની આબરૂનું સંરક્ષ-

પોતાના ખુબસુરત પ્રેમીના ખભાઉપર માથું નાંખી ડુસકે ડુસકાં ભરી શેરે રોતે હજારોવાર બોલાતી હતી-'અરે તો અબદુલ, ખુની નાંજ !' અને પણ બહુરા શિવાય કોઇની દૃષ્ટિએ પડ્યું ન્હોતું. આણરે તેઓ સર્વે શાન્ત થવા લાગ્યા-સહુએ આસપાસ જોવા માંડ્યું-ને દરેકના મોંમાંથી " ખંભાતના સંરક્ષકનો જય થાઓ એ !"-શબ્દો આકસ્મિકજ નીકળી પડ્યા અને તેમણે અબદુલની પ્રસંશાના વિજયધ્વનિથી આખો મહેલ ગજાવી મુક્યો; તથા અબદુલનું નામ પણ દરેક હૃદયની ઈશ્વર યાચનામાં લેવાવા લાગ્યું.

જે અબદુલને ફક્ત કલાકેકજ ઉપર આખી સભાએ-આખા મંડળે સર્વાનુમતે જલ્લાદની તલવારને સ્વાધીન કરવાનું નક્કી કર્યું હતું તેજ અબદુલ હાલ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની પ્રસંશાનું પાત્ર તેની આસપાસ ઉભેલા નાગરિકો તથા બાનુઓને થઇ પડ્યો હતો; હવે, ખંભાતના જે મહાન પુરૂષોની જીંદગીઓ તેણે બચાવી હતી અને જે નવાબના ઉપર તેણે આટલો બધો ઉપકાર કર્યો હતો તે સર્વના કરતાં વધારે વંદનીય ગણાઇ, દેવતાઇ ફિરસ્તાની પેઠે શાન્ત ઉભો હતો; અને, પોતાની પ્રીતી મુર્તિ તરફજ વળી રહેલી તેની દૃષ્ટિ ધારાજ ફક્ત બતાવી શકતી હતી કે: તેણે મનુષ્ય જાતિમાં રહી માનવાને માનનીય બનાવ્યા છે; તેની દૃષ્ટિ જે બાલાને માટે તેણે આટલું બધું સહન કર્યું હતું તેનીજ ઉપર ઠહેરેલી હતી.

બહાદુરશાહે તેની તરફ ફરીથી પોતાનો હાથ લંબાવી કહ્યું, " અબદુલ ! "

માહરૂં નામ અબદુલ નથી, " તેણે હસતે મ્હોંએ, નવાબના હાથ ઉપર નમ્રતા પુર્વક ચુંબન કરી, જવાબ આપ્યો; " તેમજ હું અહમદનગરનો ફાઝિલ પણ નથી. હું સુરતનો એક અમીર છું અને મારૂં નામ પરવીઝ છે. માહારા કટા દુશ્મન સરદાર ખિજરખાનનું મૃત્યુ હવે મારી જાત છુપી રહેવા દેવાનું નથી, "

ખિજરખાન ! " બહાદુરશાહ ચિન્તાતુર ચહેરાથી બોલી ઉઠ્યો.

" બીશો નહિ. " અમીર પરવીઝે કહ્યું " એ ખરૂં છે કે ખિજરખાન મહારા હાથથીજ મૃત્યુ પામ્યો છે, પરન્તુ તે ન્યાયપુર્વક દ્વંદ્વ યુદ્ધમાંજ મર્યો હતો તેની સમશેરને લાગેલું લોહી મારા શરીરમાંજ વહેલું હતું

અને અંત કાળ વખતે તેની મનોવૃતિઓએ તેની બુદ્ધિ સુધારી દીધી હતી, મારા નામ ઉપર જે જે ખોટા આરોપો દુસ્મનાઇથી મૂકી તેને તેણે કાળો ડાઘ લગાડેલો હતો તે બાબતના પોતાના વાંકની સંપુર્ણ કબુલાત તેણે મને લખી આપી હતી અને મારી ખરેખરી નિર્દોષતા તેણે ખુલી કરી હતી; તેણે વળી વળી મારૂં દુષિત થયેલું નામ પાછું શા રીતે નિર્મળ થાય તથા મારી સરકારે લીધેલી જાગીરો મને કેવી રીતે પાછી મળી શકશે. તે પણ બતાવ્યું હતું. હાલ તે તે સાધનો ક્યારનાંયે અમલમાં મુકી દેવામાંજ આવ્યાં છે અને ખિજરખાને મને કેવી રીતે દેશ નિકાલ કરાવ્યો તથા મારા નાશને માટે કેવા કેવા પ્રકારની યુકિતઓ ગોઠવી હતી, જેને લીધે મારે મારૂં નામ મુકી દઇ હમેશાં છુપાવેશમાંજ ફરવું પડતું હતું તે તે સર્વ અત્યારે આખું સુરત ક્યારનુંયે જાણે છે. કેટલોક વખત આમતેમ આથડયા પછી હું ખંભાતમાં આવ્યો. મારો દેખાવ એટલો બધો તો બદલાઇ ગયેલો હતો કે હવે મને પકડવાની અગાર જણાઇ જવાની તો ધાસ્તી નહોતી; પરન્તુ, ખરેખર આ તમારા ખંભાતના રસ્તાઓમાં ભુખે મરી જવાની તો બીક હતીજ. એવા વખતમાં મને જેમનાથી આખુ ખંભાત નાશી ગયુ હતું તે લુંટારાઓનો મેળાપ થયો. તેમનો પગ ખંભાતમાંથી કહાડવાને અને કાંઇક તેમની કટારોને ઉપયોગમાં રાખતા અમીરી હરામખોરો વિષે બધું જાણવાને હું તેમના મંડળમાં ભળ્યો. અહિં હું ફતેહ પામ્યો. મેં તેમના સરદારને ગુલમદનના દેખતાં ઠાર કર્યા અને બાકીનાઓને ન્યાયને સ્વાધીન કર્યા. હવે ખંભાતમાં હું એકજ ખુંની રહયો દરેક હરામખોરને પોતાનું કામકરવા મારી મદદ લેવી પડતી હાલ તમે જાણો છો તે તે સઘળી કાવતરાંખોરોની ખટપટો મારા જાણવામાં આવી. મારાજાણવામાં આવ્યુ કે નવાબસાહેબના ત્રણે સલાહકારોનાં ખુન કરાવવાનું તેઓએ નકકી કર્યું છે; અને તેમનો સંપુર્ણ રીતે મારા ઉપર વિશ્વાસ ચોંટાડવવાને એ લોકોને ખાત્રી કરી આપવાની જરૂર હતી કે તે સઘળા માણસોનાં ખુન મ્હેં કર્યા છે- આ વિચાર મેં મનમાં નકી કર્યો કે તરતજ ખ્વાઝાખાનને જણાવ્યો. તે અને ફક્ત તેજ મારા આ કામમાં મદદગાર તથા સલાહકાર હતા, તેમણે મારી નવાબ સાહેબને પોતાના એક બેહસતનશીન દોસ્તના પુત્ર તરીકે ભલામણ કરી. તેમની સલાહ મને વારંવાર ઉપયોગની થઇ પડતી હતી. તેમણે મને ફક્ત બહાદુરશાહ અને તેમનાં ખાસ માણસોજ જઇ શકે એવી જગાઓ—ખા-

શુ કર્યું છે, અને તમારાં બાળકોની ગર્દન મારાઓની તલવારોથી બચાવી છે. આટલું બધુ કામ કર્યાં પછી પણ ખંભાતીઓ? તમે મને મરી વિવાહિતા ગુલબદનથી દુર રાખશો અને મને સજા કરવાનો વિચાર હજુ રાખશો ?"

"જુવો ? આ તમારાં નામો ! આમાં અહિં હાજર છે તેમાંના કેટલા બચ્ચાનાં ખુન થાત? જો અબદુલ તમારી નિદ્રાના વખતમાં જાગૃત ન રહ્યો હોતતો, તમારામાંના કેટલા આવતી કાલના સુર્યનાં દર્શન કરવા પામત? આ નરાધમોનાં મોં તરફ જરા નજર ફેરવો; તેમના ચ્હેરાઓ ઉપરની દરેક લીટી ગુન્હાની કબુલત નથી કરતી ? તેમના મોં ઉપરથી એમ નથી લાગતું કે તેઓ ઇશ્વર અને પોતાના અંતઃકરણ બંનેની દ્રષ્ટિમાં પાપી થઇ ચુક્યા છે ?—તેઓમાથી એક પણ મોં જવાબ દેવાનું અગર ગુન્હો ઇનકાર કરવાને ઉઘાડે છે? 'ના' કહેવાને તેઓ માથુ પણ જરાયે હલાવી શકે છે? અરે? તેથી પણ વધારે, હજી પણ આનાથીએ વધારે તેમના ગુન્હાની સાબીતી આપવાને હું તૈયાર છું."

તેણે તે આરોપીઓ તરફ જોયું. "સાંભળો—લક્ષ આપજો ?" તેણે કહ્યું, "તમારામાંથી જે પ્હેલવ્હેલો અહિં આગળ આવીને પોતાનો ગુન્હો કબુલશે તેને હું તદ્દન માફ કરવાને તૈયાર છું સઘળા દુરાચારોની માફી ? અને તે બાબત, હું ખુની અબદુલ, વચન આપુંછું ?"

તે સઘળા કાવતરાખોર ચુપચુપ ઉભાજ રહ્યા. એવામાં અચાનક દોલતચંદ આગળ આવ્યો અને ધ્રુજતો ધ્રુજતો નવાબના પગ આગળ ઘુંટણીએ પડયો.

"ખંભાતીઓ ?" તે બોલી ઉઠયો, " અબદુલે જે કહ્યું છે તે તદ્દન ખરૂંજ તે."

"એ ખોટું છે ? જુઠું છે"—ના અવાજો તહોમતદારો તરફથી એકદમ નીકળી આવ્યા.

"ચૂપ રહો ?" અબદુલે મોટા અવાજથી કહ્યું અને તેની મુખાકૃતિ ઉપર જે ગુસ્સાનાં ચિન્હ તરી આવ્યાં તેમણે સાંભળનારાઓનાં મન એકાએક ધુજાવી મુકયાં: ચૂપરહો ! હું કહુછું કે મુગા રહો; મને—અથવા તમારા ભોગરૂપ થઇ પડેલા મનુષ્યોનાં ભૂતનેજ સાંભળો હાજર થાઓ, આવો !" તેણે ગંભીર સ્વરની ગર્જનાઓથી મહેલ ભર્જાવી

ઉઠ્યો, "વખત થયો છે !"

તેણે ફરીથી એકવાર સીસોટી વગાડી. બારણાં ઉઘડી ગયાં અને નવાબના ખોવાયેલા—ગૂમ થયેલા મિત્રો—માણેકચંદ, દાલસિંહ, અને અલીમખાન અંદર ધસી આવ્યા. "આપણે હરાયા !" રહીમખાન બોલી ઉઠયો, અને તેણે કમ્મરમાં છુપાવી રાખેલું એક ખંજર ખુલ્લું કરી પોતાના પેટમાં છેક હાથાસુધી ખોસી દીધું અને હવે જે આનન્દ અને હર્ષમય દેખાવ દ્રષ્ટિ પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયો તેનું કોણ વર્ણન કરી શકશે ? જેમને હવે આ દુનિયાંમાતો કદી પણ મળવાનું નથી અને જે હમ્મેશાંને માટે ગુમજ થયા છે એમ બહાદુરશાહ જાણતો હતો, તે મિત્રો જ્યારે તે ભેટી પડયો ત્યારે તેની દાઢીના સફેતવાળ ઉપર થઈને હર્ષાશ્રુના વ્હેળા વેગથી દોડવા લાગ્યા; પોતાનો સરદાર, મિત્ર અને બાપરૂપે ગણેલા નવાબને ભેટી પડતા તેને આટલો બધો ગળગળો થઈ ગયેલો જોઈ આ ત્રિપુટીની આંખો તથા ગાલ પણ ભીંજાયા વિના રહ્યા નહિ. જે મિત્રોને બેહસ્ત શિવાય બીજી કોઈ પણ જગોએ મળવાનું બહાદુરશાહને સ્વપન સરખુંયે રહયું ન્હોતું તેમને ફરીથી જીવિત મળી શકાયાથી તે ધુંટણીએ પડી આર્દ્ર હૃદયથી સર્વે શક્તિમાન અને દીનબન્ધુ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. આ ચાર મિત્રો, જેઓ પોતાની જીંદગીનું યૌવન મુકુલ ખીલવાનીવખતેથીજ એક બીજાથી જુદાં ન પડતાં હમેશાં સાથેજ મહાકાર્યો આરંભતા હતા; અને જેઓ પ્રૌઢાવસ્થાના મધ્યાન્હમાં પણ સહદી બન્ધુઓથી વિખુટા ન થતાં પરાક્રમોનાં રણક્ષેત્રમાં સાથેજ ઝુઝતા હતા; તેઓ હાલ તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં જુદા પડી જઈ પાછા એકત્ર થયા, તે ઘડિકાનું અવર્ણનીય અંતર્ગત સુખ સર્વદા અનુભવજ સમજાવી શકશે. આસપાસ એકઠા થયેલા ખંભાતના સજ્જનો તથા સન્નારીઓ પણ અહિં આનન્દ સરિતાના આવેલા પુરમાં કોઈ પ્રકારનો વિચાર ઘણું નહીં કરતાં, નિરાંતે તણાયે જતાં હતાં, અને આ ત્રણે ફરીથી હસ્તગત થયેલાં નરરત્નોના સંબંધીઓ તથા મિત્રમંડળો તેમને ખુશબખ્તી આપવા લાગ્યાં. આ પળના આનન્દઓઘમાં બહાદુરશાહ અને મિત્રો શિવાય બીજું કાંઈ જ લક્ષમાં રહ્યું નહિઃ અને ગુન્હેગારોને મહેલમાંથી લઈ જવામાં આવ્યા તથા આત્મઘાતી રહીમખાનનું મડદુ ત્યાંથી ઉપાડી લઈ જવામા આવ્યું, તેની કોઈને ખબર પણ પડી નહિ. અને ગુલબદન

નગી મહેલો તથા બાગ બગિચાઓની કુંચીઓ મેળવી આપી; જેથી હું પ-ણીવાર પકડાયા શિવાય છટકી જઈ શકતો; અને ત્હેમણે મ્હને રાજ્ય મહેલના કેટલાક ગુપ્ત માર્ગો પણ બતાવ્યા, જે રસ્તે થઈને ખુદ નવાબ સા-હેબના ખાનગી ઓરડામાં પણ હું જઇ શકતો. જ્યારે તેમને છુપા-ની વખત આવી ત્યારે તેમણે પોતે તો તેમ કરવાનું ઘણુંજ ખુશીની સાથે કબુલ કર્યું એટલુંજ નહિ પરન્તુ ફરીથી બ્હાર આવવાનો ભાગ્યશાળી દિવસ આવે ત્યાં સુધી માણેકચંદભાઈ તથા દયાલસિંહજીને પણ ત્હેમણે સમજાવી છુપા રાખ્યા. તે લુંટારો હવે ખંભાતને તસ્દી આપે તેમ નથી: તે દગલ-બાજ કાવતરાંખોરો કેદમાં છે; અને મ્હારી સઘળી મુરાદો હવે હાંસલ થ-ઇ છે; માટે હવે ખંભાતીઓ જો તમને યોગ્ય લાગતું હોય તો-હજી ખુની અબદુલ ત્હમારી સમક્ષજ ઉભો છે,--તેને જલાદને સ્વાધીન કરી દ્યો; હવે ત્હેની ના નથી. "

" જલાદને સ્વાધીન ?" નવાબ, અમીરો તથા અમલદારો સઘળા એકદમ બોલી ઉઠયા; અને દરેક મનુષ્ય તેનાં ઉપર સુચિત અદ્દભુત પરાક્રમો વર્ણન રસમાં લુબ્ધ થઈ ગયું.

"ખરેખર અબદુલા" આખરે આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ લોહી નાખતાં નવાબ બોલ્યો"તારા જેવો ખુની થવાને હું મારૂં તાજ પણ બરબાદ કરવા તૈયાર છું. તેં એક વખત મને કહ્યું હતુ કે, 'નવાબ ! હું અને તું,— આપણે બે ખંભાતમાં મોટામાં મોટા માણસો છીએ; પણ ખરે નવાબ કરતાં ખુની કેટલો બધો વધારે મોટો છે ! ગુલબદન રૂપી રત્ન કરતાં મારી પાસે બીજું કાંઇજ વધારે નથી; ગુલબદન મને શહેનશાહી તાજના કરતાં પણ વધારે પ્રિય છે; તે ગુલબદન ત્હારીજ છે. "

"અબદુલા" ગુલબદન બોલી અને ત્હેણે પોતાનો હાથ તે ખુબસુરત ખુની તરફ લંબાવ્યો.

" ફતેહ ! " તે બોલ્યો, " ગુલબદન ખરેખર ' ખુનીની દિલદાર ' જ બની છે; અને તેણે તે વિડા પૂર્ણ બાલિકાને આખા ખંભાતની સમક્ષ છાતી સરસી દાબી,

પ્રકરણ ૭ મું.

છેવટ.

હવે આપણા વૃદ્ધ જુમ્મા નવાબ તથા તેની મનોહર ભત્રીજીની પાસે બેસીએ. અમીર પરવીઝની પાસે વાતો કહેવડાવવી એ તો ટુંકામાં કાંઇ ખોટું ગણાશે નહિ. ખિજરખાનના વૈરનું કારણ, અમીનાના મૃત્યુનું બયાન, પોતાના ઉપર મૂકવામાં આવેલા આરોપોની હકીકત, તથા દુશ્મનોએ પોતાની પાછળ મોકલેલા મારાઓની તલવારોમાંથી ઉગરી જવાનું વર્ણન; તે ઠેકાણે ઠેકાણે કેવી રીતે ભટકતો હતો તે, અને પોતાના પ્રવાસમાં મધ્ય હિન્દુસ્તાનની એક ભટકતી નટ લોકોની ટોળી પાસેથી, પરવીઝનું નામ હમ્મેશાં જાણનારો કોઇ ઘણોજ બુદ્ધિશાળી માણસ પણ ઓળખી શકે નહિ એવી રીતે વેશ બદલી શકવાની શીખી લીધેલી કળા તથા ધારણ કરેલું "અબદુલ" નામ કેવી રીતે ત્હેને લાભકારક થઇ પડ્યું તે; પછી તે કેવી રીતે પાછો ગુજરાત આવી પ્હોંચ્યો અને ખ્વાઝાખાનને મળી ફત્તેહ મેળવવાની યુક્તિઓ યોજી તે; ખ્વાઝાખાનની મારફત સુરતમાં તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે લોકો ત્હેને વહાણ ભાગવાથી ડુબી ગયેલો ધારતા હતા અને તેથી હવે ખિજરખાન વગેરે તેના દુશ્મનો તથા સુરતનું રાજ્યમંડળ હવે ત્હેને તદ્દન ભૂલીજ ગયું હોવું જોઇએ એવા વિચારથી ફકત સ્હેજજ ફેરફાર સાથે ત્હેણે પાછું પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ, ખંભાતમાં ધારણ કર્યું તે; ખિજરખાનના અચાનક આવવાથી ત્હેને સંતાવું પડ્યું હતું અને પછી ત્હેને એકલો મળતાં ત્હેણે કરેલાં અથાગ નુકશાનોને માટે ત્હેની પાસે દ્વંદ્વ યુદ્ધની માગણી કરેલી, તથા જોકે પોતે પણ જખ્મી થયેલો છતાં તે યુદ્ધનું પરિણામ પોતાના લાભમાં આવ્યું તે; ખિજરખાનના મૃત્યુનો નવાબને બ્હીવરાવવાનો, અને અબદુલને પકડવાના વચનનો તથા રૂકનુદીનની ખટપટનો ગુલબદન મેળવવાને કેવી રીતે ત્હેણે લાભ લઇ લીધો તે, રખેને ગુલબદન સાહસિક ફાઝિલના બાહ્ય દેખાવથીજ ત્હેના ઉપર મોહિત થઇ જઇ ખુની અબદુલ તરીકે ત્હેનો અસ્વીકાર કરે એ ત્હેને ધાસ્તી હતી તે; ખુનીના નામથી ત્હેના પ્રેમની સંપૂર્ણ પરીક્ષા કરવી અને ત્હેના હૃદયની પ્રેમવેદી ઉપર કેટલું અર્પણ કરવાની હિમ્મત છે તે જોવી, એવા નિશ્ચયો કરેલા તે; અને જો આ પરીક્ષામાં તે નિષ્ફળ થઇ હોતતો તે ભ્રમિત મનની બાલાનો હમ્મેશાંને માટે ત્યાગજ કરવો એ પણ નિશ્ચય કરેલો તે; તથા બીજા ઘણાયે કેમ, કેવી રીતે અને શાથી, જેમનું વર્ણન અહિં

નહિ થઈ શકવાથી મ્હારી વાર્તા તો અપૂર્ણ રહેશે, પરન્તુ જેમનો સમાવેશ મ્હારી " અમીર પરવીઝ " નામની નવલકથામાં કરવાનો છું, તે મૂર્ખની પૂછપરછ—વર્ણન—તથા વાતો કર્યામાં આખી રાત્રિ વહી ગઈ. તે બધા વિષે આટલું લખાણ કરવા જેટલી જગો હવે રહી નથી, માટે વાચકો ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખું છું. પરન્તુ હું ' અમીર પરવીઝ ' ની વાર્તા લખવા માંડું તે પ્હેલાં બે સવાલ તો મ્હારે પુછવાજ પડશે.—

પ્હેલો.—' મ્હેં જે રીતે આ વાર્તા લખી છે તે રીત ત્હમને પસંદ પડે છે? "

બીજો.—"અને જો વાચકોને તે રીતનો પસંદ પડીજ હોય, તો ત્હેવી વાર્તાઓના કથન કરતાં મ્હારો વખત બીજી કાંઈ વસ્તુમાં વધારે સારી રીતે ગાળી શકું ? "

મ્હને જ્યારે આ સવાલોના જવાબ મળશે ત્યારે ઘણું કરીને હું મ્હારી કલમ પીંછી હાથમાં લઈશ. ત્યાં સુધી તો ત્યારે ગૃહસ્થો અને બાનુઓ! સુલામાલેકુમ ! દિવસનાં જાગૃત સ્વપ્નાં પણ રાત્રિએ ખુશનુમા ખ્વાબ રેશી, ત્હમારાં હૃદય જીવનને આનન્દમય કરી નાંખો !

સમાપ્ત.